

**DROOMONTLEDING: ‘N OPVOEDKUNDIG-SIELKUNDIGE HULPMIDDEL
VIR INSIG IN DIE EMOSIONELE PROBLEME VAN ADOLESSENTE**

deur

ANITA CATHERINA JONES

voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir
die graad

MAGISTER EDUCATIONIS - MET SPESIALISERING IN VOORLIGTING

aan die

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA

STUDIELEIER: DR. I. P. SONNEKUS

MEDESTUDIELEIER: PROF. S. SCHULZE

NOVEMBER 2003

**Diepe dankbaarheid en alle eer aan
ons Hemelse Vader wat vir my deur
hierdie studie gedra het.**

“Ek verklaar hiermee dat: *DROOMONTLEDING: ‘N OPVOEDKUNDIG-SIELKUNDIGE HULPMIDDEL VIR INSIG IN DIE EMOSIONELE PROBLEME VAN ADOLESCENTE* my eie werk is en dat ek alle bronne wat ek gebruik of aangehaal het deur middel van volledige verwysings aangedui en erken het.”

A.C. Jones

DANKBETUIGING

My opregte dank en waardering word aan die volgende persone betuig vir elkeen se besondere bydrae om hierdie verhandeling ‘n werklikheid te laat word:

- Dr. Inge Sonnekus vir haar volgehoue en onontbeerlike ondersteuning en leiding.
- Prof. Salome Schulze vir haar kundige leiding, aanmoediging en bereidwilligheid om te alle tye hulp te verleen.
- Mev. Geesje van den Berg vir die taalversorging en die proeflees van die verhandeling.
- Rieks en Willie Koorts vir die keurige tegniese versorging.
- Die adolesente wat as proefpersone opgetree het.
- Danie Pauw vir sy aanmoediging en geloof in my.
- My vriende en familie vir hul aanmoediging en ondersteuning.

DIE OUTEUR

WELLINGTON
NOVEMBER 2003

GRAAD: **MAGISTER EDUCATIONIS - MET SPESIALISERING IN
VOORLIGTING**

VAK: **SIELKUNDIGE OPVOEDKUNDE**

DEPARTEMENT: **OPVOEDKUNDESTUDIES**

STUDIELEIERS: **DR. I.P. SONNEKUS
PROF. S. SCHULZE**

STUDENT: **ANITA JONES**

OPSOMMING

Die doel van hierdie studie is om te bepaal of droomontleding, as 'n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel, insig in adolesente emosionele probleme kan verleen. 'n Literatuurstudie oor adolesente emosionele probleme sowel as drome en droomontleding is dus gedoen. Verskeie klassieke en kontemporêre teorieë oor drome en droomontleding is ontleed om 'n model vir droomontleding te ontwerp. Dit is gevolg deur 'n kwalitatiewe studie met vyf adolesente dogters met emosionele probleme. Data-insamelingstegnieke het die volgende ingesluit: droomverslae, onderhoudboeking, dagboeke, 'n persoonlikheidstoets (die *Emotions Profile Index*), 'n projeksiemedium (Drie Wense) en bogenoemde model vir droomontleding. Die bevindinge het getoon dat droomontleding insig in adolesente emosionele probleme verleen deurdat dit die intrapsigiese wêreld van die individu blootlê. Emosionele probleme wat deur droomontleding blootgelê is, het angs, aggressie, 'n negatiewe selfkonsep, belewing van sosiale isolasie en depressie ingesluit. Kompenserende sowel as regulerende funksies van drome het tydens die empiriese ondersoek na vore gekom.

DATUM: **NOVEMBER 2003**

DEGREE: MAGISTER EDUCATIONIS - WITH SPECIALIZATION IN
GUIDANCE AND COUNSELLING

SUBJECT: PSYCHOLOGY IN EDUCATION

DEPARTMENT: EDUCATIONAL STUDIES

STUDY LEADERS: DR I.P. SONNEKUS
PROF S. SCHULZE

STUDENT: ANITA JONES

SUMMARY

The purpose of the study was to determine whether dream analysis, as an educational psychological means, can provide insight into adolescent emotional problems. Hence, a literature study was done on adolescent emotional problems, on dreams and on dream analysis. Several classical and contemporary theories on dreams and dream analysis were analysed to design a model for dream analysis. A qualitative study, with five adolescent girls with emotional problems, followed. Data gathering included recorded dreams, interviews, diaries, a personality test, (the Emotions Profile Index), a projection medium (Three Wishes) and the above-mentioned model for dream analysis. Findings indicated that dream analysis can provide insight into adolescent emotional problems, revealing the intrapsychic world of the individual. Emotional problems that were revealed by the dream analysis, are anxiousness, aggression, a negative self-concept, feelings of being socially isolated and depression. Compensatory as well as regulatory functions of dreams were revealed by the empirical investigation.

DATE: NOVEMBER 2003

.....

HOOFSTUK 1

OORSIG EN RASIONAAL

**“Learn your theories
as well as you can,
but put them aside
when you touch the
miracle of the soul.”**

Carl Gustav Jung

1.1 INLEIDING EN RASIONAAL

In die literatuur word adolesensie beskryf as ‘n ontwikkelingsfase wat gekenmerk word deur verhoogde stresbelewing met gepaardgaande verhoogde emosionaliteit (Cooper 1999:44). Faktore wat rolspelers is, sluit fisiese, psigiese en sosiale faktore in. Fisiese ontwikkeling in die puberteit het ingrypende hormonale en fisiologiese veranderinge in die adolescent se liggaam tot gevolg. Op psigiese vlak word daar van die kind verwag om hoër-orde denkvaardighede te gebruik, aangesien hy in die formele operasionele denkfase behoort te begin funksioneer. Verder word daar van die adolescent verwag om vanaf die afhanglike lewenswyse van die kind weg te beweg na die selfstandige lewenswyse van die volwassene. Ook begin die adolescent se sosiale verhoudinge binne die gesin, die skool en selfs in die breë samelewing hoër eise aan hom te stel (Cooper 1999:51-53).

Gedurende vroeë adolesensie is beide seuns en dogters oormatig bekommerd oor hul geslagtelike ontwikkeling, hul fisiese voorkoms, om alleen te wees en veral oor hul onvermoë om vrienksappe te sluit en uitsluiting uit die portuurgroep. Dit is ook tydens hierdie fase dat woede-uitbarstings en fisiese geweld algemeen voorkom (Mwamwenda 1995:75-76).

Depressie kom ook gedurende adolesensie voor. Kinders is veral uitgelewer aan die omgewingseise omdat hulle nog nie oor die nodige vaardighede beskik om die verskeie stressors te hanteer nie. ‘n Onvermoë om die omgewingseise suksesvol te hanteer, lei dikwels tot ‘n lae selfagtigheid. Kinders wat depressief is, het gewoonlik ‘n negatiewe selfkonsep en toon ‘n geneigdheid tot selfblamering en selfkritiek (Sue, Sue & Sue 1997:487-488).

In die lig van die huidige ekonomiese klimaat in ons land, asook die snelle tegnologiese ontwikkeling, word al hoe meer eise aan die ouers gestel. ‘n Gevolg hiervan is dat ouerlike leiding en ondersteuning dikwels gebrekkig is of selfs ontbreek. Dit lei tot onsekerheid en onveiligheid by die adolescent.

Die ontwikkeling van emosionele probleme tydens hierdie uiters kwesbare ontwikkelingsfase kan dus gesien word as ‘n struikelblok in die kind se op-weg-wees na ‘n emosioneel gesonde en welaangepaste volwassene. Bogenoemde probleme kan neerslag vind in die onbewuste van die adolescent en kan dan in drome na vore kom. Navorsingsbevindinge duï daarop dat kinderdrome

die verskillende ontwikkelingsfases weerspieël. Kinders droom dan ook herhalende drome om hulle te help om ontwikkelingsvaardighede aan te leer en te beoefen (Clement & Rosen 2000:20-22). Hierdie aannames word in die volgende afdeling verder ontleed.

1.2 PROBLEEMONTLEDING

Tydens die probleemontleding word daar eerstens op die bewuswording van die probleem gelet. Die probleem word daarna verken wat sal lei tot ‘n probleemstelling vir hierdie ondersoek.

1.2.1 Bewuswording van die probleem

As opvoeder van vroeë adolesente in die senior fase van die primêre skool (graad sewe), het ek deur opvoedingsaangeleenthede daarvan bewus geword dat emosionele probleme by hierdie leerders progressief toeneem: aggressie, depressie, skeidingsangs en eetversteurings kom meer dikwels voor. In gesprekke met ouers van hierdie adolesente het dit aan die lig gekom dat aggressie veral ‘n groot bron van kommer is. Ouers erken ook onomwonne dat hulle weens veelvuldige verpligtinge meer dikwels in gebreke bly om die nodige ondersteuning en leiding aan hierdie kinders te verleen.

Die mens se psige, en veral die onbewuste, het my nog altyd gefassineer. Studies in die Sielkunde het my tot die oortuiging laat kom dat ware selfkennis moontlik is as daar kennis geneem word van die onbewuste: daar waar elke mens se lewe werklik beleef word. ‘n Skakel met die onbewuste is drome. Dit het my laat wonder of droomontleding die opvoedkundige sielkundige kan help om insig in adolesente emosionele probleme te verkry en of dit die adolesente, wat nog op weg na selfkennis is, kan help om in voeling met die ware self te kom. Vervolgens sal ‘n kort literatuurstudie volg om te bepaal in welke mate bestaande stelling geldig is. Relevante navorsing wat reeds gedoen is, sal ook aandag geniet.

1.2.2 Verkennende literatuurstudie

Die psigoanalist, Sigmund Freud (1971), het ‘n besondere bydrae gelewer in sy beklemtoning van die rol van die onbewuste en veral in die pertinensie wat hy aan droomontleding verleen het. Vir Freud is drome die “via regia”, die koninklike weg, na die onbewuste.

Die Switserse sielkundige, Carl Gustav Jung, se belangrikste bydrae tot die Sielkunde is dat hy ingesien het dat die mens se psige altyd daarna streef om ‘n balans tussen teenstrydighede te vind. Terwyl Freud drome sien as die uitdrukking van wensvervulling, beweer Jung dat drome dié deel van die psige wil toelig waar daar ‘n versteuring van die ekwilibrium is en dit op dié wyse wil regstel (Van Rensburg 2000:49).

In die literatuur bestaan daar verskillende benaderings tot droomontleding. Belangrike bydraes op hierdie gebied is gelewer deur die eksistensialis, Medard Boss, die psigoanalis, Samuel Lowy, en Frederic Perls wat Gestalt-terapie ontwikkel het (Van Rensburg 2000:57-64).

Navorsing het aan die lig gebring dat drome essensiële insig gee in beide die fisiese en psigiese gesondheid van die individu en dat dit van onskatbare waarde vir probleemoplossing is. Ontwikkelingstudies van droominhoude toon dat drome ego- en persoonlikheidsontwikkeling reflekteer (Bruni, Lo-Reto, Recine, Ottaviano & Guidetti 1999:42). Vraelyste soos die *Dream Content Questionnaire for Children* (ChDCQ) het getoon dat seuns se droominhoude meer aggressie reflekteer as dié van meisies, terwyl laasgenoemde se drome meer positiewe of negatiewe emosies toon (Bruni *et al.* 1999:45-46).

Navorsing het bewys dat kinders se drome in vergelyking met dié van volwassenes ‘n baie hoë graad van aggressie toon. Robert Kegan, ‘n Amerikaanse ontwikkelingsielkundige, beweer dat die aggressiewe handelinge in kinderdrome pogings verteenwoordig om heftige impulse te integreer in die sosiale orde en die eise wat volwassenes aan hulle stel (Fontana 2001:52).

In ‘n ondersoek na die drome van seuns en dogters tussen die ouderdomme nege en 15 jaar, is bevind dat die droomverslae vir die ouderomsgroep 13 tot 15 jaar aansienlik langer was met ‘n opmerklike toename van aggressie in die droominhoude. Die portuurgroep het ook sterker in die drome gefigureer. Die proefpersone is ook geneig om hulself as slagoffers van aggressie te sien (Strauch & Lederbogen 1999:159-161).

Angs is moontlik die mees algemene emosie wat in drome uitdrukking vind. Sulke angsdrome mag nie alleen ‘n aanduiding wees van hoe diepgewortel die angs of vrese is nie, maar vestig die dromer se aandag op die dringendheid om die bron van angs te identifiseer en te konfronteer

(Fontana 2001:66). Ander emosies wat deur drome geprojekteer word, is frustrasie en gevoelens van hulpeloosheid en kwesbaarheid (Hartmann, Zborowski & Kunzendorf 2001:43).

Navorsing oor droomontleding het verder aan die lig gebring dat daar sprake is van “dun” en “dik” grense (thin and thick boundaries). Dit verwys na die mate waarin ‘n dromer toegang tot die droominhoude en derhalwe die onbewuste het. Persone met die sogenaamde “dun grense” herroep drome meer dikwels, doen verslag van drome wat meer negatief en emosioneel intens is en droom meer dikwels van verbale interaksie met ander (Schredl, Schaefer, Hoffman & Jacob 1999:261-263).

1.3 PROBLEEMSTELLING

Vir die doeleindes van hierdie ondersoek is die probleemstelling in vraagvorm gestel, soos volg:
In watter mate is droomontleding ‘n suksesvolle opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel om insig in die emosionele probleme van adolessente te gee? In die lig van die probleemstelling sal daar vervolgens op die doel van die ondersoek gelet word.

1.4 DOEL VAN DIE ONDERSOEK

1.4.1 Algemene doelstelling

‘n Toegespitste literatuurstudie sal onderneem word wat as ‘n teoretiese raamwerk vir die navorsingstudie sal dien. Dit behels ‘n teoretiese begronding van die ontwikkelingskrisisse van die adolessent (fisië en psigies) met die gepaardgaande manifestering van emosionele probleme. As teoretiese onderbou vir die navorsingsontwerp sal daar in die literatuurstudie veral aan drome en droomontleding aandag geskenk word.

1.4.2 Spesifieke doelstelling

Empiriese navorsing met adolessente met emosionele probleme word gedoen om

- vas te stel hoe hierdie probleme in drome uitdrukking vind

- te bepaal hoe droomontleding die adolessent kan help om ‘n beter begrip van die ware self te vorm om sodende die emosionele probleme te oorkom
- ‘n raamwerk vir droomontleding as ‘n terapeutiese hulpmiddel vir die opvoedkundige sielkundige daar te stel

Met verwysing na die genoemde doelstellings is dit noodsaaklik om vervolgens te let op die betekenis van enkele begrippe met betrekking tot dié ondersoek.

1.5 BEGRIPSVERKLARINGE

Die titel van hierdie navorsingstudie is: “Droomontleding: ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel vir insig in die emosionele probleme van adolessente”. Ten einde ‘n duidelike beeld van hierdie studie te verkry, is dit nodig om sekere begrippe te omskryf, naamlik *droom*, *droomontleding*, *adolessent*, *adolessensie* en *emosionele probleme*.

1.5.1 Droom

Fordham (1953:70) gee die volgende insiggewende definisie van Carl G. Jung se siening van drome:

“A dream is an involuntary and spontaneous psychic product, a voice of nature; and is usually obscure and difficult to understand, because it expresses itself in symbols and pictures, like the most ancient writings, or the complicated letters which children sometimes enjoy producing with drawings replacing the important words.”

Plug, Louw, Gouws en Meyer (1997:75) definieer dit soos volg: “ ‘n Min of meer samehangende verloop van bewuste idees en beelde tydens ‘n slaapstoestand. Dit kom hoofsaaklik voor tydens REM-slaap”. Odendal en Gouws (2000:179) verwoord die definisie van ‘n droom soos volg: “Iets wat jy in jou slaap voel, sien, dink en soms ook hoor; gedagtes, voorstellings, beelde wat in die slaap voor die gees kom”. Met verwysing na hierdie definisies kan die droom dus gesien word as die manifestasies van die dromer se eie, innerlike wêreld.

1.5.2 Droomontleding

Plug *et al.* (1997:75) beskryf *droomontleding* as die proses waardeur gepoog word om die bewuste inhoud van drome te interpreteer met die doel om die latente droominhoud te verstaan. Laasgenoemde verwys na die onaanvaarbare inhoud van die onbewuste (Freud 1971:135).

1.5.3 Adolescent

Odendal en Gouws (2000:17) beskou die adolescent as ‘n “jeugdige, opgroeiente persoon; jongmens in die adolescensieperiode”. Om hierby aan te sluit, sal daar vervolgens gelet word op die verklaring van die begrip *adolessensie*.

1.5.4 Adolescensie

Plug *et al.* (1997:7) definieer *adolessensie* as “Die ontwikkelingstadium wat strek van puberteit tot die bereiking van volwassenheid; in ouderdom, ongeveer 12 tot 18 jaar vir die vroulike en 13 tot 21 jaar vir die manlike geslag”. Volgens Odendal en Gouws (2000:17) is adolescensie “... ‘n proses van opgroei, dit is ‘n lewensperiode van puberteit tot mondigheid, vir ‘n seun vanaf ongeveer 14 tot 21 jaar; vir ‘n dogter van 12 tot 21 jaar”. Vir Vrey (1979:175) sluit adolescensie die leeftyd van sowat 12 tot 22 jaar in.

Uit bogenoemde definisies kan afgelei word dat adolescensie op ‘n ontwikkelingsfase duif met die aanvangsouderdom tussen 12 en 13 jaar en die einde daarvan tussen 18 en 22 jaar. Dit verwys dus na ‘n groeiproses waarvan volwassenheid die einddoel is. In die volgende afdeling sal die begrip *emosionele probleme* verklaar word.

1.5.5 Emosionele probleme

Volgens Winkley (1996:164-165) verteenwoordig emosionele probleme ‘n meer algemene versteuring met ‘n verskeidenheid eienskappe soos gevoelens van minderwaardigheid, skaamte, selfbewustheid, sosiale onttrekking, angs, hipersensitiwiteit, huil, chroniese hartseer en depressie.

The National PTA Magazine, Our Children, (1999:11) lys die volgende emosionele probleme:

- gevoelens van kwaad-wees en huil asook ‘n voortdurende oorreaksie
- oormatige angstigheid en bekommernis
- gevoelens van hopeloosheid
- gevoelens van waardeloosheid
- oormatige skuldgevoelens
- buitengewone vreesagtigheid – het onverklaarbare vrese
- beheptheid en preokkupasie met fisiese probleme
- gevoelens van hartseer vir ‘n verlengde periode na dood of verlies

1.6 NAVORSINGSONTWERP EN METODOLOGIE

Aanvullend tot die literatuurstudie word kwalitatiewe navorsing gedoen. Die teikengroep vir die navorsingstudie is adolesente met emosionele probleme in plaaslike skole. Uit hierdie groep word vyf adolesente gekies. Die detail van die steekproefneming word in hoofstuk vier verduidelik. Die data-insamelingsmetodes wat gebruik word, is droomverslae, dagboeke en droomontleding. Van hierdie adolesente word verwag om gereeld dagboek van hul drome te hou.

Om die gegewens aan te vul en ‘n meer volledige beeld van elke afsonderlike proefpersoon se emosionele probleme te verkry, sal onderhoudvoering aanvullend gebruik word. Daarbenewens sal die *Emotions Profile Index* (EPI) afgeneem word om die vertrouenswaardigheid van die navorsingstudie te verhoog deurdat dit kan bevestig of die deelnemers wel emosionele probleme het. In hoofstuk vier word verdere besonderhede oor vertrouenswaardigheid asook oor die etiese maatreëls wat gevolg word, verduidelik.

1.7 NAVORSINGSPROGRAM

Hoofstuk een is hoofsaaklik 'n oorsigtelike oriëntering met betrekking tot die rasionaliteit van die navorsingstudie. Die inleidende agtergrond plaas die soeklig op adolescense se emosionele probleme. Laasgenoemde word aan drome en droomontleding gekoppel om sodoende die rasionaliteit vir die navorsingstudie bloot te lê. Die ontleding van die probleem behels 'n uiteensetting van die bewuswording van die probleem en 'n verkennende literatuurstudie oor droomontleding. Dit word deur die kort probleemstelling gevolg. Die doel en metodes van die ondersoek, enkele begripsverklaringe en die program van navorsing word gegee.

In hoofstuk twee volg 'n bespreking van adolescensie en die soeklig val veral op die volgende fasette: ontwikkelingskrisisse (fisies en psigies) met gepaardgaande manifestering van emosionele probleme.

In hoofstuk drie word 'n literatuurstudie oor drome en droomontleding gedoen. Enkele teorieë oor droomontleding asook navorsingsbevindinge word ontleed ten einde raakpunte te vind betreffende die emosionele probleme van adolescense en droomontleding as terapeutiese hulpmiddel.

In hoofstuk vier word die metode van ondersoek en die navorsingsontwerp toegelig. Die keuse van proefpersone word gemotiveer.

In hoofstuk vyf word die navorsingsbevindinge wat uit die empiriese ondersoek aan die lig gekom het, weergegee en bespreek.

In hoofstuk ses word bevindinge en gevolgtrekkings uit die literatuur sowel as die empiriese ondersoek geëvalueer en opgeweeg. Aanbevelings vanuit die literatuur en die bevindinge van die empiriese ondersoek word gedoen.

HOOFSTUK 2

LITERATUURSTUDIE

EMOSIONELE PROBLEME BY ADOLESSENTE

**Om 'n tiener te wees is soos 'n
rit op die Kobra. Die een oomblik
is jy nog in die wolke en glimlag
die wêreld breed saam met jou.
Maar die volgende oomblik word jy
in die donkerste dieptes afgetrek met
jou maag wat draai en die kos
wat in jou keel gaan sit.
Stop die trein, ek wil afklim!**

Genieve Galvin (17 jaar)

2.1 INLEIDING

Uit die loodsondersoek in hoofstuk een blyk dit dat emosionele probleme by adolessente mag ontwikkel vanweë die omvangryke fisiese en psigiese veranderinge tydens hierdie ontwikkelingstadium. Daarby word daar ook van hulle verwag om groot aanpassings te maak ten opsigte van snelle tegnologiese en sosiale veranderinge. Aansluitend by die probleemstelling, waarna kernagtig in hoofstuk een gekyk is – naamlik of droomontleding ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel kan wees vir insig in adolessente emosionele probleme – sal daar vervolgens oorgegaan word om ‘n breër perspektief ten opsigte van emosionele probleme by adolessente te verkry. In die bespreking van emosionele probleme by adolessente is dit noodsaaklik om die kompleksiteit en diversiteit van adolessente ontwikkeling in gedagte te hou. Die aspekte waarop gelet sal word, kan diagrammaties soos volg voorgestel word:

DIAGRAM 2.1 Ontwikkeling tydens adolessensie

Met verwysing na die bostaande diagram, is die ontwikkelingsfases tydens adolessensie vroeë adolessensie, middeladolessensie en laatadolessensie. Hierdie ontwikkelingsfases word in afdeling 2.2.1 breedvoerig bespreek. Die aspekte van ontwikkeling wat in die volgende afdelings aandag sal geniet, is die fisiese ontwikkeling, die kognitiewe ontwikkeling, persoonlikheidsontwikkeling met gepaardgaande

persoonlikheidskrisisse, asook die sosiale en emosionele ontwikkeling van die adolescent. Soos wat dit in die bespreking wat volg duidelik sal blyk, gaan hierdie ontwikkeling gepaard met verhoogde stresbelewing en gevvolglike verhoogde emosionaliteit. Met die soeklig op die sielkundige effek van adolescentiese ontwikkeling, sal daar bepaal word watter rol laasgenoemde in die manifestasie van emosionele probleme vervul.

2.2 DIE MANIFESTASIE VAN EMOSIONELE PROBLEME IN DIE KONTEKS VAN ADOLESSENTE ONTWIKKELING

Louw, Van Ede en Louw (1999:388) kom tot die gevolgtrekking dat die term *adolessensie* op alle kulture van toepassing is, omdat dit na 'n groeiopses verwys waarvan volwassenheid die einddoel is. Volgens hierdie outeurs is volwassenheid die doelwit van menslike ontwikkeling in alle kulture. In die lig van hierdie stelling kan daar verwys word na 'n navorsingstudie van Boulter (Louw *et al.* 1999:44) wat bevind het dat Suid-Afrikaanse adolescente met vraagstukke worstel wat verband hou met selfvertroue en selfafgting, emosionele stabiliteit, gesondheid, gesinsinvloede, persoonlike vryheid, groepsosialiteit en moraliteit. Hieruit kan dus afgelei word dat adolessensie 'n periode van uiterste kwesbaarheid is waartydens die ontwikkeling van emosionele probleme nie uitgesluit bly nie. Om die manifestasie van emosionele probleme in perspektief te plaas, val die soeklig eerstens op die ontwikkelingsfases tydens adolessensie.

2.2.1 Ontwikkelingsfases

Met verwysing na die begripsverklaringe in hoofstuk een, kan adolessensie gesien word as die ontwikkelingstadium met die aanvangsouderdom tussen 12 en 13 jaar en die einde daarvan tussen 18 en 21 jaar (Plug *et al.* 1997:7). In die literatuur beskryf tale outeurs adolessensie met inbegrip van drie ontwikkelingsfases, naamlik vroeë adolessensie, middeladolessensie en laatadolessensie. Uit die navorsing in die literatuur kan daar afgelei word dat daar nie duidelike grense vir hierdie ontwikkelingsfases is nie en dat hulle oorvleuel, soos dit ook duidelik uit die gegewens in tabel 2.1 blyk. Ten spyte hiervan is

daar tog bepaalde uitstaande eienskappe wat elke fase kenmerk (tabel 2.1). Vervolgens

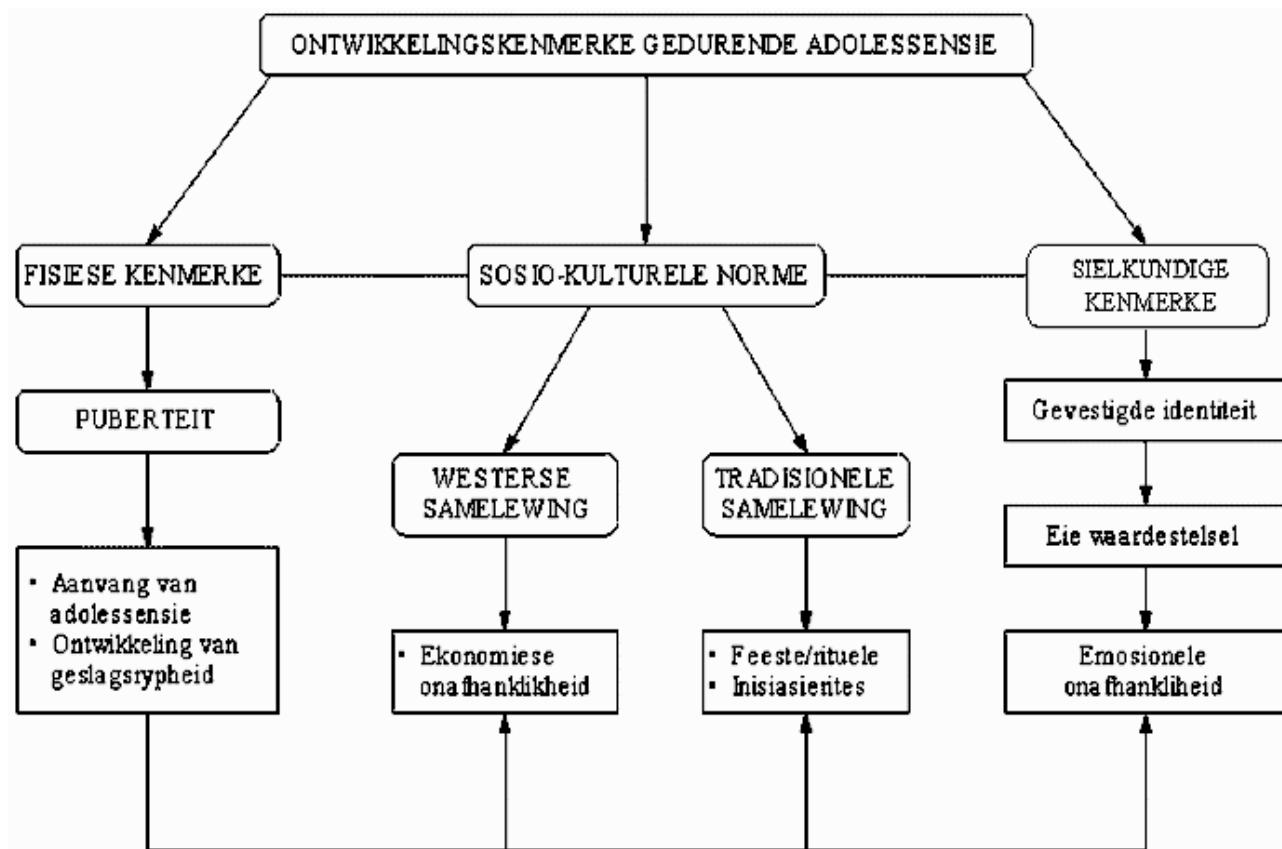
ONTWIKKELINGSFASE	CHRONOLOGIESE OUDERDOM	KENMERKENDE ONTWIKKELINGSTAAK
Vroeë adolessensie	12 – 15 jaar	Seksuele rypwording
Middeladolessensie	15 – 18 jaar	Identiteitsvorming
Laatadolessensie	18 – 21 jaar	Identiteits- en rolkonsolidasie

word Winkley (1996:81) se beskrywing van die ontwikkelingsfases in tabelvorm opgesom:

TABEL 2.1 Adolessente ontwikkelingsfases met identifiserende ontwikkelingstake

Die kenmerkende ontwikkelingstake waarna in bostaande tabel verwys word, word in die volgende afdelings breedvoerig toegelig met spesiale verwysing na die sielkundige effek en die manifestasie van emosionele probleme by adolessente. Aansluitend hierby kan gelet word op die siening van Louw *et al.* (1999:389) wat daarop wys dat, aangesien die afbakening van adolessensie wissel, dit meer wenslik is om hierdie ontwikkelingstadium met verwysing na spesifieke liggaamlike en sielkundige ontwikkelingskenmerke asook sosio-kulturele norme te beskryf as bloot op grond van chronologiese ouderdom. Die siening van hierdie outeurs word vervolgens diagrammaties voorgestel:

DIAGRAM 2.2 Adoleessente ontwikkelingskenmerke

Met verwysing na die bostaande diagram kan gesê word dat adolesensie tydens puberteit 'n aanvang neem, met ander woorde wanneer die ontwikkeling van geslagsryheid plaasvind (Louw et al. 1999:389). Hierdie outeurs verwys na die Westerse tegnologies ontwikkelde samelewings en die tradisionele of landelike samelewings as hulle die sosio-kulturele norme voorhou. In eersgenoemde samelewings val die klem op individualisme. Gevolglik eindig adolesensie wanneer die individu ekonomies onafhanklik en selfonderhoudend is. In die tradisioneel landelike samelewings word die oorgang na volwassenheid deur feeste en rituele en sekere inisiasierites aangedui. Louw et al. (1999:39) is van mening dat – vanuit 'n sielkundige perspektief – adolesensie eindig wanneer die individu se identiteit gevestig is, emosionele onafhanklikheid van die ouers bereik is en die persoon 'n eie waardestelsel ontwikkel het. Die persoon moet ook in staat wees om volwasse vriendskaps- en liefdesverhoudings te sluit. Die outeurs dui egter geen verskil aan ten opsigte van die sielkundige kenmerke van Westerse of tradisioneel landelike adoleessente nie. Uit die bostaande diagram blyk dit dat die sielkundige kenmerke, naamlik identiteitsvorming in die adolessent se

op-weg-wees na emosionele onafhanklikheid en die vestiging van 'n eie waardestelsel, moontlik in droomontleding aangeraak sal moet word.

Teen die agtergrond van bostaande bespreking kan daar verwys word na die navorsing van Dacey en Travers (Louw *et al.* 1999:389) wat wys op die dilemma waarin hedendaagse adolessente hul bevind: sommige tradisioneel landelike adolessente, net soos hul Westerse eweknieë, bevind hulle nou in 'n tegnologiese, komplekse samelewing waar riglyne vir gedrag vaag is vanweë die feit dat adolessente langer finansieel van hul ouers afhanklik is. Die rede hiervoor is dat die periode waartydens beroepsopleiding plaasvind langer word. In dié verband kan daar verwys word na die navorsing van Boulter (Louw *et al.* 1999:388) wat bevind het dat baie tradisioneel landelike adolessente nie meer aan die inisiasierites deelneem nie weens die snelle tegnologiese vooruitgang. Sommige adolessente kan derhalwe 'n ontwikkelingsvlak bereik waar hulle psigies as volwassenes beskou kan word (hulle beskik oor 'n eie identiteit sowel as emosionele onafhanklikheid), terwyl hulle sosiaal gesien nog in die adolessente stadium verkeer weens hul ekonomiese afhanklikheid van die ouers. In die lig van bogenoemde bespreking sal die sielkundige effek van liggaamlike ontwikkeling tydens adolessensie in die volgende afdeling ontleed word.

2.2.2 Die sielkundige effek van liggaamlike ontwikkeling

In die bespreking wat volg, word daar kortliks op die liggaamlike veranderinge tydens adolessensie gelet. Laasgenoemde dien as uitgangspunt om die rol van liggaamlike ontwikkeling in die manifestasie van emosionele probleme by adolessente te bepaal.

Vroeë adolessensie is die ontwikkelingsfase wat deur snelle liggaamlike groei, ook bekend as groeiversnelling, gekenmerk word (Louw *et al.* 1999:392). Tydens hierdie periode, ook bekend as puberteit, vind omvangryke liggaamlike veranderinge plaas en word die vermoë tot reproduksie bereik (Plug *et al.* 1997:304). Louw *et al.* (1999:394) beskryf puberteit as een van die mees dramatiese ontwikkelings wat by die mens plaasvind. Adolessente is intens van hierdie liggaamlike veranderinge bewus. 'n Belangrike ontwikkelingstaak gedurende adolessensie is dan ook die aanvaarding van die veranderlike liggaamlike voorkoms (Louw *et al.* 1999:397). Hierdie aanvaarding is vir sommige adolessente moeilik. Winkley (1996:82) beweer dat die snelle liggaamlike veranderinge gevoelens van

innerlike chaos tot gevolg het na die tydperk van relatiewe stabiliteit wat tydens die kinderjare ervaar is.

Die ouderdom waarop adolessente liggaamlike ryheid bereik, beïnvloed hul sielkundige ontwikkeling, veral wanneer die rypwording buitengewoon vroeg of laat voorkom. Hier kan verwys word na die navorsing van Rierdan en Koff (1980:425,426) wat bevind het dat hoë vlakke van depressie voorkom by meisies wat baie vroeg begin menstrueer. Aansluitend hierby kan gelet word op die navorsing van Dubas, Graber en Petersen (1991:444-460). Hierdie navorsers het bevind dat seuns wat laat liggaamlike ryheid bereik meer skuldgevoelens, gevoelens van minderwaardigheid, depressie en algemene angs ervaar as dié wat vroeër ontwikkel.

Volgens Bird (Winkley 1996:82) is die toenemende seksuele drang tydens hierdie periode diffus, hoewel dit as gevolg van die verhoogde sensitiwiteit van die genitalieë as 'n groeiende bewustheid van spanning ervaar word. Masturbasie, of seksuele selfstimulasie, kan tydens hierdie ontwikkelingstadium enersyds as 'n verkennings van die ontluikende geslagtelikheid en andersyds as die ontlading van seksuele spanning gesien word. Skuldgevoelens, angstigheid en depressie kan voorkom veral as die beoefening van hierdie aktiwiteit kompulsief raak. Hormonale skommelinge kan ook 'n toename in aggressie en humeuruitbarstings tot gevolg hê (Winkley 1996:82).

Dit is ook tydens hierdie ontwikkelingsfase dat adolessente van hul liggaamsbeeld, dit wil sê hoe hulle hul liggeme sien, bewus word (Rierdan & Koff 1997:617). Navorsingsbevindinge dui daarop dat vroeë adolessente meisies met gewigsprobleme se negatiewe siening van hulself depressieve simptome tot gevolg het (Rierdan & Koff 1997:620). Hierdie navorsingsresultate word ondersteun deur 'n navorsingstudie wat met beide oorgewig seuns en meisies gedoen is. Daar is bevind dat die seuns sowel as die meisies wat in die navorsing gebruik is, 'n negatiewe selfkonsep asook depressieve simptome toon (O'Dea & Abraham 1999:78). Hierdie navorsers beskou liggaamsbeeld as 'n bydraende faktor tot die ontwikkeling van eetversteurings.

Uit bostaande bespreking blyk dit duidelik dat die liggaamlike ontwikkeling tydens adolessensie verband hou met die manifestasie van emosionele probleme by adolessente.

Aansluitend hierby sal daar in die volgende afdeling vasgestel word of kognitiewe

ontwikkeling tydens adolessensie 'n bydraende faktor in die manifestasie van emosionele probleme is.

2.2.3 Die verband tussen kognitiewe ontwikkeling en die manifestasie van emosionele probleme

Kognitiewe veranderinge gedurende adolessensie bestaan daarin dat die kind se konkrete denkvermoë sodanig verander dat die adolescent daartoe in staat is om oor konkrete sowel as abstrakte begrippe op 'n analitiese en logiese wyse te redeneer (Louw *et al.* 1999:418). Vir die doel van hierdie ondersoek sal die soeklig op kognitiewe ontwikkeling tydens adolessensie val met spesiale verwysing na formeel-operasionele denke, absolute denke en egosentrisme. Die verband tussen kognitiewe ontwikkeling en die ontstaan van emosionele probleme word sodoende blootgelê.

2.2.3.1 Formeel-operasionele denke

Jean Piaget, wat 'n belangrike bydrae tot die studie van intellektuele ontwikkeling gelewer het, is van mening dat die individu se kognitiewe struktuur teen die einde van adolessensie feitlik ten volle ontwikkel is en dat die adolescent die stadium van formeel-operasionele denke bereik (Piaget 1972:3). In hierdie stadium is die persoon in staat om hipoteses te stel en probleme aangaande bepaalde verbande op te los. Die persoon is in staat tot abstrakte denke en die maak van logiese afleidings (Plug *et al.* 1997:109).

Volgens Kramer, Kahlbaugh en Goldstone (1992:180-189) is adolessente absolute denkers vanweë die feit dat hulle dinge of mense volgens onveranderde kenmerke kategoriseer. Hulle plaas mense byvoorbeeld in kategorieë wat nie verander word nie, al is daar bewyse dat die oorspronklike kategorisering foutief is. Adolessente is van mening dat kennis wat hulle reeds het nie teenstrydig kan wees met nuwe kennis nie –

hulle beskou teenstrydighede as foutief. Hulle beskouings is dus absoluut, byvoorbeeld iets is óf reg óf verkeerd.

2.2.3.2 Egosentrisme

Adolessente egosentrisme manifesteer as die siening van adolessente dat hulle spesiaal en uniek is en dat hulle die middelpunt van ander se belangstelling en aandag is. Adolessente konstrueer 'n denkbeeldige gehoor wat beslag vind in 'n verhoogde selfbewustheid. Hulle glo dat veral die portuurs hulle dophou, aan hulle dink en in al hul doen en late geïnteresseerd is. Dit kan toegeskryf word aan die ontluiking van formeel-operasionele denke wat adolessente in staat stel om oor hul eie gedagtes en dié van ander te dink (Rycek, Stuhr, McDermott, Benker & Swartz 1998:745).

Navorsingsbevindinge dui daarop dat adolessente egosentrisme meer by meisies as by seuns voorkom. Dit neem 'n aanvang tydens vroeë adolessensie, bereik 'n hoogtepunt op 14- en 16-jarige ouderdom en neem later af gedurende laatadolessensie (Rycek *et al.* 1998:748-749).

Om hierby aan te sluit, kan daar verwys word na die persoonlike fabel. Dit dui daarop dat adolessente glo dat hul ervarings uniek en anders is as dié van ander mense, byvoorbeeld 'n meisie wat glo dat niemand nog ooit iemand so liefgehad het soos sy nie (Louw *et al.* 1999:424). Veral as hierdie unieke liefde nie beantwoord of waardeer word nie, kan emosionele probleme moontlik ontstaan.

2.2.3.3 Die rol van kognitiewe ontwikkeling in die ontstaan van emosionele probleme

In die ouer-adolescent verhouding kan konflik ontstaan as gevolg van adolessente se vermoë tot abstrakte redenering. Piaget (1972:24) beskou adolessente se bevraagtekening van hul ouers se gedrag en gesag, en hul idealistiese siening van hoe dinge behoort te wees, as die resultaat van hul abstrakte redeneervermoë.

Die adolescent se vermoë tot introspeksie, met ander woorde om oor die self te dink, veroorsaak dat hulle toenemend analities word. Hierdie selfevaluering lei dikwels tot selfkritiek, veral as hulle vind dat dit nie aan die eise van die portuurgroep voldoen nie. Dit kan aanleiding gee tot gemoedskommelinge wat wissel van depressie en ontevredenheid tot vreugde en geluk (Louw *et al.* 1999:429). Hierdie stelling sal in die

afdeling oor persoonlikheidsontwikkeling gedurende adolessensie ontleed word, met spesiale verwysing na identiteitsvorming en identiteitskrisisse.

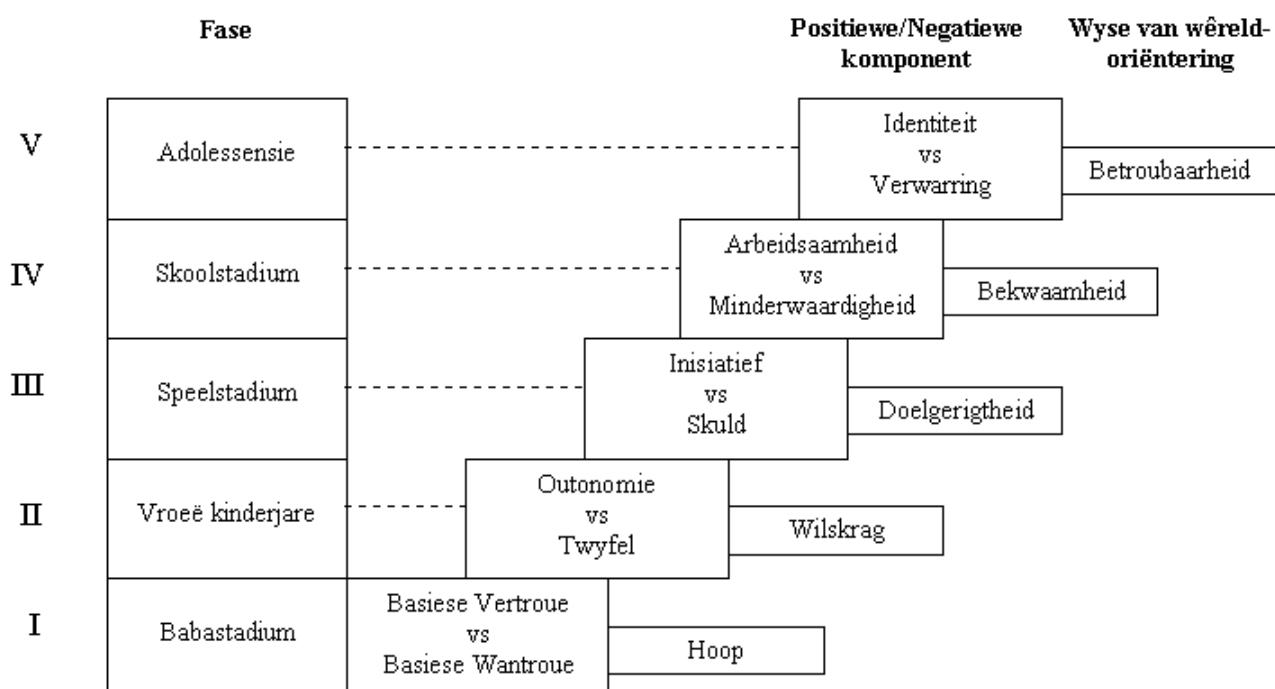
2.2.4 Persoonlikheidsontwikkeling, ontwikkelingskrisisse en emosionele probleme

Persoonlikheidsontwikkeling by die adolescent word vervolgens aan die hand van die persoonlikheidsteorie van die egosielkundige, Erik Erikson, bespreek, omdat hierdie teoretikus 'n besondere bydrae met betrekking tot identiteitsvorming gelewer het. Die soek na 'n identiteit is die sentrale tema van Erikson se teorie oor die ontwikkeling van die persoonlikheid. Volgens Erikson vind die ontwikkeling van die persoonlikheid in agt verskillende fases plaas waarin 'n sekere deel van die persoonlikheid telkens gevorm word (Erikson 1974:92). Erikson beskou ontwikkeling as die ontluiking van eienskappe volgens 'n geneties bepaalde grondplan. Hy verduidelik dit aan die hand van 'n biologiese konsep, die epigenetiese beginsel. Hiervolgens tree die individu se eienskappe, wat moontlikhede en behoeftes insluit, op sekere ouerdomme en in 'n sekere volgorde na vore en op so 'n wyse dat die totale individu as 'n geheel ontwikkel (Erikson 1959:52). Erikson onderskei vier fases voordat 'n identiteit in die vyfde fase gevorm word. In elke fase moet die individu 'n krisis oplos alvorens daar na 'n volgende fase beweeg kan word. Elke fase word deur 'n positiewe en negatiewe komponent gekenmerk. Die sukses of mislukking wat 'n individu behaal in die oplossing van hierdie krisisse het tot gevolg dat die individu hom op 'n bepaalde wyse in sy wêreld oriënteer (Erikson 1977:75-76). In die suksesvolle oplossing van die ontwikkelingskrisis tydens adolessensie, word 'n identiteit gevestig met betroubaarheid as die ontluikende eienskap (diagram 2.3). Vir die doeleindes van hierdie ondersoek word slegs die eerste vyf fases diagrammaties voorgestel:

DIAGRAM 2.3 Erikson se epigenetiese kaart van die eerste vyf fases van psigososiale ontwikkeling

(Aangepas uit: Erikson 1963:273)

Soos wat dit uit die bestaande diagram blyk, begin die proses van identiteitsontwikkeling reeds in die vroeë kinderjare aangesien elke psigososiale stadium op die voriges bou. Gedurende adolessensie is die ontwikkelingskrisis wat oplossing vereis die definiëring van die identiteit (Erikson 1968a:82). Die soeke na 'n individuele identiteit bereik 'n hoogtepunt tydens adolessensie. Vanweë sy kognitiewe ontwikkeling is die adolescent tot abstrakte denke in staat en raak al hoe meer introspektief. Die adolescent moet sy geslagsidentiteit heromlyn en homself as 'n geslagtelike wese erken. Verder word daar van die adolescent verwag om meer verantwoordelikhede te aanvaar en volwasse rolle in

te neem. Die adolescent sal dus betroubaarheid as wêreld-oriëntering aankweek. Hieruit blyk dit dat die adolescent as't ware 'n sintese moet bewerkstellig tussen sy identiteite as adolescent, as lid van 'n geslags- en sosio-kulturele groep, as lid van die gemeenskap en as 'n persoon met 'n verlede, hede en 'n toekoms (Erikson 1977:15-19).

Erikson (1974:9-94) wys op die volgende take wat adolescente moet bemeester ten einde 'n eie identiteit te vestig:

- Die persoon moet 'n voortgesette geheelbeeld van die geïntegreerde self vorm. Hierdie proses staan as egosintese bekend.
- Die adolescent moet die waardes en roloverwagtings van sy/haar kultuur by die vorming van 'n identiteit insluit om sodende 'n sosio-kulturele identiteit te vorm.

- Die adolescent moet sy/haar geslagsrolidentiteit vestig wat impliseer dat veranderende liggaamlike voorkoms sowel as manlikheid of vroulikheid aanvaar word.
- 'n Beroepsidentiteit moet gevestig word. Adolescente moet in staat wees om realistiese beroepskeuses uit te oefen in ooreenstemming met hul vermoëns.
- 'n Eie waardestelsel moet ontwikkel word.

Volgens Erikson (1974:94) verleen die vestiging van 'n identiteit 'n gevoel van getrouwheid. Dit beteken dat hulle getrou kan wees aan hul eie waardes en beginsels.

Tydens hierdie ontwikkelingsfase gebeur dit soms dat adolesente geen besluite oor hulself of hul rolle kan neem nie. So kan roloverwarring ontstaan op grond van twyfel oor hul relasies met hulself en ander in hul leefwêreld. Hierdie toestand van roloverwarring kan angs of selfs vyandigheid teenoor rolle of waardes tot gevolg hê (Erikson 1977:219). Op dié wyse kan emosionele probleme ontstaan.

Identiteitsverwarring kan 'n negatiewe identiteit tot gevolg hê, met ander woorde 'n identiteit wat teenstrydig met kulturele waardes en verwagtings is. Voorbeeld van hierdie adolesente is dwelmverslaafdes en jeugmisdadigers (Louw *et al.* 1999:432). Hierdie outeurs wys ook op 'n vooruitbesliste identiteit wanneer eksterne eise of roloverwagtinge 'n negatiewe invloed op die adolescent se identiteitsvorming het. As gevolg van verwardheid en onsekerheid sal adolesente rolle aanvaar bloot om aan mense se verwagtings te voldoen (Louw *et al.* 1999:432).

Aansluitend by die identiteitsvestiging sal daar kernagtig na die begrip *selfkonsep* verwys word. Plug *et al.* (1997:326) beskryf dit as 'n persoon se siening en evaluasie van hom- of haarsel. Dit vervat ook kognitiewe, emosionele en evaluatiewe elemente. By wyse van interaksie met sy omgewing en ander persone evalueer die persoon sy eie optrede asook die reaksies van ander. Die individu inkorporeer ander se oordeel en begin homself as't ware deur die oë van ander sien en evalueer (Vrey 1979:51). Wanneer die mens homself so oor tyd evalueer, begin sy selfkonsep te vorm. Die selfkonsep is dus die persoonlike evaluering van die selfidentiteit. Daar kan gesê word dat die selfkonsep direk met die identiteit verband hou (Vrey 1979:5). In dié verband kan daar verwys word na die navorsingstudie van De Haan en MacDermid (1998:85-86) wat bevestig dat identiteitsontwikkeling 'n belangrike ontwikkelingsaktiwiteit tydens adolesensie is. Daar is bevind dat adolesente wat reeds gevorder het op die weg na identiteitsvestiging

positiewe selfkonsepte getoon het. Hierdie adolessente het ook laer vlakke van depressie en eensaamheid getoon. Die gevolgtrekking kan dus gemaak word dat die vorming van 'n negatiewe selfkonsep aanleiding kan gee tot die ontstaan van emosionele probleme by adolessente.

Die navorsingsbevindinge van O'Dea en Abraham (1999:77-78) verdien ook aandag. Hierdie navorsingstudie het aan die lig gebring dat sowel adolessente seuns as meisies hegte vriendskappe, akademiese prestasie en aantreklikheid vir die teenoorgestelde geslag as die belangrikste faktore uitsonder in hul siening van hulself. Die resultate van hierdie ondersoek toon dat seuns oor die algemeen 'n meer positiewe selfkonsep as meisies het. Hieruit kan dus afgelei word dat die vorming van 'n positiewe of negatiewe selfkonsep tydens adolessensie bepaal word in adolessente se relasies met ander. Ter aansluiting hierby sal die sosiale- en emosionele ontwikkeling van die adolescent in die volgende afdeling ontleed word om die invloed daarvan op emosionele probleme te verstaan.

2.2.5 Sosiale ontwikkeling en emosionele probleme by adolessente

Louw *et al.* (1999:449) wys daarop dat sielkundige literatuur ten opsigte van die sosiale ontwikkeling van die adolescent in die verlede hoofsaaklik gefokus het op die generasiegaping en konflik binne die ouer-adolessent-verhouding asook die problematiek van onafhanklikheidswording, terwyl daar tans 'n meer gebalanseerde siening gehandhaaf word deur die soeklig te plaas op ouerlike ondersteuning en gehegtheidsbande. In die bespreking wat volg, sal beide hierdie sienings geakkommodeer word om te bepaal hoedanig die adolescent se sosiale ontwikkeling 'n bydraende faktor tot emosionele probleme mag wees.

Gedurende adolessensie word die netwerk van betekenisvolle ander geherstruktureer. Hierdie herorganisasie sluit in 'n toenemende distansiëring van die ouers en 'n groter betrokkenheid by die portuurs (Helsen, Vollenbergh & Meeus 2000:320). Ouers voel meestal ontsteld oor hierdie skielike verandering met die gevolg dat hulle geneig is om meer kontrollerend op te tree (Louw *et al.* 1999:449). Die konflik tussen ouer en adolescent kan tot 'n groot mate toegeskryf word aan die adolescent se toenemende strewe na outonomie. In hierdie verband kan daar verwys word na die ouerskapstyle wat deur Baumrind in 1971 geïdentifiseer is, naamlik die autoritatiewe, autoritaire en permissiewe ouerskapstyle (Louw *et al.* 1999:453). Daar word vervolgens kortliks op

Iaasgenoemde twee ouerskapstyle gelet, omdat hierdie vorms van ouerlike beheer aanleiding kan gee tot die ontstaan van emosionele probleme by adolessente (Louw *et al.* 1999:453). Die outhoritêre ouerskapstyl is inperkend en bestraffend: adolessente word gedwing om volgens die ouers se reëls en sienings op te tree. Adolessente van hierdie ouers openbaar sosiaal-onbevoegde gedrag, wat deur angstige gevoelens gekenmerk word, het nie die vermoë om inisiatief te toon met betrekking tot sosiale aktiwiteite nie en het swak kommunikasievaardighede. Permissiewe ouerskap daarteenoor, word gekenmerk deur 'n gebrek aan beheer oor adolessente se gedrag. Hierdie adolessente word toegelaat om hul eie besluite te neem. Aangesien hulle nooit geleer het om hul gedrag te beheer nie, toon hulle min selfbeheer en openbaar hulle gevvolglik sosiaal onbevoegde gedrag (Louw *et al.* 1999:453).

Die toenemende interaksie met die portuurgroep speel 'n belangrike rol in die adolessent se psigososiale ontwikkeling, aangesien dit nie slegs bydra tot die bevrediging van die adolessent se emosionele behoeftes nie, maar ook dien as 'n belangrike bron van inligting en geleenthede vir sosialisering (Louw *et al.* 1999:454). In dié verband kan daar gelet word op die navorsing van Connor (1994:214) wat bevind het dat ongewilde adolessente dikwels emosioneel ontwrig is, met hulself behep is en 'n negatiewe selfbeeld toon. Hulle sosiale isolasie neem toe wanneer die groep hulle verwerp, met die gevolg dat hul selfvertroue verder verminder.

Hoewel die interaksie met die portuurgroep 'n belangrike rol in die adolessent se psigososiale ontwikkeling vervul, kan die ondersteuning van die ouers tydens hierdie kwesbare ontwikkelingstadium nie genoeg beklemtoon word nie. Die belangrike rol van ondersteuning blyk ook duidelik uit die navorsing van Helsen *et al.* (2000:319-335). Hierdie navorsers het bevind dat 'n gebrek aan ondersteuning van die ouers die belangrikste bydraende faktor tot die ontstaan van emosionele probleme by adolessente is. Adolessente wat min ondersteuning van hul ouers ontvang het, het emosionele probleme soos depressie, 'n lae selfagting, sosiale isolasie en selfmoordneigings getoon (Helsen *et al.* 2000:332). Die navorsingsbevindinge toon ook dat die ondersteuning van die portuurgroep nie vir die ondersteuning van die ouers kan kompenseer nie: adolessente met min ondersteuning van die ouers en baie ondersteuning van die portuurgroep het die meeste emosionele probleme getoon (Helsen *et al.* 2000:334). Hierdie navorsingsresultate bou voort op die navorsing van Van Beest en Baerveldt (1999:193-201) wat bevind het dat die ondersteuning van die portuurgroep nie dieselfde vir die adolessent kan bied as dié van die ouers nie. Uit hierdie

navorsingstudies blyk dit duidelik dat die ondersteuning van die ouers die sielkundige welsyn van die adolescent sowel as verhoudingstigting met die portuurgroep ten grondslag lê.

Met betrekking tot die beklemtoning van gehegtheidsbande met die ouers en die gesin ten opsigte van die sosiale ontwikkeling van die adolescent in resente sielkundige navorsing, kan daar verwys word na die navorsing van Aydin en Öztütüncü (2001:78-79). Hulle het bevind dat 'n gebrek aan liefkosing en emosionele steun, te streng beheer en te hoë verwagtings van ouers positief met die aanwesigheid van depressie korreleer. Die doel van die ondersoek was om die verhouding tussen adolescentse se negatiewe gedagtes en depressieve gemoed en hul verbondenheid met hul gesin te ondersoek. Die navorsingsbevindinge dui daarop dat adolescentse met sterker gehegtheidsbande met die gesin minder negatiewe gedagtes het. Hegter bande met die gesin het positief gekorreleer met 'n beter sielkundige aanpassing en minder depressie. Hieruit kan dus afgelei word dat positiewe, ondersteunende interpersoonlike verhoudings in die gesin 'n voorkomende rol in die ontstaan van depressie asook moontlike verdere emosionele probleme, het.

In die bespreking oor die sosiale ontwikkeling tydens adolesensie, word daar laastens gelet op die romantiese verhoudings wat adolescentse sluit, aangesien dit gesien word as een van die belangrikste sosiale verskuiwings wat tydens adolesensie plaasvind. Dit is nie altyd maklik om die invloed van romantiese verhoudings op adolescentse se ontwikkeling te bepaal nie, weens die verskillende vorms wat dit kan aanneem (Louw *et al.* 1999:462). Turner en Helms (Louw *et al.* 1999:462) beweer dat ernstige of vaste verhoudings wat op 'n vroeë ouerdom voorkom, adolescentse se interaksies met portuurs van dieselfde geslag beperk wat hul sosiale ontwikkeling kan strem. Dit beperk ook terselfdertyd hul heteroseksuele interaksie, omdat hulle die geleentheid ontnem word om 'n verskeidenheid persone van die teenoorgestelde geslag te leer ken. Simmons en Blyth (Louw *et al.* 1999:462) wys daarop dat ernstige betrokkenheid by paartjies 'n negatiewe invloed op hul geestesgesondheid kan hê, waarskynlik weens die feit dat die druk op jong meisies om seksueel aktief te wees angstigheid kan veroorsaak. In dié verband kan daar ook verwys word na die navorsingstudie van Varga en Makubalo (1996:31-38) wat bevind het dat swart adolescentse meisies se seksuele verhoudings gekenmerk word deur gevoelens van hulpeloosheid en vrees vir verkragting.

Uit bostaande bespreking wil dit dus voorkom asof emosionele probleme tydens die sosiale ontwikkeling van die adolessent mag ontstaan. Vervolgens sal die emosionele probleme by adolessente onder die loep geneem word.

2.3 ‘N PERSPEKTIEF OP ADOLESSENTE EMOSIONELE ONTWIKKELING EN EMOSIONELE PROBLEME

Soos wat dit uit die voorafgaande bespreking van adolessente ontwikkeling blyk, gaan adolessente deur ontwikkelingsfases waartydens die liggaamlike ontwikkeling ‘n sielkundige effek op hulle het. Verder is daar ‘n verband tussen kognitiewe ontwikkeling, persoonsontwikkeling en ontwikkelingskrisisse, sowel as sosiale ontwikkeling en moontlike emosionele probleme. Ter opsomming van die adolessent se ontwikkeling fokus die navorsing op die emosionele veranderings wat moontlik in emosionele probleme by adolessente beslag mag vind. In die bespreking wat volg, val die soeklig op die emosionele ontwikkeling van die adolessent.

Om adolessente emosionele ontwikkeling in perspektief te plaas, word daar kortliks op die verskillende uitgangspunte in die literatuur ten opsigte hiervan gelet. Louw *et al.* (1999:388) verwys na die standpunt van G. Stanley Hall wat gesien is as die “vader van die sielkunde van die adolessent”. Volgens die siening van Hall is adolessensie ‘n periode van intense konflik, ‘n fase van storm-en-drang. Hall se storm-en-drang-teorie het wye erkenning geniet en is deur die meeste teoretici sentraal in hul teoretiese uitgangspunte geplaas (Louw *et al.* 1999:390).

Louw *et al.* (1999:390) wys ook op die standpunt waar adolessensie as’t ware geïdealiseer word. Volgens hierdie siening is adolessente beter ingelig en meer intelligent as wat hulle in vorige generasies was. Hulle kan derhalwe min van hul ouers leer en word beskryf as die geslag wat die wêreld kan “red” (Louw *et al.* 1999:390). Volgens hierdie outeurs is albei hierdie sienings in baie gevalle gebaseer op die navorsing wat met klein groepe atipiese adolessente gedoen is en dus nie verteenwoordigend van die meerderheid adolessente is nie.

Louw *et al.* (1999:391) verwys ook na ‘n meer gebalanseerde siening wat tans onder sielkundiges heers: sommige adolessente ervaar wel storm-en-drang, terwyl die ontwikkeling van sommige adolessente gelykmatig en sonder veel spanning verloop. Hier kan ook gelet word op die mening van Albert Bandura wat adolessente emosionele probleme in verband bring met sosiale omstandighede binne die gesin en die gemeenskap soos wat dit ook in hierdie studie aangetoon is (afdeling 2.2.5). ‘n Adolescent wat byvoorbeeld min liefde, begrip en ondersteuning ontvang, mag meer storm-en-drang ervaar (Louw *et al.* 1999:391). Om die voorkoms van emosionele

probleme tydens adolessensie verder toe te lig, sal 'n paar kernbegrippe vervolgens omskryf word.

Met verwysing na die loodsondersoek in hoofstuk een, kan daar gelet word op die siening van Winkley (1996:164-165) wat beweer dat emosionele probleme 'n meer algemene versteuring verteenwoordig met 'n verskeidenheid eienskappe, onder meer minderwaardigheidsgevoelens, sosiale onttrekking, angs en depressie. In dié verband kan daar verwys word na die konsep *emosionele versteuring*. Plug *et al.* (1997:90) beskryf hierdie begrip as enige versteuring waar veral die emosies aangetas is, byvoorbeeld depressie. Hierdie outeurs wys ook daarop dat deskundiges soms 'n oorkoepelende term soos gemoedsversteuring bo 'n spesifieke term soos depressie verkies. Aanvullend hierby kan gelet word op die navorsing van Garnefski en Dieckstra (1997:321-338) wat daarop wys dat sielkundige navorsing vir baie jare op die sogenaamde enkelversteuring gefokus het deur die enkelprobleem-benadering te volg. Hierdie navorsers kom tot die gevolg trekking dat gedrags-, kognitiewe- en emosionele probleme algemene eienskappe deel, hoewel hulle hul eie onderskeibare en unieke kenmerke vertoon (Garnefski & Dieckstra 1997:333-334). Garnefski en Dieckstra se aanslag is in hierdie studie gevolg: die impak van adolessente ontwikkeling op die emosionele probleme is in afdeling 2.2 bespreek en die fokus in afdeling 2.3 verskuif na moontlike emosionele probleme tydens die emosionele ontwikkeling. Sodoende word 'n totaliteitsprobleem-benadering gevolg.

In die literatuur word emosionele probleme in twee kategorieë geplaas, naamlik eksternaliserende emosionele probleme en internaliserende emosionele probleme. Van Niekerk (2001:44-45) verskaf die volgende aanduiders van hierdie twee kategorieë:

Aanduiders van eksternaliserende emosionele probleme

- aggressie
- vyandigheid
- onbeskoftheid
- vloek en die gebruik van kru taal
- woedebuie
- skoolweiering
- psigosomatiese klagtes
- aandagsoekende gedrag
- ontwrigtende portuurverhoudings, byvoorbeeld voortdurende konflik

- ontwrigtende en impulsiewe gedrag

Aanduiders van internaliserende emosionele probleme

- onttrekking
- isolasie
- gebrek aan kommunikasie
- onttrekking van fisiese aandag
- afgestompte affek
- apatie (gebrek aan belangstelling)
- verlies aan eetlus
- psigosomatiese klagtes
- passiewe aggressie
- onverskillige houding

Teen die agtergrond van bostaande inligting sal die emosionele ontwikkeling van die adolescent vervolgens aandag geniet. Richards en Larson (1993:145-169) het bevind dat adolescente geneig is om minder uitermatig positiewe emosies en meer negatiewe emosies as jonger kinders te ervaar. Hierdie navorsingsbevindinge word onderskryf deur 'n innoverende navorsingstudie wat met 1634 kinders in sekondêre skole in Glasgow gedoen is (Gordon & Grant 1997:1). Die selfverslae van hierdie adolescente verleen insiggewende inligting aangaande die emosionele leefwêreld van die adolescent. Hierdie navorsers het bevind dat tussen die ouderdomme van 15 en 16 jaar die voorkoms van depressie by meisies twee maal so hoog is vergeleke met dié van seuns (Gordon & Grant 1997:9). Hierdie verskynsel kan verklaar word aan die hand van biopsigosoiale prosesse, byvoorbeeld veelvuldige liggaamlike veranderinge, stres vanweë besorgdheid oor die liggaamsbeeld, selfkritiek, skuldgevoelens, swak verhoudings met die moeder en die portuurgroep (Roeser, Van der Wolf & Strobel 2001:112-113). Ter aansluiting by die bespreking van die kognitiewe ontwikkeling van adolescente ten opsigte van hul vermoë tot introspeksie, bevestig hierdie navorsingstudie vorige navorsingsbevindings dat adolescente geneig is om op spesifieke aspekte van hul persoonlikheid te fokus. Lae selfagting, jaloesie, gebrek aan selfvertroue en buierigheid is by meisies geïdentifiseer, terwyl dit geblyk het dat seuns meer geirriteerd en aggressief is (Gordon & Grant 1997:32). Hier kan gelet word op die navorsing van Roeser, Eccles en Samerhoff (1998:132) wat bevind het dat adolescente se siening van hul eie bekwaamhede as't ware as 'n intrapsigiese buffer dien om hulle te beskerm teen woede, ongelukkigheid en angs.

Soos wat dit blyk uit die navorsing oor die emosionele ontwikkeling van adolessente, toon meisies meer internaliserende emosionele probleme terwyl seuns weer meer eksternaliserende emosionele probleme toon (Verhulst, Achenbach, Althaus & Akkerhuis 1998:879-895). Volgens die navorsing van Crijnen, Achenbach en Verhulst (1999:569-574) toon seuns aggressiewe gedrag, terwyl meisies angstig en depressief is. Hierdie navorsingstudie het aan die lig gebring dat stressors soos eksamens, te hoë verwagtinge van ouers en portuurgroepverhoudings die voorlopers van depressie, angs en gedragsprobleme is.

In die voorafgaande bespreking het die emosionele ontwikkeling van die adolessent onder die soeklig gekom met emosionele probleme as fokuspunt. Soos wat dit uit die loodsundersoek in hoofstuk een blyk, kan emosionele probleme in drome uitdrukking vind. Hierdie aanname sal in die volgende hoofstuk ontleed word met drome en droomontleding as die hoofkomponente.

2.4 SAMEVATTING

Die doelstellings wat in die inleidingsparagraaf gestel is, naamlik om 'n breër perspektief ten opsigte van die emosionele probleme by adolessente te verkry, is in hierdie hoofstuk bereik. Die aandag is toegespits op die fisiese en sielkundige ontwikkeling tydens adolessensie met inagneming van die kompleksiteit en diversiteit van hierdie ontwikkelingstadium. Die manifestasie van emosionele probleme by adolessente vorm die hoofkomponent van die onderbou van die hoofstuk.

Adolessente ontwikkeling is ontleed met die uitgangspunt dat die term adolessensie op alle kulture van toepassing is. Die ontwikkelingsfases tydens adolessensie, naamlik vroeë adolessensie, middeladolessensie en laatadolessensie is bespreek met verwysing na die ontwikkelingstake, seksuele rypwording, identiteitsvorming en rollenkonsolidasie, onderskeidelik. In die bespreking van die sielkundige effek van liggaamlike ontwikkeling, het dit aan die lig gekom dat adolessente in die pubertale fase die aanpassing by die veranderlike liggaamlike voorkoms soms moeilik vind. Die effek van vroeë en laat rypwording het emosionele probleme soos angstigheid, depressie en minderwaardigheidsgevoelens tot gevolg.

In verband met die kognitiewe ontwikkeling van die adolessent is daar na Jean Piaget se teorie van formeel-operasionele denke verwys. Die adolessent se analitiese denke en

abstrakte redeneervermoë lei tot die bevraagtekening van hul ouers se gedrag en gesag wat op konflik mag uitloop. Die vermoë tot introspeksie stel die adolescent in staat om oor die self te dink wat tot selfkritiek kan lei.

Identiteitsvorming is bespreek aan die hand van die persoonlikheidsteorie van die ego-sielkundige, Erik Erikson. Volgens dié teorie tree die individu se eienskappe, wat behoeftes en begeertes insluit, op sekere ouerdomme en in 'n bepaalde volgorde na vore. Identiteitsontwikkeling begin reeds in die vroeë kinderjare, maar word gedurende adolesensie 'n ontwikkelingskrisis wat opgelos moet word. Tydens hierdie ontwikkelingsfase mag roloverwarring ontstaan op grond van twyfel oor die adolescent se relasies met homself en ander en selfs vyandigheid teenoor rolle en waardes. Identiteitsvorming hou direk verband met die selfkonsep van die individu. Die vorming van 'n negatiewe selfkonsep kan aanleiding gee tot die ontstaan van emosionele probleme.

In die bespreking van die sosiale ontwikkeling tydens adolesensie is daar gelet op die twee heersende standpunte in die literatuur, naamlik die konflikterende ouer-adolescent-verhouding en die problematiek van onafhanklikheidswording enersyds, en ouerlike ondersteuning en gehegtheidsbande andersyds. In die ontleding van beide hierdie standpunte het dit aan die lig gekom dat positiewe, ondersteunende interpersoonlike verhoudings in die gesin die ontstaan van emosionele probleme kan teëwerk.

Laastens is emosionele probleme tydens adolesensie in die lig van emosionele ontwikkeling in perspektief geplaas. Die standpunte in die sielkundige literatuur van adolesente storm-en-drang en die idealisering van adolesente is opgeweeg teen 'n meer gebalanseerde siening dat sommige adolesente storm-en-drang mag ervaar na gelang van hul unieke gesitueerdheid asook hulle sosiale omstandighede binne die gesin en die gemeenskap. Die navorsing gebruik laasgenoemde benadering deur die totaliteit van die adolescent se ontwikkeling te bespreek (afdeling 2.2) voordat daar op die emosionele ontwikkeling van die adolescent gefokus word.

Uit die voorafgaande hoofstuk blyk dit dat emosionele probleme tydens adolesente ontwikkeling kan manifesteer. In die hoofstuk wat volg, sal drome, as uitdrukkingsmiddel van hierdie emosionele probleme, ontleed word. Daar sal ook besin word oor

droomontleding as 'n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel vir insig in adolessente emosionele probleme.

HOOFSTUK 3

LITERATUURSTUDIE

DROME EN DROOMONTLEIDING

**The dream is a little hidden door
in the innermost and most secret recesses of the soul,
opening into that cosmic night which was psyche
long before there was any ego-consciousness,
and which will remain psyche no matter
how far our ego-consciousness extends ...**

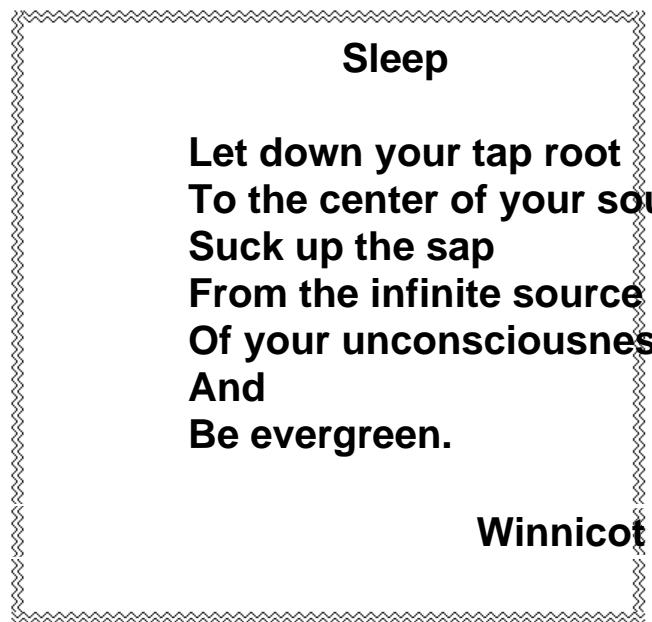
Carl Gustav Jung

3.1 INLEIDING

In hoofstuk twee is daar aandag gegee aan die emosionele probleme wat by adolessente mag voorkom. Verskeie aspekte wat tot hierdie emosionele probleme aanleiding kan gee, is vanuit die literatuur bespreek. In die lig van die aannname dat emosionele probleme by adolessente in drome uitdrukking mag vind, sal daar vervolgens oorgegaan word tot 'n ontleding van die teoretiese onderbou van drome en droomontleding.

Die komponente wat in hierdie hoofstuk aandag geniet, is die fisiese aspekte van die slaapproses en drome, 'n agtergrondstudie van enkele teorieë oor drome en droomontleding, die rol van droomontleding in psigoterapie en die belangrikheid van drome vir geestesgesondheid. Navorsing oor die drome van adolessente sal ook onder die soeklig kom. Vir 'n beter begrip van die slaapproses, sowel as die verklaring van enkele begrippe wat in die teorieë oor drome mag voorkom, word daar vervolgens tot 'n bespreking van slaap en drome oorgegaan.

3.2 SLAAP EN DROME

In 1953 is 'n fisiologiese staat tydens die slaapproses, bekend as REM-slaap, deur Arinsky en Kleitman ontdek (Solms 2000:618). Dit kan beskryf word as 'n paradoksale staat waar die persoon gelyktydig hoogs opgewek is (die breinaktiwiteit, adrenalienvlakke, hartklop en suurstofverbruik kom baie na aan dié van die wakker toestand), hoewel die persoon tog vas aan die slaap is

(Solms 2000:618). Hierdie vlak van slaap word gekenmerk deur vinnige oogbewegings en daar is bevind dat die gastriese suurproduksie soveel soos tien maal kan verhoog terwyl daar ook ‘n neiging tot hartversaking kan bestaan. Hierdie staat van opwekking kom elke negentig minute in die slaapsiklus voor. Die eerste REM-episode is ongeveer tien minute lank en raak dan progressief langer sodat die finale episode so lank soos veertig minute kan duur (Fontana 2001:15).

Kahn, Combs en Krippner (1998:94) beweer dat die dromende brein ontspan in natuurlike patronen van selforganiserende aktiwiteit wat dikwels die naspanning, gemoedstemminge en besorgdhede van die wakker toestand reflekteer. Tydens REM-slaap inhibeer die brein aktief sensoriese insette van buite en blokkeer bewegingsuitsette vanaf die hoë sentrums van die brein. Bewegingsopdragte word slegs na die oë, vingers en tone deurgelaat. Gedurende die droomproses is die brein as’t ware in iets soos ‘n sensoriese isolasietenk gedompel (Kahn, Combs en Krippner 1998:95).

Krippner en Combs (2000:402) wys daarop dat die komplekse elektro-chemiese aktiwiteit van die brein tydens slaap sy eie inherente konfigurasies vorm. In dié verband kan daar verwys word na die bydrae van Hobson en sy groep navorsers wat ontdek het dat die brein gedurende REM-slaap as’t ware wegbeweeg van die uitgebreide inhibisie wat kenmerkend van die wakker toestand is. Met die aanvang van slaap kom die brein onder die invloed van die cholinergiese neurochemiese asetiel-cholien wat dit predisponeer vir maklike aktivering. Sodanige vloeibaarheid het tot gevolg dat makliker verbindings tussen gevoelens, herinneringe en produkte van die verbeelding gevorm word (Hobson 1994:34). Hierdie aanname word in die bespreking van die droomteorie van Ernest Hartmann verder toegelig (afdeling 3.3.8).

Moderne navorsingstudies oor breinbeelding bied waardevolle insig in die aard van REM-slaap. Braun, Balkin, Westensen, Gwody, Carson, Varga, Baldwin, Belenky en Hersovitch (1998:91-92) se navorsingsbevindinge dui op ‘n betekenisvolle afname in die aktivering van die prefrontale korteks (figuur 3.1). Hierdie deel van die brein is verantwoordelik vir die hoë verstandsvermoëns waarop ons tydens wakkerheid steun. Dit sluit ‘n werkende geheue in wat die vermoë insluit om belangrike feite in gedagte te hou tydens die uitvoering van ‘n taak. Met ‘n

verminderde werkgeheue tydens die droomfase is dit nie verrassend nie dat ons die skielike verandering in die verloop van die droomverhaal as natuurlik aanvaar (Krippner & Combs 2000:404). Die prefrontale korteeks speel ook 'n belangrike rol in die beplanning vir die toekoms. Gedurende die droomproses dink ons min oor die toekoms en aanvaar die droomverhaal sonder enige bevraagtekening. Nog 'n funksie van die prefrontale korteeks is die vermoë tot selfrefleksie. Met hierdie vermoëns "afgeskakel" tydens die droomfase het die dromer 'n beperkte vermoë om oor die situasie te reflekteer en om die eienaardigheid van gebeure te bevraagteken (Krippner & Combs 2000:405).

Faktore wat nie-REM-slaap of stadige golf-slaap (SGS) faciliteer, is neurochemiese veranderinge wat tot gevolg het dat die breinritmes op sy stadigste is en die liggaam in sy mees ontspanne toestand verkeer. Gedurende SGS is die hoër breinfunksies van eksterne sensoriese insette geïsoleer soos dit bewys is deur die mislukking van slaap-leer studies ten spyte van hoogssensitiewe inpompingstegnieke tydens lichte SGS (Wood, Bootsin, Kihlstrom & Schacter 1992:238-239). Braun *et al.* (1998:95) se navorsing toon dat daar 'n komplekse verhouding tussen REM-slaap en SGS in terme van frontale aktivering is. Hierdie navorsers het ook aangetoon dat daar groter betrokkenheid van die limbiese stelsel by REM-slaap as by SGS is (figuur 3.1). REM-drome het dus 'n groter emosionele intensiteit.

Hobson en sy kollegas het 'n uitgebreide herontleding van REM-slaap en nie-REM droomstudies onderneem wat hulle geleei het tot belangrike verskille in die droominhoud van hierdie twee tipes slaap. Oor die algemeen was die eienskappe van nie-REM-drome tussen dié van REM-drome en dagdrome (Hobson, Pace-Schott, Stickgold & Kahn 1998:243-244). Krippner en Combs (2000:406) kom tot die gevolgtrekking dat nie-REM-slaap genoegsaam is om drome te genereer, hoewel hierdie drome meer soos 'n wakker bewustheid is. Hierdie navorsers wys tereg daarop dat al word die reëlmatrighede onderliggend aan die neurologiese prosesse tydens die droomfase goed begryp, dit steeds baie verskil van die ervaringsaspek van die droom sowel as die betekenis daarvan in die konteks van 'n individu se lewe (Krippner & Combs 2000:409). In aansluiting by hierdie stelling, sal enkele teorieë oor drome en droomontleding in die volgende afdeling onder die soeklig kom.

FIGUUR 3.1 Die Menslike Brein

Hoofareas van die Brein

frontale lob

middelbrein

prefrontale lob

pons

temporale lob

corpus callosum

sensoriesmotoriese gebied

serebrum

pariëtale lob

serebrale korteks

visuele projeksiegebied

serebellum

okspitale lob

retikulêre formasie

(Aangepas uit: Sue, Sue & Sue 1997:443)

rugmurg

limbiese stelsel

(Aangepas uit: Sue et al. 1997:36)

thalamus

Interne Strukture van die Brein

hippotalamus

3.3 AGTERGRONDSTUDIE: ENKELE DROOMTEORIEË

In hierdie afdeling sal daar ‘n vergelykende studie van enkele droomteorieë onderneem word om sodoende ‘n sistematische oorsig oor drome en droomontleding vanuit verskillende perspektiewe te verkry. Verskeie klassieke teorieë oor drome en droomontleding sal in die lig van die meer kontemporêre teorieë, wat die resultaat van uitgebreide neuropsigologiese navorsing is, ontleed word. Vir ‘n begrip van die onderskeie teorieë en vir insig in die raakpunte en verskille, sal daar kortlik na die basiese aannames onderliggend aan elke teorie verwys word. Die psigoanalitiese teorie van Sigmund Freud word in die volgende afdeling bespreek.

3.3.1 Sigmund Freud

Die psigoanalist, Sigmund Freud, se teorie oor drome en droomontleding het dwarsdeur die twintigste eeu ‘n belangrike rol vervul. Maree (1998:33) wys daarop dat Freud as ‘n “primus inter pares” beskou word, omdat die meeste teoretici hul droomteorieë aan dié van Freud s’n meet. In Freud se beroemdste werk, *The Interpretation of Dreams*, grond hy sy droomteorie op die gevierrede en veelbesproke droom, *The dream of the injection of Irma*. Hoewel sy ontleding van hierdie droom ontoereikend bevind is, was dit ongetwyfeld ‘n deurbraak op die gebied van droomontleding (Angel 1999:45).

Freud was van mening dat drome, net soos ander gedrag, die resultaat van kragte binne die psige is (Freud 1971:247). Vir Freud het die droom uit twee vlakke bestaan: die manifeste inhoud en die latente inhoud. Die manifeste inhoud, naamlik die inhoud van die droom wat onthou of oorvertel word, dien slegs om die ware betekenis van die droom te verberg. Die latente inhoud, wat uit onvervulde wense of fantasieë bestaan, is die onaanvaarbare inhoud van die onbewuste wat tydens slaap op ‘n verdraaide wyse vervul kan word (Freud 1971:135). Freud het so die idee van die droom as ‘n gesensureerde wens gevestig (Maree 1998:33). Die proses waardeur die onaanvaarbare latente inhoud omskakel word in die manifeste inhoud, wat vir die dromer meer aanvaarbaar is, het Freud droomarbeid genoem (Freud 1971:467). Die omskakeling of inkleding van die latente inhoud deur die droomarbeid word op verskeie maniere gedoen: kondensasie, wat die samevoeging van verskeie gedagtes of idees in een beeld of simbool is; verplasing, waar ‘n ontstellende idee deur ‘n meer aanvaarbare dog verwante idee vervang word; simbolisering, waar ‘n alledaagse en neutrale beeld iets anders verteenwoordig, en voorstelling, wat bloot dui op die omskakeling van droomgedagtes in visuele beelde (Van Rensburg 2000:45).

Om drome te interpreteer, het Freud die tegniek van vrye assosiasie aangewend (Freud 1971:101). Dit impliseer die vloei van die dromer se gedagtes sonder dat enige reëls of beperkings gestel word – die dromer word dus toegelaat om na aanleiding van die droom te dink wat hy/sy wil (Plug *et al.* 1997:409). Sodoende word ‘n hele netwerk van assosiasies opgebou wat kan help om die droom te verklaar.

Freud het geglo dat bykans alle neuroses, ongebalanseerdhede of konflikte van die psige aan die frustrasie van seksuele begeertes toegeskryf kan word (Freud 1971:162). Hy is dan ook wyd gekritiseer oor sy oorbeklemtoning van seksuele begeertes (Ackroyd 1997:14). Freud het egter toegegee dat nie alle drome ‘n seksuele betekenis het nie (Freud 1971:273). Hy het dit ook beklemtoon dat daar nie aangeneem kan word dat ‘n droom simbool slegs een moontlike betekenis het nie (Freud 1971:353).

Dit lei geen twyfel nie dat Freud baanbrekerswerk op die gebied van droomontleding gedoen het. Sy siening dat drome die koninklike weg na die onbewuste is en ‘n belangrike wyse om insig in ‘n persoon se onbewuste te bekom, word tot op hede deur die meeste droomteorieë onderskryf (Hartmann 1999a:36). In die lig van die voorafgaande bespreking sal die droomteorie van Carl Gustav Jung vervolgens bespreek word.

3.3.2 Carl Gustav Jung

Jung het die droom beskou as ‘n kreatiewe, spontane en betekenisvolle uitdrukking van die dromer se onbewuste wat die naakte waarheid blootlê (Jung 1986:34). Volgens Jung voorsien die droom kliënte van allegoriese simboliese beskrywings van hul onbewuste sielkundige situasies: die droom ontbloot eerder as om te verskuil (Maree 1998:34).

Vir Jung vervul die droom ‘n belangrike funksie: dit kompenseer vir die eensydigheid van die bewuste (Jung 1986:30). Dit impliseer dat die individu die onbewuste deel van die psige na die bewuste deel van die psige moet bring – presies wat in drome gebeur. In dié verband kan daar verwys word na Jung se siening van optimale ontwikkeling van die persoonlikheid: om die oorgang van ‘n uiterlik-gerigte aanpassing na ‘n innerlik-gerigte aanpassing te maak. Dit kan verkry word deur die verkenning van die onbewuste soos wat dit in drome voorkom (Jung 1986:34-35). Die

doel van drome is dus om die individu te help om ‘n geestelike balans in die psige te handhaaf (Jung 1986:36).

Jung het Freud se teorie van bedekte wensvervulling, verplaaste simbolisme en sy oordrewe klem op seksualiteit, as die oorsaak van alle psigiese versteurings, verwerp (Jung 1986:104). Hoewel hy afgewyk het van Freud se metodes van droomontleding, het hy in ooreenstemming met Freud dit benadruk dat die betekenis van enige bepaalde droomsimbool nie noodwendig dieselfde vir verskillende persone is nie – selfs nie vir dieselfde persoon in die verskillende stadiums van sy/haar lewe nie (Jung 1986:105). Jung was van mening dat die enigste manier om die betekenis van ‘n droom bloot te lê sý metode van droomontleding, naamlik amplifikasie, is. Hierdie metode verloor nooit die droom uit die oog nie: met elke item in ‘n droom (woorde, objekte, persone) word daar assosiasies gevorm. Die dromer sê wat elke besondere item aan hom/haar suggereer of watter herinneringe dit opwek (Jung 1986:71-72). Wat Jung aktiewe verbeelding noem, verwys na ‘n reeks tegnieke wat die dromer help om assosiasies te vorm. Al hierdie tegnieke betrek ‘n aktiwiteit wat die verbeelding aan die werk sit, byvoorbeeld die skets van droomsimbole (Ackroyd 1997:33). ‘n Ander vorm van aktiewe verbeelding is meditasie: die verkenning van die onbewuste deur die bewuste daarop te fokus (Jung 1986:220). Teenoor Freud se metode om elke droom op sigself te ontleed, het Jung dit verkies om eerder met ‘n aantal opeenvolgende drome te werk. Hy het bevind dat die betekenis van ‘n droom duideliker word as dit in die konteks van ‘n reeks drome ontleed word (Jung 1986:98). In aansluiting by Jung se siening van die doel van drome, sal die Gestaltteorie van Frederic Perls in die volgende afdeling bespreek word.

3.3.3 Frederic Perls

Frederic Perls, hoewel aanvanklik ‘n Freudiaanse analis, het die Gestaltteorie ontwikkel wat hoofsaaklik ‘n eksistensiële benadering voorstaan: die “hier” en die “nou” is wat van belang is (Perls 1972:34). Die Gestalt-benadering tot droomontleding is tipies ‘n groepsbenadering: rolspeltegnieke word toegepas waarin kliënte die verskillende aspekte van hul drome kan uitleef (Perls 1969:63). ‘n Ander tegniek van Perls is ‘n dialoog tussen aspekte van die droom waarvoor hy die leëstoel-tegniek aanwend: die dromer sit op die een stoel en vertolk die rol van een of ander aspek wat in die droom voorgekom het, terwyl hy/sy ‘n dialoog met ‘n ander aspek van die droom voer. Stoelle word dan omgeruil en die rol van die ander deel word vertolk. Hierdie dialoog

tussen die twee droomitems sal dikwels die dialoog wees tussen waarna Perls as die “topdog” en “underdog” verwys (Perls 1969:67). Dit impliseer dat een of meer komponente van die droom ‘n onderdrukte, verwaarloosde deel van die persoonlikheid verteenwoordig en ‘n ander komponent die bewuste ego of superego wat deur die ander deel geskok is. Uiteindelik behoort die dialoog ‘n soort ooreenkoms tussen die twee konflikterende dele van die persoonlikheid te bewerkstellig (Perls 1969:69). Perls het dan ook daarop aangedring dat die kliënt die droom in die teenwoordige tyd vertel om sodoende die persoon as’t ware midde in die droom te plaas (Perls 1969:64).

Uit bostaande bespreking kan dus afgelei word dat Perls integrasie as die hoofdoel van drome sien: die bereiking van persoonlike heelheid en die erkenning en aanvaarding van daardie deel van die persoonlikheid wat verwerp of verwaarloos is. Hierdie aanname stem ooreen met Jung se siening van die subjektiewe aspek van ‘n droom: drome lê die onbewuste bloot en streef daarna om ‘n balans in die psige te bewerkstellig. In die lig van Perls se eksistensiële teorie, sal daar vervolgens kortlik op die benadering van die eksistensialis, Medard Boss, gelet word.

3.3.4 Medard Boss

Soos Jung was Medard Boss van mening dat alle psigiese ervarings, insluitend drome, ‘n werklikheid is (Boss 1974:34). Boss het egter Jung se analitiese teorie gekritiseer en het trouens alle teorieë oor droomontleding verwerp. Hy het ‘n fenomenologiese benadering voorgestaan: die droom self moet as ‘n fenomeen bestudeer word om te bepaal wat uit die droomervaring geleer kan word (Boss 1974:47).

Uit die voorafgaande bespreking blyk dit duidelik dat hoewel Boss en Perls drome vanuit ‘n eksistensialistiese oriëntasie benader, hulle uiteenlopende menings huldig. In die volgende afdeling sal die droomteorie van Alfred Adler onder die loep geneem word.

3.3.5 Alfred Adler

Vir Adler was die inhoud van drome afkomstig uit die sogenaamde dag-residue: emosioneel gelade gedagteprosesse, ervaringe en herinneringe op die droomdag, die dag wat die droom voorafgaan (Maree 1998:34). Ook Adler het nie saamgestem met Freud se idee van die droom as

wensvervulling nie; hy het die droom beskou as ‘n uitdrukking van die probleme wat nie tydens die wakker toestand opgelos kan word nie. Vir Adler was die doel van drome om die dromer nader aan die vervulling van sy/haar lewensdoelwitte te bring. Hy het gereken dat drome hul ontstaan in onopgeloste sosiale kwessies vind en dat hulle toekomsgerig is (Adler 1969:145). Adler verskil dus van Freud wat drome in die verlede anker. Die teorie van Adler vind aansluiting by Jung se siening dat drome die toekoms kan voorspel (Jung 1986:41). Adler was van mening dat drome nie spesifieke antwoorde of oplossings vir probleme kan bied nie. Die gevoelsinhoud van die droom kan egter die dromer tot aksie aanspoor (Adler 1969:147). Die droomteorie van Samuel Lowy, wat sterk op die gevoelsinhoud of affek van drome ingestel is, sluit hierby aan en word vervolgens kortlik bespreek.

3.3.6 Samuel Lowy

Samuel Lowy het geglo dat onderliggend aan elke droom ‘n psigosomatische proses is wat op liggaamlike sowel as psigiese stimuli berus. Lowy sien drome dus as reguleerders wat daarop ingestel is om ‘n gesonde balans tussen die liggaamlike en die geestelike te handhaaf (Maree 1998:35). Hierdie siening van hom sluit aan by Jung se teorie dat die psige altyd daarna streef om ‘n ewewig tussen teenoorgesteldes te bewerkstellig. Lowy was van mening dat dit nie altyd nodig is om drome te ontleed of om dit te onthou nie – soms is dit biologies genoeg om te droom. Die belangrikheid van die droom is in die droomervaring self geleë. Volgens Lowy is dit soms beter om ‘n droom intuïtief eerder as logies te verstaan (Van Rensburg 2000:56). Dit sluit aan by Jung wat gesê het: “In dream-analysis we must never forget, even for a moment, that we move on treacherous ground where nothing is certain but uncertainty” (Jung 1986:96).

3.3.7 Erik Erikson

Die ego-sielkundige, Erik Erikson, het op Freud se teorieë voortgebou. Volgens hom behoort die voor-die-hand-liggende betekenis van drome nie ter wille van die ontdekking van die verskuilde betekenis daarvan ontleed te word nie. So ‘n ontleding is op sigself waardevol, omdat dit insae verskaf in die dromers se lewenstyl en hul stadium van ontwikkeling (Maree 1998:34). Vervolgens sal die meer kontemporêre teorieë oor droomontleding bespreek word.

3.3.8 Ernest Hartmann

Hartmann grond sy kognitiewe droomteorie daarop dat die droom 'n beeld-konteks vir die heersende emosie skep (Hartmann 1999b:783). Vir 'n beter begrip van sy teoretiese benadering, word daar vervolgens kortlik verwys na sy siening van verstandsfunksionering tydens die

	Gefokusde, wakker denke	Losser, minder gestruktureerde wakker denke	Mymering; vrye assosiasies; dagdroom	Droom
Kognitiewe prosesse	Waarneming; wiskundige simbole; woorde; tekens; logiese verwantskappe	Visueel- ruimtelike verbeelding; minder logika; meer metafor		Suiwer beeldmetafoor
Selfrefleksie	Hoogs selfreflekterend: "Ek weet ek is."	Minder selfreflekterend; meer opgeneem in die proses; verbeelding		Geen selfrefleksie
Grense	Soliede bakens; kategorisering; dik grense	Minder rigiede kategorisering; dunner grense		Loslaat van kategorieë; dun grense
Reeks idees/beelde	A → B → C → D			

droomproses. Hartmann beskou die menslike verstand, of sy fisiese substraat – die cerebrale korteks – as 'n net wat uit half-identiese eenhede bestaan. Die verskil tussen wakkerheid en slaap is dat verskillende eenhede geaktiveer word en dat die verbintenis tussen die eenhede onderskeidelik versterk of verswak (Hartmann 1999b:786). Ter verduideliking van hierdie aanname word daar na die volgende tabel verwys:

TABEL 3.1 'n Kontinuum van verstandsfunksionering

(Hartmann 1999b:787)

Soos wat dit duidelik uit die bostaande tabel blyk, is die aktivering wyer en meer uitgebreid tydens die droomtoestand. Dit wil voorkom asof die "oor-geletterde" streke van die verstand, byvoorbeeld dié wat met lees, skryf en reken verband hou, vermy word (Hartmann 2000:110). Hartmann is van mening dat hierdie netwerk-interaksie beslis nie toevallig is nie en dat dit deur die

dromer se emosies en emosionele besorgdhede bepaal word: ons droom oor dit wat vir ons belangrik is (Hartmann 1999b:783).

Hartmann se mening dat drome ‘n beeld-konteks vir die heersende emosie skep, word bevestig deur sy navorsing oor drome na trauma en stresvolle situasies (Hartmann 1999b:783). In dié verband kan daar

verwys word na die vloedgolfdrome van getraumatiseerde persone. Vir Hartmann maak die kontekstualisering van emosie sin eerder as arbitrière simbolisme. Hy gee toe dat die vloedgolf byvoorbeeld die vuur of die verkragting kan simboliseer, maar wys daarop dat die traumatische ervaring deur verskillende beelde gesimboliseer kan word. Die vraag ontstaan dus: waarom droom die getraumatiseerde persoon dat hy/sy juis deur ‘n vloedgolf oorweldig word? Hartmann (1999b:784) kom tot die gevolg trekking dat die beeld van die vloedgolf betekenis aan die emosie of die oorweldigende gevoel van angs en vrees verleen.

Hartmann sien die breër verbintenisse tydens die droomtoestand as funksioneel: dit integreer traumatische inhoud met nuwe materiaal, en dit het die onmiddellike funksie om “die storm te laat bedaar” (Hartmann 1999b:785). Deur nuwe inhouds as’t ware in te weef, kan drome nuttig wees vir probleemoplossing en kreatiwiteit. Hartmann stem saam met Freud se standpunt dat drome die koninklike weg na die onbewuste is. Sy uitgebreide navorsing is egter onversoenbaar met Freud se siening van wensvervulling, droomarbeid en sensorskap. Hartmann wys daarop dat wensvervulling gesien kan word as een vorm van ‘n veel breër konsep – kontekstualisering van emosie (Hartmann, Kunzendorf, Rosen & Gazells Grace 2001:104). In die volgende afdeling sal die droomteorie van Harry Fiss onder die soeklig kom.

3.3.9 Harry Fiss

Die navorsingsbevindinge van Fiss en Fosshage het aan die lig gebring dat die droom die ontwikkeling, instandhouding en die heropbou van die self fasiliteer (Fiss & Fosshage 1998:162). Fiss wys daarop dat die droom nie slegs help om nuwe selfstrukture te vorm nie, maar dat dit noodsaaklik is vir die behoud en konsolidasie van reeds bestaande selfstrukture. Hierdie aanname word bevestig deur die navorsing van Fiss wat aangetoon het dat net soos droomdepreviasie tot selffragmentasie lei, ‘n prosedure wat die droomproses fasiliteer die teenoorgestelde uitwerking het: dit help om psigiese strukture wat verkrummel het weer op te bou (Fiss 2000:325).

Fiss beklemtoon dit dat net soos wat daar ‘n biologiese behoefté vir sekere slaapstadia bestaan, daar ‘n sielkundige behoefté vir droom is (Fiss 2000:330). Hy reken dat helder, emosioneel- en konflikbelaaiende drome nie noodwendig die slaapproses versteur nie, en dat sodanige droominhoud nie verdraai hoef te word om die slaapproses te beveilig nie. Fiss glo dat ons droom om periodiek te konsentreer op dít wat ons kwel om sodoende ‘n oplossing te kry. Hy is van mening dat drome nie slegs reflekteer wat binne die dromer aangaan nie, maar dat drome die dromer beïnvloed (Fiss 2000:332).

Fiss kom tot die gevolg trekking dat hoewel sekere aspekte van Freud se teorie die toets van die tyd deurstaan het, sy opvatting betreffende die droomervaring op sy beste simplisties is – gegewe die diversiteit van die verstandsaktiwiteit gedurende die slaapproses (Fiss 2000:322). Hierdie stelling sal vervolgens aan die droomteorie van die Britse neuroloog en psigoanalis, Mark Solms, getoets word.

3.3.10 Mark Solms

Mark Solms se mees onlangse psigofisiologiese navorsing het aan die lig gebring dat droom tydens alle slaapfases voorkom en nie slegs tydens REM-slaap nie (Solms 2000:618). Hy het daarin geslaag om te bewys dat drome en REM-slaap vanuit verskillende anatomiese strukture ontwikkel en verskillende fisiologiese meganismes betrek.

Solms (2000:618) wys daarop dat die droomproses nie tot ‘n eenvoudige breinaktiwiteit afgeskaal kan word nie. Volgens hom dien die aktivering slegs as ‘n sneller vir die proses met ‘n komplekse interne organisasie van sy eie. Hierdie standpunt word ondersteun deur die navorsing van Maquet (1996:116) en Nofzinger (1997:200-201) wat aantoon dat drome die gesamentlike aktivering van ‘n digte netwerk van breinmeganismes vereis wat verantwoordelik is vir instinktiewe gedrag, emosie, langtermyngeheue en vir visuele persepsie met ‘n gelykydigde deaktivering van meganismes wat vir realiteitsmonitering en doelgerigte aktiwiteit verantwoordelik is. Solms (2000:618) se navorsing het aan die lig gebring dat die instinktiewe en emosionele meganismes naby die middel van die brein die droomproses inisieer en dat die manifeste droominhoud die kulminasie van ‘n proses van terugwaartse projeksie op die perceptuele strukture aan die oksipitale lob van die brein is (figuur 3.1).

Solms wys daarop dat hierdie nuwe bevindinge versoenbaar met die meeste aspekte van die Freudiaanse droomteorie is. Dit onderskryf Freud se sentrale aanname dat drome uitdrukking aan verdronge wense gee. Solms grond sy teorie op die feit dat drome totaal uitgewis word deur

skade aan twee breinstrukture. Die eerste is die struktuur waarop die manifeste droominhoud geprojekteer word, naamlik die netwerk wat verantwoordelik is vir visuoruiimtelike persepsie en -kognisie; die tweede struktuur is die sisteem wat die middelbrein met die limbiese stelsel en die frontale lobbe verbind. Hierdie stelsel spoor doelgerigte gedrag aan en is bepalend vir die organisme se voorkeure in sy interaksie met die wêreld (Panksepp 1999:273). Dit word deur verskeie somatiese behoeftes-opspoorders, wat in die hipotalamus geleë is, geakteer en speel 'n belangrike rol in drange of behoeftes wat tot verslaving kan lei (figuur 3.1). Solms wys daarop dat nie een enkele ander breinsisteem, wat sy funksionele eienskappe betref, nader as hierdie struktuur aan die libido van die Freudiaanse droomteorie kom nie (Solms 2000:618). Betreffende die instinktiewe en emosionele eise in droomopwekking speel hierdie struktuur die vernaamste rol. Skade aan laasgenoemde struktuur het 'n algehele uitwissing van drome tesame met 'n skerp afname in motivering tot gevolg. Drome kan kunsmatig gemanipuleer word deur die stimulering en inhibering van hierdie struktuur sonder enige meegaande uitwerking op die REM-staat (Solms 2000:619).

Solms wys daarop dat hoewel daar tot op hede nog nie algehele uitsluitsel oor sommige sentrale leerstellings van die Freudiaanse droomteorie bestaan nie, die onlangse neurologiese navorsing daarop duï dat hy ten minste op die regte spoor was. Die aspek van Freud se droomteorie wat die moeilikste versoenbaar met die huidige neuropsigologiese kennis is, is dié van sensorskap (Solms 2000:618).

Uit die voorafgaande bespreking van die verskillende teorieë oor drome en droomontleding kan die afleiding gemaak word dat dit tot op hede steeds 'n debatteerbare onderwerp is. Ek het die volgende tabel saamgestel uit die teorieë soos beskryf in 3.2.1 - 3.2.10.

TABEL 3.2 Teorieë oor drome en droomontleding: 'n vergelykende studie

Basiese aanname	Freud	Jung	Perls	Boss	Adler	Lowy	Erikson	Hartmann	Fiss	Solms
Manifeste inhoud		●	●	●	●	●		●	●	●
Latente inhoud	●						●			
Drome ontbloot eerder		●		●		●		●	●	●

as om te verskuil									
Drome is in die verlede geanker	●	●				●			
Drome is toekomsgerig		●		●				●	
Wensvervulling	●					●			●
Selfaktualisering		●	●		●			●	
Interpreteer simbole	●	●	●		●	●			●
Moenie simbole interpreteer nie				●	●		●	●	
Drome is reguleerders wat 'n balans in die psige handhaaf		●	●			●		●	

Uit die voorafgaande tabel, asook uit die voorafgaande bespreking, is dit duidelik dat daar tog raakpunte is, hoewel teoretici soms uiteenlopende menings oor drome en droomontleding huldig. Uit die literatuurstudie blyk dit egter dat sielkundiges die plek en betekenis van droomontleding as 'n potensieel belangrike faset van psigoterapie aanvaar (Maree 1998:31). In die volgende afdeling sal die rol van droomontleding in psigoterapie uitgelig word. Vir die doel van hierdie navorsingstudie sal 'n eklektiese benadering tot droomontleding gevvolg word: 'n model vir droomontleding, wat gebaseer is op 'n teoretiese ontleding van die verskillende teorieë, sal saamgestel word (afdeling 4.3.6).

3.4 DIE ROL VAN DROOMONTLEDING IN PSIGOTERAPIE

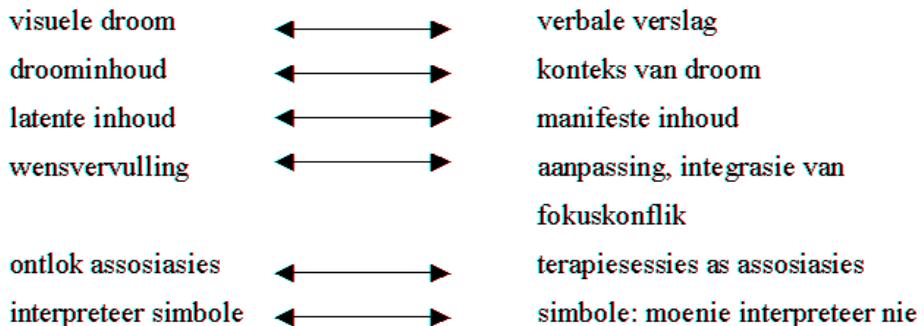
Soos dit duidelik uit die voorafgaande bespreking van die verskillende teorieë oor drome en droomontleding blyk, onderskryf 'n groot aantal teoretici Jung se aanname dat drome probeer om te kommunikeer eerder as om te verskuil. Van den Deale (1992:99) sluit hierby aan: "The premise that the dream aims to communicate and not to disguise is a technical principle embraced by a large and eclectic group of analysts ...".

Angel (1999:41) wys op drie hoofareas wat veranderinge in die psigoanalitiese benadering tot droomontleding reflekter: die gebruik van die manifeste droominhoud as betekenisvol in eie reg, die erkenning van teenoordrag om 'n sekere aspek van die intrapsigiese lewe vas te vang en die nut van die selfvermelding van drome wat 'n begrip van die wisselvalligheid van die self verdiep.

Schwartz (2000:55) wys daarop dat die diskouers oor droomontleding sedert Freud se *The interpretation of dreams* verskeie perspektiewe die lig laat sien het. Widen (2000:21) gee 'n nuttige skema waarvolgens hierdie perspektiewe as pole van 'n kontinuum georganiseer word:

DIAGRAM 3.1 Strydvrae in droomontleding

Dualeite/polariteit

(Widen 2000:21)

Widen

(2000:21) wys daarop dat in die hantering van droomverslae gedagtes langs hierdie kontinuum kan ossilleer om die fokuspunt van die droom te bepaal. Die pole bied waardevolle inligting in die stel van hipoteses betreffende dit wat die droom wil kommunikeer. Angel (1999:41) en Mancia (1999:205) vestig die aandag op die huidige konflik oor die belangrikheid van die latente versus die manifeste inhoud van die droom. In dié verband kan daar verwys word na 'n opmerking van Freud wat hierdie debat in perspektief plaas: "... what we dream is either manifestly recognisable as physically significant, or it is distorted and cannot be judged till the dream has been interpreted, after which it will once more be found to be significant" (Freud 1953:182).

Wat die selfvermelding van drome betref, kan daar na die interaksionele analitiese benadering tot droomontleding verwys word. Hierdie benadering fokus op spontane droomherinneringe – die kliënt se droomverslag word nie sentraal in die terapiesessie geplaas nie. Twee vroeë is hier van pertinente belang: Waarom onthou die persoon die droom juis by hierdie punt van die dialoog? Waarom kies die persoon 'n medium waar die wakker-ego vanuit die posisie van die slaap-ego aan die terapeut ontbloot word? Vrye assosiasie verander dus in droomgesentreerde assosiasies (Ermann 1999:79).

Widen (2000:3) wys daarop dat die droom ‘n uitbeelding is van dít wat die kliënt in verhouding tot die self en tot belangrike selfvoorwerpe ervaar. Eiznitz (1987:72) sluit hierby aan – hy reken dat die visuele inhoud van ‘n droom altyd ‘n verteenwoordiging van die self insluit. Hy sien drome as ‘n momentele refleksie van selfpersepsie, ‘n uitdrukking van die spanninge binne die self. Vanuit ‘n terapeutiese oogpunt is hierdie aanbieding van die self dikwels die mees betekenisvolle aspek.

Angel vermeld dat in droomontleding dit belangrik is om te let op die aanmerkings voor en nadat ‘n droom vertel is en hoe die droom met die sessie verband hou. Dit is ook belangrik om daarop te let hoe die kliënt oor die droom as ‘n geheel voel (Angel 1999:42). Widen (2000:1) vestig die aandag daarop dat slegs die eenvoudige oorvertel van ‘n droom aan ‘n geïnteresseerde luisteraar, selfs sonder enige interpretasie, aan die individu ‘n geleentheid bied om die self te ontbloot wat kan lei tot ‘n ontdekking van die self. Om hierby aan te sluit, word die belangrikheid van drome vir geestesgesondheid vervolgens bespreek.

3.5 DIE BELANGRIKHEID VAN DROME VIR GEESTESGESONDHEID

Drome vervul ‘n belangrike rol in gemoedsregulering wat op sy beurt noodsaaklik is vir geestesgesondheid (Cartwright & Loyd 1994:253). Navorsingsbevindinge het aan die lig gebring dat daar ‘n verlaging van negatiewe affek is na nagte waar droomverslae huidige onopgeloste probleme, konflik en stres insluit. Hierdie resultate dui daarop dat die inkorporering van ontwrigtende gebeure en negatiewe gevoelens in drome ‘n helende funksie het (Steward & Koulack 1993:267).

Die slagoffers van trauma kry nagmerries en het algemene slaapprobleme (Qouta, Punamäki & El Sarraj 1995:304). Navorsers beweer dat die droomproses die absorbering en integrasie van trauma fasiliteer as deel van gesonde persoonlikheidsontwikkeling (Hartmann 1999:59). Terr (1991:19) het vier tipes drome tydens die herstelproses van trauma waargeneem: presiese herhalings van die traumatische gebeure, aangepaste herhalings, diep, verborge drome en vreesaanjaende, inhoudlose drome wat nie onthou kan word nie. Punamäki (1998:560) maak die afleiding dat die droominhoud en die aard van die droom ‘n aanduiding kan wees of die trauma-verwante drome as simptome of as kognitiewe-emosionele aanpassingsprosesse beskou kan word. Hier kan daar verwys word na die navorsing van Punamäki wat aan die lig gebring het dat drome ‘n tweeledige funksie het: dié van bemeesterung en dié van kompensasie vir pynvolle ervarings (Punamäki 1998:581). Drome wat bemeesterung ten doel het, inkorporeer die herhaling van die ontstellende gebeure om intense gevoelens te ventileer. Volgens die kompenseringsmodel het drome wat plaasvervangers vir teleurstellings tydens die wakker toestand is, geestesgesondheid tot gevolg. Punamäki (1998:562) se navorsing het aangetoon dat hierdie kompenserende drome ‘n aangename atmosfeer, positiewe gevoelens, bissarre en gekamoefleerde karakters en tonele met gelukkige eindes insluit. Dieselfde navorser wys egter daarop dat herhalende nagmerries en ontstellende drome ‘n aanduiding van die intensiteit is waarmee die trauma in drome geïnkorporeer is, maar nie daarin kan slaag om dit te integreer nie. In aansluiting hierby kan daar verwys word na die navorsing van Zadra en Donderi wat tot die gevolgtrekking kom dat mense met herhalende nagmerries ‘n laevlak van geestesgesondheid handhaaf. Diegene met min nagmerries of ontstellende drome het ‘n hoëvlak van sielkundige gesondheid (Zadra & Donderi 2000:279).

In ‘n navorsingstudie met laat adolessente sowel as volwassenes, is bevind dat herhalende drome ten tye van stres voorkom. Sodanige drome het gewoonlik ‘n negatiewe droominhoud (Zadra,

O'Brien & Donderi 1998:293). In hierdie studie is vasgestel dat dromers met herhalende drome hoë tellings behaal het op veranderlikes soos neurotisme, angs en depressie. Hierdie individue het ook meer stresvolle lewensgebeure, laer vlakke van persoonlike aanpassing en die teenwoordigheid van angs en vyandigheid in hul drome gerapporteer as diegene wat nie herhalende drome gehad het nie (Zadra *et al.* 1998:307). Daar is ook in hierdie navorsingstudie vasgestel dat dieselfde droomtemas of simbole verskillende betekenis vir verskillende mense inhoud. Die verloor van tande in 'n droom kan derhalwe nie aan 'n bepaalde lewensgebeurtenis of probleem gekoppel word nie. Dromers met dieselfde tipes probleme, byvoorbeeld finansiële- of huweliksprobleme, se droominhoud was verskillend (Zadra *et al.* 1998:307). Hierdie navorsingsbevindinge onderskryf Freud (1971:353) en Jung (1986:105) se standpunt in hierdie verband dat daar nie aangeneem kan word dat 'n droomsimbool slegs een moontlike betekenis het en noodwendig dieselfde vir verskillende persone is nie.

Uit die bostaande bespreking blyk dit duidelik dat drome belangrik vir geestesgesondheid is. In die lig van hierdie aanname kan die afleiding gemaak word dat die adolessent, wat in 'n ontwikkelingsfase verkeer wat groot aanpassings verg, se drome 'n belangrike rol vervul. Die drome van adolessente kom vervolgens onder die soeklig.

3.6 ADOLESSENTE EN HUL DROME

In hierdie afdeling sal daar kortlik verwys word na die navorsingsbevindinge van adolessente drome. In dié verband sal daar eerstens gelet word op die uitgebreide longitudinale studie oor kinderdrome van David Foulkes. Hierdie navorsingstudie het kinders vanaf voorskoolse ouerdom tot in hul hoëskooljare betrek en het oor 'n tydperk van twintig jaar gestrek (Foulkes 1999:3).

Foulkes vermeld die volgende ontwikkeling in die REM-droomverslae vir die ouerdomsgroepe elf tot dertien jaar en dertien tot vyftien jaar: daar is minder konkrete uitbeelding van fisiese aktiwiteite, daar is 'n afname in sosiale interaksie, distorsie van karakters en agtergrond kom toenemend voor asook 'n aansienlike vermelding van onbekende persone en vreemde karakters (Foulkes 1999:110). Foulkes kom tot die gevolgtrekking dat hierdie veranderinge toegeskryf kan word aan die vroeë adolessent se nuutgevonde vermoë om abstrak te kan dink (Foulkes 1999:112). Hierdie aanname kan verklaar word aan die hand van Piaget se teorie wat wys op 'n geleidelike oorgang van konkrete denke tot abstrakte formele denke met die aanvang van adolessensie (Piaget

1972:2). Dit is ook opmerklik dat aktiwiteite wat deur die self geïnisieer word in die drome van vroeë adolessente betekenisvol afneem. Foulkes wys daarop dat hierdie patroon ‘n aanduiding van die adolessent se vermoë is om van die self terug te staan deur ‘n situasie as’t ware soos ‘n nie-geïnteresseerde party waar te neem. In die droomopset verwys dit na ‘n dubbele selfverwysing: jy as waarnemer kan jouself nou as akteur dinge sien doen. Foulkes se navorsingsbevindinge het aan die lig gebring dat kinders met goeie ruimtelik-visuele vermoëns daartoe in staat is om hierdie selfverplasingsdrome te droom (Foulkes 1999:113). Hy het ook bevind dat kognitiewe vermoëns die sterkste bepaler van emosioneel-belaaiende drome vir die ouderdomsgroep dertien tot vyftien jaar is (Foulkes 1999:115).

In ‘n navorsingstudie om vas te stel hoe vroeë adolessente hul drome beskryf, is gevind dat die algemeenste selfstandige naamwoorde “huis” en “moeder” was. Werkwoorde met die hoogste frekwensie was “gaan” en “doen”. Die groot aantal verwysings na familielede sowel as die betekenisvolle teenwoordigheid van die woord “vriend”, is ‘n aanduiding van die belangrikheid van verhoudings vir vroeë adolessente (Azzone, Salvatore, Freni, Maggiolini, Provantini & Viganó 1998:238). In aansluiting hierby kan verwys word na die navorsing van Foulkes wat gevind het dat vroulike adolessente se drome meer aktiwiteite bevat wat om die huis sentreer, terwyl manlike adolessente se drome meer dikwels negatiewe affek en aggressie bevat (Foulkes 1999:108).

Winegar en Levin se navorsingsdoel was om geslags- en ouderdomsverskille in die drome van adolessente te ondersoek. Die navorsingsresultate dui daarop dat die drome van vroulike adolessente ‘n groter persentasie voorwerpverteenwoordiging en menslike beweging bevat asook meer intieme interpersoonlike- en verhoudingsaangeleenthede reflekter as dié van manlike adolessente. Die manlike adolessente se drome word gekenmerk deur aksie-georiënteerde aktiwiteite wat aggressief ekstern gerig is (Winegar & Levin 1997:511-512). Hierdie aanname word ook bevestig deur die navorsing van Haim (1998:68). Intieme, interpersoonlike aangeleenthede ontbreek in die drome van laat manlike adolessente (Winegar & Levin 1997:512).

3.7 SAMEVATTING

Die doelstellings wat in die inleiding (afdeling 3.1) uiteengesit is, is in hierdie hoofstuk gedek. Uit die bespreking van die teorieë oor drome en droomontleding, blyk dit dat dit tot op hede steeds

‘n debatteerbare onderwerp is: die vertrekpunte van hierdie teorieë verskil soms radikaal en die menings van teoretici is dikwels uiteenlopend. Ter illustrasie hiervan, word daar kortlik na die verskillende aannames verwys. Freud was van mening dat bykans alle neuroses, ongebalanseerdhede of konflikte van die psige aan die frustrasie van seksuele behoeftes toegeskryf kan word. Erikson het Freud se siening onderskryf en op sy teorie voortgebou. Jung, daarenteen, het hierdie siening verwerp en het ook afgewyk van Freud se metodes van droomontleding. Boss het weer Jung se analitiese teorie gekritiseer en alle teorieë oor droomontleding verwerp. Hoewel Boss en Perls drome vanuit ‘n eksistensialistiese oriëntasie benader, het hulle uiteenlopende menings gehuldig. Die meer kontemporêre teorieë oor droomontleding het ook verskille opgelewer: Fiss beskryf Freud se opvatting as simplisties as daar rekening gehou word met die diversiteit van die verstandsaktiwiteit tydens die slaapproses, terwyl die Britse neuroloog en psigoanalis, Solms, se navorsingsbevindinge versoenbaar met die meeste aspekte van die Freudiaanse droomteorie is. Hoewel dit duidelik is dat daar ‘n breë spektrum van verskille bestaan, is daar egter ook raakpunte. Sielkundiges is dit eens dat droomontleding ‘n potensieel belangrike faset van psigoterapie is.

In die bespreking van die slaapproses het navorsingsbevindinge aan die lig gebring dat droom tydens alle slaapfases voorkom en nie slegs tydens REM-slaap nie. Navorsingsresultate het ook aangetoon dat drome en REM-slaap vanuit verskillende anatomiese strukture ontwikkel en verskillende fisiologiese meganismes betrek.

Die belangrikheid van drome vir geestesgesondheid kan gevind word in die tweeledige funksie van drome: die bemeesterung en integrasie van pynvolle ervarings en die kompensasie vir teleurstellings. Drome dien as plaasvervangers vir traumatiese ervarings, terwyl hulle deur herhalings intense gevoelens ventileer.

Vir die doel van hierdie navorsingstudie is daar laastens op adolessente drome gefokus. Navorsingsresultate het aangedui dat vroulike adolessente se drome meer intieme interpersoonlike- en verhoudingsaangeleenthede as dié van manlike adolessente weerspieël. Laasgenoemde se drome is meer aksie-georiënteerd en vertoon meer aggressie.

Hierdie literatuurstudie het getoon dat drome en droomontleding ‘n nuttige hulpmiddel vir die opvoedkundige-sielkundige kan wees. In die volgende hoofstuk sal oorgegaan word tot die

ontwerp van die empiriese ondersoek met in agneming van die doelstellings wat met hierdie ondersoek bereik wil word.

HOOFSTUK 4

NAVORSINGSONTWERP VAN DIE EMPIRIESE ONDERSOEK

**Learning how to listen to this inner voice
brings harmony and fullness
to the symphony that occurs
when a client and psychotherapist
engage each other in the drama of life.**

Guy and Brady

4.1 INLEIDING

Die probleem wat in hierdie ondersoek nagevors word, is in paragraaf 1.3 van hoofstuk een gestel:

In watter mate is droomontleding ‘n suksesvolle opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel om insig in die emosionele probleme van adolessente te gee? Hierdie probleem impliseer twee komponente: adolessente emosionele probleme en droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel om sodanige probleme bloot te lê en insig daarin te gee.

In hoofstuk twee is adolessente emosionele probleme nagevors met inbegrip van sekere wesenskenmerke van die adolescent se ontwikkeling. Uit die literatuur blyk dit dat emosionele probleme tydens adolessente ontwikkeling kan manifesteer. In hoofstuk drie is ‘n literatuurstudie oor drome en droomontleding vanuit verskillende teoretiese perspektiewe onderneem. Met verwysing na die teorieë oor drome en droomontleding blyk dit dat, hoewel teoretici al praktiese riglyne vir die ontleding van drome gestel het, daar tot op hede uiteenlopende benaderingswyses bestaan, nieteenstaande raakpunte. Sielkundiges is dit egter eens dat droomontleding ‘n potensieel belangrike faset van psigoterapie is. Navorsing oor adolessente drome bied waardevolle inligting ten opsigte van die drome van adolessente in die verskillende ontwikkelingsfases sowel as die uitstaande kenmerke van die drome van seuns en meisies onderskeidelik. Die doelstellings van hierdie hoofstuk kan kortliks soos volg uiteengesit word:

- Om die tipe studie en navorsingsontwerp toe te lig
- Om die navorsingsmetode onder die loep te neem
- Om die data-insamelingsmetodes te beskryf
- Om ‘n model vir droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel daar te stel
- Om die metode van data-analise toe te lig

Bestaande doelstellings gee rigting aan die empiriese ondersoek en verteenwoordig die raamwerk wat die navorsingsontwerp omlyn. In die volgende afdeling word daar op die doelstellings van die empiriese ondersoek gefokus.

4.2 DOELSTELLINGS

Met verwysing na die doel van hierdie ondersoek, soos dit in afdeling 1.4 van hoofstuk een gestel is, is die algemene doelstelling, naamlik ‘n teoretiese begronding van adolessente emosionele probleme en drome en droomontleding, in hoofstukke twee en drie onderskeidelik bereik. Voortspruitend uit die algemene doelstelling sal ‘n model vir droomontleding, as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel, ontwikkel word. In die toepassing van hierdie model vir droomontleding, is die doelstellings wat met die empiriese navorsing beoog word, soos volg:

- Om vas te stel hoe adolessente emosionele probleme in drome uitdrukking vind
- Om deur die betreding van die intrapsigiese wêreld van die adolescent te bepaal of droomontleding insig in die emosionele probleme bied
- Om te bepaal of droomontleding die adolescent kan help om tot ‘n beter begrip van die ware self te kom om sodoende die emosionele probleme te oorkom

In die volgende afdeling val die soeklig op die tipe studie en navorsingsontwerp.

4.3 TIPE STUDIE EN NAVORSINGSONTWERP

In hierdie studie is ‘n kwalitatiewe en dus ‘n idiografiese ondersoek onderneem. Slegs enkele leerders is by die studie betrek. Volgens Odendaal en Gouws (2000:426) word die voorvoegsel “*idio*” afgelei van die Griekse “*idios*” wat eie, persoonlike en afsonderlike beteken. Labuschagne en Eksteen (1992:283) verklaar “*idiograaf*” as ‘n merkteken eie aan ‘n persoon. Plug *et al.* (1997:153) definieer die idiografiese metode as die bestudering en beskrywing van enkele, onherhaalbare en dus unieke verskynsels. Uit hierdie definisies kan dus afgelei word dat ‘n idiografiese ondersoek ‘n intensiewe studie van die individuele leerder behels.

Die navorser maak van kwalitatiewe navorsing gebruik. Met kwalitatiewe navorsing word diepgaande, grondige en algemene interpretasies van ‘n situasie gegee (Vockell & Asher 1995:192). Die motivering vir die keuse van hierdie vorm van navorsing kan gevind word in Schurink (1998:242) se beskouing van kwalitatiewe navorsing: die kwalitatiewe navorser probeer om die werklikheid te verstaan deur die betekenisste te ontdek wat mense aan ‘n bepaalde situasie toeken. As gevolg van die betekenisste wat sommige adolessente aan bepaalde situasies toeken, mag emosionele probleme ontstaan. In hierdie navorsingstudie poog die navorser om insig in hierdie emosionele probleme te verkry soos dit op ‘n onbewustelike vlak in drome manifesteer en

deur die proses van droomontleding onthul word. Daar word derhalwe nie in hierdie studie gepoog om algemeen geldende wette vir droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel saam te stel nie, maar eerder om te bepaal of hierdie hulpmiddel insig in adolesente emosionele probleme verleen. Die resultate word in ‘n volgende hoofstuk geëvalueer.

In die onderhawige navorsingstudie word die navorsingsontwerp verteenwoordig deur ‘n kombinasie van twee navorsingsontwerpe, naamlik ‘n gevallestudie en fenomenologie. Hierdie navorsingsontwerpe word vervolgens kortliks toegelig waarna ‘n motivering vir die keuse verstrek sal word.

Cresswell (1998:61) verwys na ‘n gevallestudie as ‘n in-diepte ontleding van ‘n gebonde sisteem, ‘n enkele geval of veeltallige gevalle. Die verkenning en beskrywing van die geval vind plaas deur gedetailleerde in-diepte data-insamelingsmetodes wat verskeie bronne betrek wat ryk aan inligting is. Die ondersoeker plaas die geval(le) binne ‘n groter konteks, hoewel die fokus op die geval(le) bly of die saak wat deur die geval(le) geïllustreer word. Dit impliseer dat die ondersoeker die veld betree met kennis van relevante literatuur voordat die veldnavorsing gedoen word.

Volgens Fouché (2002:273) word fenomenologie beskou as ‘n beskrywing van die essensie van die ervaring wat bestudeer is. Om dit te bewerkstellig, moet die ondersoeker as’t ware die kliënt se leefwêreld betree. Verskeie individue wat die ervaring beleef het, moet betrek word. Daar word dus op die alledaagse leefwêreld gefokus en op die geleefde ervaring as databron. Data word stelselmatig ingesamel, betekenisse word toegeken, temas word geïdentifiseer en algemene beskrywings van die ervaring word binne ‘n spesifieke konteks gedoen.

Die navorsingsvraag van hierdie studie lê twee hoofkomponente bloot: adolesente emosionele probleme en droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel om insig in hierdie emosionele probleme te bied. Die emosionele probleme word verken deur middel van ‘n in-diepte studie en ontleding van die individuele gevalle. Verskeie data-insamelingstegnieke word toegepas. Om te bepaal of droomontleding insig in die adolesente probleme kan gee, word fenomenologie as navorsingsontwerp met die gevallestudie gekombineer. Dagboekinskrywings en droomverslae van die adolesente word bestudeer en die intrapsigiese leefwêreld van die adolescent deur middel

van droomontleding betree. Temas word geïdentifiseer en die emosionele probleme word verder ontleed deur dit binne die konteks van die droomervaring te plaas.

4.4 NAVORSINGSMETODE

In hierdie afdeling word daar aan verskeie aspekte van die navorsingsmetode aandag geskenk. Die etiese maatreëls wat vir hierdie navorsingstudie geld, word vervolgens toegelig.

4.4.1 Etiese maatreëls

Etiese kwessies soos wat dit deur Strydom (2002:64-73) voorgehou word, word soos volg op hierdie navorsingstudie van toepassing gemaak:

- Die proefpersone is nie aan enige fisiese of emosionele uitbuiting blootgestel nie.
- Die proefpersone is almal betreffende die relevante navorsingsproses ingelig voordat hulle by die studie betrek is. Dit word ingelige toestemming genoem.
- Die ware doel van die studie is aan die proefpersone bekend gemaak met inbegrip van die ervarings en prosedures wat hulle moet deurloop.
- Die proefpersone se privaatheid is nie geskend nie. Hulle dagboekinskrywings word met omsigtigheid en vertroulikheid hanteer. Alfabetiese kodes is aan hulle toegewys om anonimititeit te verseker en hulle teen enige vorm van blootstelling te beskerm. Toestemming is gevra om bandopnames van onderhoude te maak.
- Die ondersoeker is te alle tye ingestel op en sensitief vir die waardes van die proefpersone.
- Die finale verslag sal 'n akkurate weergawe van die essensiële inligting wees, vry van vooroordele en plagiaat.
- Nadat die navorsingsprojek afgehandel is, sal alle wanopvatting en misverstande wat moontlik kon ontstaan, reggestel word.

4.4.2 Vertrouenswaardigheidsmaatreëls

Lincoln en Guba (De Vos 2002: 351-352) se strategieë om vertrouenswaardigheid van die data te verseker, behels die volgende:

- *Geloofwaardigheid* van die data verwys daarna dat die navorsing sodanig uitgevoer is dat die verskynsel akkuraat beskryf is.
- *Oordraagbaarheid* dui daarop dat die navorsingsbevindinge in 'n ander konteks toegepas kan word. Dit vereis 'n volledige beskrywing van die navorsingsontwerp sodat navorsers die bevindinge na ander studies kan uitbrei.
- *Vertroubaarheid* impliseer dat die navorsingsbevindinge steekhoudend sal wees indien navorsing met dieselfde proefpersone of in 'n soortgelyke konteks uitgevoer word.
- *Bevestigbaarheid* betrek die konsep van objektiwiteit: die fokus word uitsluitlik op die data as 'n funksie van die informante geplaas. Die vooroordele en beweegredes van die navorser word sodoende uitgeskakel.

Die volgende vertrouenswaardigheidsmaatreëls, soos deur Schumacher en McMillan (1993: 391-392) voorgehou, word in die onderhawige studie toegepas om bogenoemde vier strategieë te akkommodeer:

- *Langdurige data-insamelingsperiode*

Data is oor 'n tydperk van ses maande ingesamel. Dit bied die geleentheid vir voortgesette data-ontleding en -vergelyking om sodoende idees te verfyn.

- *Veldnavorsing*

Data wat in 'n natuurlike omgewing ingesamel word, reflekter die werklike lewe meer akkuraat as byvoorbeeld die kunsmatigheid van 'n laboratoriumopset. In die onderhawige studie is die dagboekinskrywings en drome 'n weerspieëling van die adolesente se alledaagse leefwêreld.

- *Gedissiplineerde subjektiwiteit*

Dit verwys na volgehoue selfmonitering deur die ondersoeker. Alle fases van die navorsingsproses word aan volgehoue, streng bevraagtekening onderwerp. Voorbehoude en vooroordele word aangeteken. In die geval van droomontleding is die assosiasies wat die kliënt met die droombeeld vorm, deurslaggewend vir die betekenis van die droom. Om verdere subjektiwiteit af te weer, moet die kliënt saamstem met die interpretasie van die droom.

- *Woordelikse verslae*

Woordelikse verslae van gesprekke, transkripsies en direkte aanhalings vanuit dokumente dien as betroubare weergawes van die deelnemers se menings en die betekenis wat hulle toeken.

- *Konkrete, presiese beskrywings*

Beskrywings van veldnotas en die verwerking van onderhoude moet presiese en bykans letterlike weergawes wees. Enige belangrike terme wat in die data voorkom, is dié wat deur die deelnemers gebruik en verstaan is.

- Data wat meganies ingesamel is, byvoorbeeld die bandopnames wat in hierdie navorsingstudie gemaak is, verhoog die betrouwbaarheid van die ondersoek.

- *Deelnemer-oorsig*

Navorsers wat 'n in-diepte onderhoud met 'n persoon voer, mag die persoon vra om die sintese van die data wat van hom/haar gemaak is, te beoordeel. Die deelnemers word gevra om enige foutiewe interpretasies en wanopvatting reg te stel.

- *Negatiewe gevalle of teenstrydige data*

Navorsers soek aktief vir, ontleed, meld aan en doen verslag van enige negatiewe gevalle of teenstrydige data. Hierdie teenstrydige data mag byvoorbeeld daarop dui dat die interaksies in vyf situasies verskillend is van die interaksie in die sesde situasie.

4.4.3 Data-insameling

In die beplanning van die empiriese ondersoek kom die keuse van proefpersone, die data-insamelingsmetodes en die verloop van die ondersoek onder die soeklig. Vervolgens word die keuse van die proefpersone vir die navorsingstudie bespreek.

4.4.3.1 Steekproef

Doelgerigte steekproefneming is soos volg toegepas: Vir die doeleindes van hierdie studie is vyf leerders in die senior primêre fase en senior sekondêre fase tussen die ouderdomme 13 en 18 jaar geselekteer. Ek is 'n opvoeder aan 'n laerskool en is bekend met die agtergrondgeskiedenis van die betrokke leerders. Hierdie leerders het almal 'n aanmeldingsrede wat 'n aanduiding van emosionele probleme is. Hulle het aangedui dat hulle gereeld droom en het hulle bereid verklaar om droomverslae en dagboek vir 'n tydperk van ses maande te hou. Die metode van steekproefneming wat dus toegepas is, is die ekstreme geval: deelnemers wat besonder ryk aan

inligting is, word geselekteer. Vyf dogters is by die navorsingstudie betrek. In die volgende afdeling word daar verwys na die navorser as instrument.

4.4.3.2 Die navorser as instrument

Dit is in wese kenmerkend van kwalitatiewe navorsing dat die navorser die hoofinstrument is om data in te samel, in teenstelling met kwantitatiewe navorsing waar die navorser ‘n objektiewe buitestandaander is. Geen kwalitatiewe verslag kan derhalwe die navorser se eie sienswyses en perspektiewe uitskakel nie. Die mate waarin dit gebeure en interpretasies as sodanig kon beïnvloed, moet dus in oorweging geneem word (Delport & Fouché 2002:359). Die soeklig val vervolgens op die data-insamelingsmetodes.

4.4.3.3 Data-insamelingsmetodes

Die data-insamelingstegnieke wat by hierdie studie betrek word, is onderhoudvoering, droomverslae, dagboeke, ‘n persoonlikheidstoets (die *Emotions Profile Index*), die projeksiemedium (Drie Wense) en ‘n model vir droomontleding soos deur my saamgestel. Die tegnieke sal vervolgens afsonderlik toegelig word.

Onderhoudvoering

Volgens Evans, Hearn, Uhlemann en Ivey (1998:1) het onderhoudvoering ten doel om kliënte te help om hul gedagtes en gevoelens so uit te druk dat hulle nuwe betekenis in hul lewensverhale vind. Onderhoudvoering is ‘n tegniek waarmee die onderhoudvoerder met die individu in gesprek tree in ‘n klimaat van respek, vertroue, aanvaarding en begrip (Schurink 1998:303, 305-306). Dit is belangrik dat die onderhoudvoerder die saak vanuit die kliënt se verwysingsraamwerk benader (Evans *et al.* 1998:6). Volgens Schurink (1998:300) verleen ‘n ongestructureerde onderhoud aan die onderhoudvoerder ‘n “insider view” van die sosiale verskynsel wat nagevors word. Die ongestructureerde onderhoud kan uitgevoer word deur die gebruik van ‘n onderhoudskedule. Laasgenoemde dien as ‘n riglyn vir die navorser en bevat vrae en temas wat vir die navorser belangrik is (Schurink 1998:299).

Droomverslae

Van die proefpersone word verwag om hul drome oor ‘n tydperk van ses maande aan te teken. Volgens Fontana (2001:157) maak die hou van droomverslae dit moontlik om ‘n gedetailleerde, volgehoue beeld van ‘n persoon se droomwêreld te bekom.

Dagboeke

Ter aanvulling van die droomverslae moet die proefpersone vir dieselfde tydperk dagboek hou van die daaglikse gebeure sowel as hul heersende gemoedstemmings gedurende daardie dae. Creswell (1994:150-151) beskou dagboekdokumente as weldeurdagte data in die sin dat informante tyd en aandag bestee aan die opstel daarvan.

Projeksiemedium: Drie Wense

Volgens Krüger (persoonlike mededeling), kan die Drie Wense gedefinieer word as ‘n projeksiemedium “...that provides the subjects with a stimulus giving them an opportunity to impose upon his/her own private needs and his/her particular perceptions and interpretations”. Die medium is nie bedreigend nie en die persoon verskaf inligting vanuit die onbewuste wat hy/sy dalk nie in ‘n direkte vraag-en-antwoordsituasie sou verstrek nie. Die bedoeling is dat verskeie media ingeskakel word, byvoorbeeld die ongestructureerde onderhoude om die response op die Drie Wense te verifieer om sodoende te verseker dat die interpretasies betroubaar is. Hierdie medium is ongestandaardiseerd en ongestructureerd.

Emotions Profile Index (EPI)

Die *Emotions Profile Index* (EPI) is deur Plutchik en Kellerman in 1974 in die VSA ontwikkel. Dit is vir Suid-Afrikaanse toestande deur professor L.J. Jacobs aangepas (Strydom 1999: bylae) (bylae B).

Die EPI is ‘n persoonheidstoets wat ontwerp is om inligting betreffende sekere basiese persoonlikheidskenmerke te verstrek deur die hoofareas van affektiewe konflik te identifiseer. Die

toetsgegewens wat met die toepassing van die EPI-vraelys verkry is, word op 'n diagram aangedui wat die relatiewe sterktes van die basiese persoonlikheidstrekke weergee. Met hierdie profiel is vergelykings moontlik. Die EPI is gebaseer op die algemene teorie van emosie. Agt basiese dimensies van emosie toon die onderliggende affektiewe ingesteldheid en bepaal die relatiewe belangrikheid van hierdie emosies in 'n persoon se lewe (Strydom 1999: bylae). Vervolgens word die emosionele toestand wat met elk van die dimensies verband hou, weergegee:

Dimensie	Onderlinge affektiewe ingesteldheid
Gehoorsaam	Aanvaarding
Behoedsaam	Vrees
Somber	Hartseer en weemoed
Wantrouwig	Verwerping en afkeur
Aggressief	Woede
Sosiaal	Vreugde
Beheersd	Verwagting, georganiseerd
Wankontrole	Impulsiwiteit en behoeftes aan nuwe ervarings

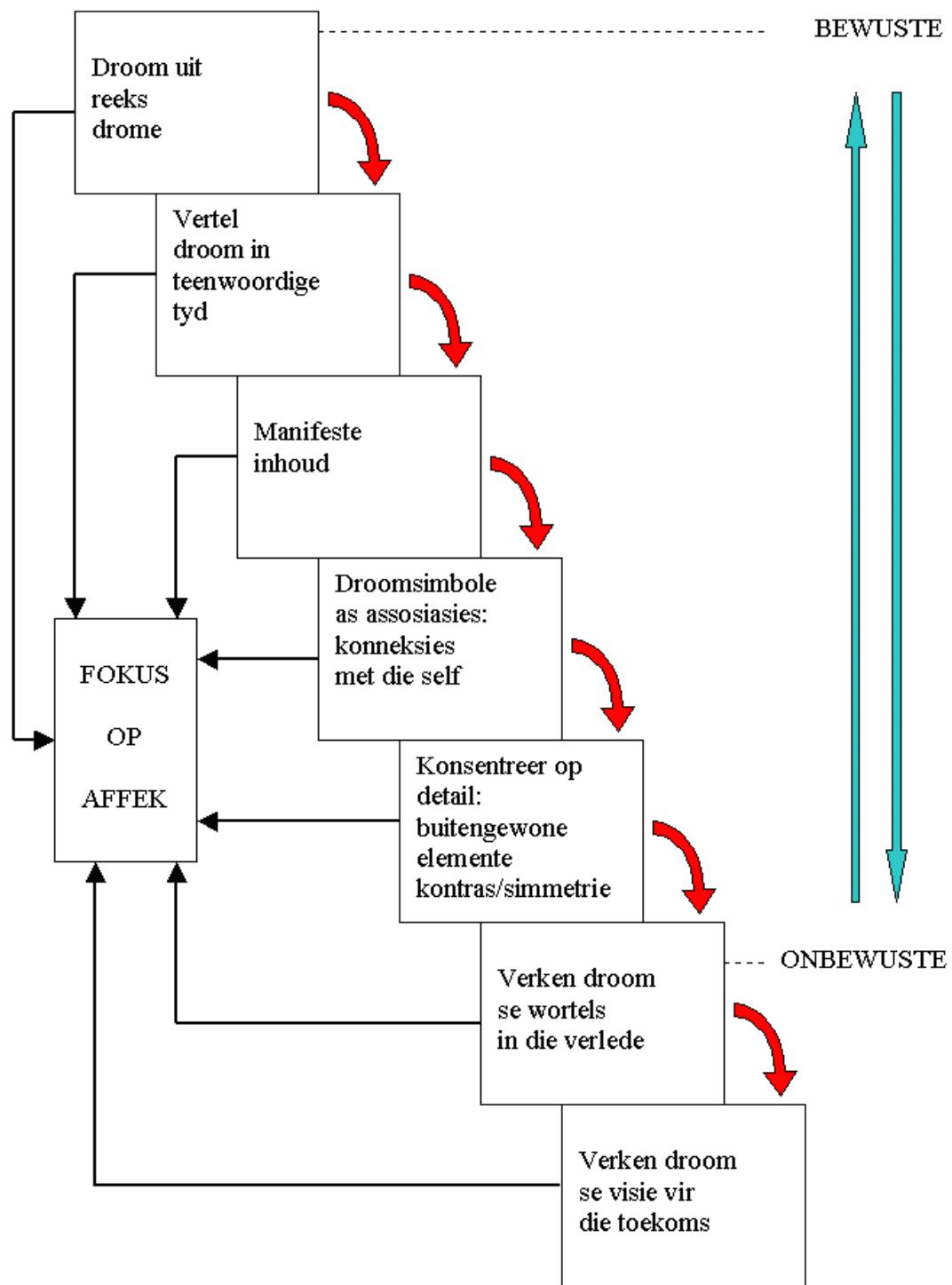
Die sirkulêre diagram toon die relatiewe sterkte van elke basiese emosie. Die interpretasie van die toetsresultate geskied deur na die hoë (meer as 60) en lae (laer as 40) tellings te kyk en bepaalde betekenisse aan hierdie tellings toe te skryf (Strydom 1999: bylae). In hierdie navorsingstudie word elke adolescent se tellings en interpretasies in die bespreking van die individuele gevalle in hoofstuk vyf weergegee. Die EPI is ingeskakel om die areas van affektiewe konflik in die lewens van die adolesente te identifiseer asook om die relatiewe sterktes van hierdie emosies te bepaal.

'n Opvoedkundig-sielkundige model vir droomontleding

Met hierdie ondersoek poog ek om 'n model vir droomontleding daar te stel as 'n hulpmiddel vir die opvoedkundige sielkundige om insig in adolesente emosionele probleme te verkry. Die

navorser volg ‘n eklektiese benadering: die model is gebaseer op ‘n teoretiese ontleding van beskikbare riglyne vir droomontleding wat in die verskillende droomteorieë bestudeer is. Die waarde wat die adolescent aan ‘n bepaalde droom heg, sowel as opmerkings wat op die affek gerig is, is van belang, omdat dit vir die terapeut ‘n aanduiding kan wees van die adolescent se affektiewe belewing. Die model word diagrammadies soos volg voorgestel:

DIAGRAM 4.1 ‘n Opvoedkundig-sielkundige model vir droomontleding

Met verwysing na diagram 4.1, dien die volgende komponente as riglyne vir die model vir droomontleding:

- **Interpreteer die droom in die konteks van ‘n reeks drome.** Die Jungiaanse benadering tot droomontleding word hier gevolg. Die motivering hiervoor kan in Jung (1970:150) se aanhaling gevind word: “An obscure dream, taken in isolation, can hardly ever be interpreted with any certainty. For this reason I attach little importance to the interpretation of single dreams. A relative degree of certainty is reached only in the interpretation of a series of dreams ...”
- **Vertel die droom in die teenwoordige tyd.** Dit is die Gestalt-benadering tot droomontleding. Die dromer word sodoende as’t ware midde in die droomervaring geplaas.
- **Fokus op die manifeste inhoud.** Jung se benadering tot droomontleding word hier gevolg: “The ‘manifest’ dream-picture is the dream itself and contains the whole meaning of the dream” (Jung 1970:149).
- **Vorm assosiasies met elke droomsimbool.** Hoewel hierdie riglyn na Jung se metode van droomontleding, naamlik amplifikasie verwys, is die hoofkous die benadering van die Selfsielkunde wat die droom sien as ‘n uitbeelding van dit wat die kliënt in verhouding tot die self en belangrike selfvoorwerpe ervaar.
- **Fokus op die detail: reflekteer op die droom se strukturele elemente.** Die mees buitengewone en bizarre elemente word verken. Daar word gelet op skielike, onverwagte veranderinge in die verloop van die droomgebeure. Deur hierdie patroon te identifiseer, kan die dromer gehelp word om onverwagte dimensies van betekenis te herken (Bulkeley 2000:98-99). Patrone van kontras en simmetrie word uitgelig. Sodoende kan nuwe perspektiewe geopen word om konflik tussen opponerende elemente in die dromer se wakker lewe aan te spreek (Bulkeley 2000:99).
- **Verken die droom se wortels in die verlede.** Die navorsers onderskryf Freud en Jung se siening dat die droom in die verlede geanker is.

- **Verken die droom se visie vir die toekoms.** Hier kan die vraag gevra word: Watter nuwe moontlikhede vir die toekoms word deur die droom geopenbaar? Beide Jung (1986:41) en Adler (1969:145) was van mening dat drome toekomsgerig is.

- **Die affek vorm die hooffokus.** Aangesien daar gepoog word om insig in die emosionele probleme van adolessente te verkry, is die gevoelsaspek van beide die verbale en die skriftelike verslae van kardinale belang. In die volgende afdeling sal die verloop van die empiriese ondersoek bespreek word.

4.4.3.4 Die verloop van die empiriese ondersoek

Die volgende stappe word met elkeen van die proefpersone gevolg:

- Die eerste ongestructureerde onderhoud word met elke leerder gevoer om die aanmeldingsprobleem te verken en die aanwesigheid van emosionele probleme te bevestig.

- Vervolgens word die *Emotions Profile Index* (EPI) ingeskakel en die toetsresultate verwerk.

- In die tweede onderhoud word terugvoering aan die leerders oor die resultate van die EPI gegee en die emosionele probleme verder verken.

- Oor ‘n tydperk van ses maande word kontak met elke leerder op ‘n drieweeklikse basis gehou. Gedurende hierdie tydperk word verskeie drome van elke leerder uit ‘n reeks drome volgens die model vir droomontleding ontleed totdat die data versadig is. In die ontleding van drome is die volgende uitkomste moontlik:
 - Die droom behoort ‘n duidelike beeld te gee van die adolessent se belewenis van sy/haar wêreld.
 - Die droom behoort aan die terapeut insig te verleen in die wyse waarop die adolessent interpersoonlike kontak beleef.

- Die droom behoort primêre emosionele probleme bloot te lê en kan ‘n aanduider van onderliggende sekondêre probleme wees.
- Die droom bied ‘n fokuspunt van integrasie en kan sodoende insig gee in die adolescent se hantering van emosionele probleme.
- Die droom behoort die adolescent in voeling met die ware self te bring.

Met verwysing na die moontlike uitkomste van die empiriese ondersoek, behoort die model vir droomontleding aan die terapeut insig in die emosionele probleme van die adolescent te verleen.

Die ontleding en interpretasie van die navorsingsbevindinge word vervolgens toegelig.

4.4.4 Dataverwerking

Die proses van dataverwerking neem ‘n aanvang met die transkribering van die data, soos die onderhoude wat op band is of geskrewe dokumente, byvoorbeeld dagboekinskrywings en drome, in getikte vorm (Johnson & Christensen 2000:426). Data-ontleding is die stadium in die navorsingsproses waar die navorser die data met behulp van’n koderingsproses manipuleer, orden en kategoriseer om dit tot temas en kategorieë te reduseer (Kerlinger in De Vos en Fouché 1998:203). Die data wat verkry word deur die toepassing van die model vir droomontleding, sal ontleed word deur die ontwikkeling van kategorieë en subkategorieë wat op die affek gerig is. Johnson en Christensen (2000:434) verwys na kategorieë as “... the basic building blocks of qualitative data analysis, because qualitative researchers make sense of their data by identifying and studying the categories that appear in their data”. Die metode en prosedure van data-ontleding wat in die onderhawige studie toegepas word, word vervolgens toegelig.

4.4.4.1 Data-ontleding

Die navorser lees al die transkripsies versigtig deur om met die inhoud vertroud te raak en ‘n geheelbeeld van die ingesamelde data te verkry. “Versigtig” impliseer die lees en herlees van die data (De Vos 2002:343). Voortkomend hieruit word betekenisvolle eenhede geïdentifiseer en gekodeer.

Volgens Johnson en Christensen (2000:427) bestaan die proses van kodering daarin dat simbole, beskrywende woorde of kategorie-name aan die betekenisvolle eenhede gegee word. So kan angs en depressie as kategorieë van emosionele probleme met ‘n “a” of “d” onderskeidelik gekodeer word.

Kategorieë kan ook in bepaalde vlakke georden word om subkategorieë te vorm (Johnson & Christensen 2000:435). Op dié wyse kan irrasionele vrese as ‘n subkategorie van angs as “iv” gekodeer word en verwerping as ‘n subkategorie van depressie, as “vw”.

Nadat tentatiewe kategorieë en hul eienskappe geïdentifiseer is, word eenhede binne dieselfde kategorieë vergelyk om verhoudings na te spoor. Kategorieë sal verfyn word deur middel van voortdurende vergelyking tot ‘n korter maar meer geïntegreerde lys van kategorieë wat antwoord op die navorsingsvraag kan verstrek. Sommering van eenhede en kodes word gedoen om die frekwensie daarvan te bepaal en sodoende prominente temas en idees te identifiseer (Johnson & Christensen 2000:434). Om interkodeerde betroubaarheid te verseker, word ‘n eksterne kodeerde aangewys om konsensus betreffende temas en kategorieë te verseker.

4.5 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is ‘n oorsig van die navorsingsontwerp van die empiriese ondersoek gegee. Daar word van kwalitatiewe navorsing gebruik gemaak. Die data-insamelingstegnieke sluit in droomverslae en dagboekinskrywings van die proefpersone, ongestructureerde onderhoude, die persoonlikheidstoets (EPI), die projeksiemedium (Drie Wense) en ‘n eklektiese model vir droomontleding soos deur my saamgestel. Die beplanning van die ondersoek, met inbegrip van die getal proefpersone en die verloop van die ondersoek, is onder die loep geneem. Die navorsingsbevindinge word ontleed en geïnterpreteer deur die ontwikkeling van kategorieë en subkategorieë wat op die affek gerig is. Die gevalle wat in hierdie navorsingstudie gebruik is, sowel as die navorsingsbevindinge, word in hoofstuk vyf bespreek.

HOOFSTUK 5

NAVORSINGSBEVINDINGE

**Whenever we understand a dream properly
we feel nourished.
We feel, so to speak
the supernatural nourishment we need inside,
which comes from the unconscious.**

Marie-Louise von Franz

5.1 INLEIDING

Die navorsingsontwerp en die metodologie, soos dit in die vorige hoofstuk bespreek is, kan uitgesonder word as die vernaamste aspekte van die navorsingsproses, aangesien dit die navorsingsbevindinge direk beïnvloed. Die onmiddellike doel van hierdie navorsingstudie is om te bepaal of droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel aangewend kan word om insig in adolesente emosionele probleme te verleen. In hierdie hoofstuk sal die navorsingsdoel geëvalueer word deur die volgende inligting aan te bied:

- Steekproefrealisering
- Historisiteit van die adolesente
- Aanmeldingsprobleem
- Navorsingsbevindinge
- Bespreking van die bevindinge

5.2 STEEKPROEFREALISERING

Die proses van data-insameling het in Junie 2002 ‘n aanvang geneem en het oor ‘n tydperk van ses maande gestrek. Doelgerigte steekproefneming is toegepas: vyf adolesente meisies is by die navorsingstudie betrek. Hierdie adolesente is besonder ryk aan inligting: hulle droom baie en het almal ‘n aanmeldingsrede wat op die aanwesigheid van emosionele probleme dui. Nieteenstaande die feit dat maksimale verskeidenheid, as ‘n metode van steekproefneming, nie doelbewus toegepas is nie, verteenwoordig hierdie adolesente die verskillende ontwikkelingsfases van adolesensie: drie is vroeë adolesente, terwyl twee middeladolessensie

en laatadolessensie onderskeidelik verteenwoordig. Hoewel die steekproef nie verteenwoordigend van die populasie adolessente in die bepaalde ontwikkelingsfases is nie, dien die navorsingsbevindinge om die perspektief op die emosionele probleme van adolessente in die onderskeie fases te verbreed.

Kontak is op 'n drieweeklikse basis met elke adolescent gehou: onderhoude is gevoer, die *Emotions Profile Index* (EPI) is toegepas en verskeie drome uit 'n reeks drome is volgens die model vir droomontleding ontleed totdat die data versadig is. Alvorens die navorsingsbevindinge weergegee en bespreek word, word die agtergrondgeskiedenis en aanmeldingsprobleem van elke proefpersoon aangebied.

5.3 HISTORISITEIT

In tabel 5.1 word die agtergrondgeskiedenis en aanmeldingsprobleem van elke proefpersoon vermeld. Die toetsresultate van die *Emotions Profile Index* (EPI), met inbegrip van die onderliggende emosies soos wat dit met die aanmeldingsprobleem verband hou, sal in die bespreking van die individuele gevalle weergegee word.

TABEL 5.1 Agtergrondgeskiedenis en aanmeldingsprobleem

	Adolessent A	Adolessent B	Adolessent C	Adolessent D	Adolessent E
Ouderdom Geslag Agtergrond	18 jaar Vroulik Adolessent A is die oudste van drie kinders: sy het 'n broer van 16 jaar en 'n suster van 13 jaar met wie sy goed oor die weg kom. Haar huislike omstandighede, asook die verhouding tussen die ouers, is goed. Adolessent A is op vierjarige ouderdom deur twee seuns op hul plaas verkrag. Sy het hierdie inligting vir etlike jare van haar ouers weerhou totdat sy op 16-jarige ouderdom 'n noue ontkomming in 'n soortgelyke ervaring gehad het. Na hierdie episode het sy depressief geraak. Sy het terapie hiervoor ontvang. Ten tye van die empiriese ondersoek het sy nog steeds medikasie gebruik.	14 jaar Vroulik Adolessent B is 'n aangename kind. Sy het twee stiefbroers van 21 jaar en 18 jaar onderskeidelik. Die huislike omstandighede is swak: die ouers het verhoudingsprobleme en hulle kry finansiële swaar. Adolessent B het 'n relatiewe goeie verhouding met die stiefvader, hoewel sy nie 'n sterk gehegtheidsband met die moeder het nie. Sy ontrek haar van die portuurgroep as gevolg van lae selfagting en min selfvertroue. Adolessent B het geen vriende nie.	13 jaar Vroulik Adolessent C is die middelste kind van drie kinders. Sy het 'n ouer broer van 16 jaar en 'n jonger broer van agt jaar. Sy kom nie goed met hulle oor die weg nie en voel hulle word voorgetrek. As gevolg van 'n ernstige finansiële terugslag en verhoudingsprobleme tussen die ouers, is daar spanning tuis. Adolessent C het swak interpersoonlike verhoudings en ervaar verwerping deur die portuurgroep.	15 jaar Vroulik Adolessent D is die oudste van twee kinders – sy het 'n jonger broer van agt jaar. Die huislike omstandighede is goed. Adolessent D het nie 'n goeie verhouding met haar vader nie. Hoewel sy op akademiese gebied gemiddeld vaar, plaas die ouers druk op haar om beter te presteer. Adolessent D ervaar verwerping in haar verhouding met die portuurgroep.	13 jaar Vroulik Adolessent E is die oudste van twee kinders. Haar jonger broer is 11 jaar oud. Die huislike omstandighede is baie goed. Adolessent E het 'n positiewe verhouding met die moeder, hoewel sy nie 'n sterk gehegtheidsband met die vader het nie. Adolessent E is hoogs intelligent. Sy raak dikwels geïrriteerd en ongeduldig in die klassituasie en skroom nie om dit te wys nie. Sy is ooglopend gespanne.
Aanmeldings-probleem	Depressie	Sosiale isolasie	Negatiewe selfkonsep en depressiewe gemoed	Lae selfagting	Herhalende angsdrome en ooglopende gespannenheid

5.4 BEVINDINGE EN BESPREKING VAN BEVINDINGE

In die volgende afdeling word elke geval afsonderlik bespreek. Daarna volg ‘n sintese van die navorsingsbevindinge om sodoende die effektiwiteit van droomontleding in die verkenning van adolessente emosionele probleme te evalueer.

5.4.1 Individuale ondersoek

5.4.1.1 Adolescent A

Met verwysing na tabel 5.1 is die aanmeldingsprobleem vir adolescent A, ‘n agtienjarige blanke meisie, depressie. Sy is op vierjarige ouderdom verkrag deur twee dertienjarige bruin seuns wat deel van ‘n groepie kinders was met wie sy altyd op die plaas gespeel het. Volgens adolescent A het sy eers in graad vier werklik besef wat met haar gebeur het toe haar moeder haar oor die feite van die lewe ingelig het. Sy het hierdie bewuswording van haar ouers weggehou:

“Ek het glad nie vir my ma-hulle vertel nie, want ek het half gevoel dis my skuld.”

Dit wil dus voorkom asof die hoofrede vir die verswyging van die verkragting skuldgevoelens was.

Aan die einde van haar graad tien jaar is sy gedurende die Desembervakansie tydens ‘n draf sessie deur ‘n bruin man op hul plaas aangeval en is byna weer verkrag. Sy het losgeruk en het weggekom. As gevolg van hierdie voorval het sy depressief geraak. Haar moeder het haar na ‘n psigiater geneem en medikasie is vir die depressie voorgeskryf. Volgens adolescent A het die voorval “... alles net weer oopgekrap” en “... al die ander goed het toe uitgekom”. “Ek het gedink jy kan dit self hanteer, maar jy kan nie, al probeer jy. Dit kom net op ‘n stadium waar jy nie meer kan nie.” Adolescent A gebruik tans nog medikasie vir haar depressie, aangesien sy ‘n terugslag gekry het toe sy dit vir ‘n bepaalde tyd gestaak het.

In die ontleding van die toetsresultate van die EPI wil dit voorkom asof adolescent A se lae telling in die Somber-dimensie (persentiel 26) op ontkenning dui: Dit word ook onderskryf deur haar dagboekinskrywings. Tydens die terugvoering van die toetsresultate van die EPI is hierdie aanname verder bevestig:

Terapeut: "Sou jy sê dat jy ontevrede met bepaalde aspekte van jou lewe is – dat jy soms neerslagtig voel?"

Adolessent A: "Ja, maar min."

Terapeut: "Ek het dit in jou dagboek opgetel dat jy soms taamlik neerslagtig voel."

Adolessent A: "Ja, baie keer is dit goed wat my so laat voel. Ek vóél ongelooflik. En as ek so voel, dan wys ek dit – ek kan dit nie wegsteek nie. Ek het laas jaar depressie gehad en ek was baie baie ernstig."

Terapeut: "Laas jaar se depressie – dink jy dit is nog daar?"

Adolessent A: "Ek weet nie. Ek dink nie dit los jou heeltemal nie. Ek dink daar is altyd maar nog goed wat deurslaan. Ek dink dit vat net baie lank voor jy regtig regkom."

Terapeut: "Is ek reg as ek sê daar is soms nog 'n gevoel van neerslagtigheid?"

Adolessent A: "Soms."

Die lae telling in die Somber-dimensie mag verder daaraan toegeskryf word dat adolessent A steeds medikasie vir haar depressie gebruik. In die bespreking van die ander dimensies van die EPI was haar kommentaar soos volg: "Alles wat ons gesê het, is soos ek is. Baie van die goed kom reg uit."

Op navraag of sy die meer aanvaarbare items gekies het (Vooroordeel: persentiel 82), het adolessent A soos volg gereageer: "Ek het gekies soos ek is. In 'n mate is my lewe meer die aanvaarbare – dis nie omdat ek dit soek nie, dit is soos dit is."

Adolessent A verkeer in 'n ontwikkelingsfase, naamlik laatadolessensie, waar identiteits- en rolkonsolidasie die kenmerkende ontwikkelingstaak is. Haar drie wense sentreer dan ook om verhoudings en toekomsplanne:

- "Ek soek – ek wil graag 'n ou hê wat ek lief kan hê. Ek het uit en uit die vastigheid nodig."
- "Ek wil eendag suksesvol wees. Dit wat ek doen, wil ek die beste in wees."
- "Ek wil groei en sterk raak in my geloof en dat ek nie so naïef sal wees nie."

Adolessent A se drie wense projekteer 'n behoefte aan veiligheid en dat sy in haarself bemagtig wil voel. Dit word dan ook deur die volgende opmerking tydens die ongestructureerde onderhoud bevestig: "Wat vir my bang maak, is dat as ek eendag gaan trou, my man nie baie lief vir my gaan wees nie. Ek ... ek voel onveilig en ek voel ek is nie die moeite werd nie." Hierdie opmerking is 'n aanduiding van 'n lae selfagting.

Die emosionele probleem is verder deur droomontleding verken. Tydens die ongestrukteerde onderhoud het adolescent A spontaan die volgende twee drome vermeld wat sy as “weird” beskryf. Dit is insiggewend dat sy haar wakker-ego vanuit haar slaap-ego aan die terapeut ontbloot.

Droom 1

“Ek droom ek het wit klere aan. Ek trek dit uit en dit maak sulke grimeringstrepe op – so bruin. My vriendin sê: Wat gaan met jou aan? Hoekom lyk dit so? Ek is bang sy gril daarvoor.”

Droom 2

“Ek en M en een van haar vriendinne met blonde hare besluit om in Stellenbosch te gaan slaap. Ons wil in die veld gaan kamp. Ons kom daar aan. Daar kom sulke bende-mense met oorbelle en hulle dra leerklere met spikes. Dit lyk asof hulle iets leliks, iets wreeds wil doen. M sê: Kom ons los die meisiekind hier. Ek sê: Dis okay. Die bende-mense sê hulle gaan vanaand iets doen. Ek gaan bel my ma by ‘n telefoonhokkie. My ma kom haal ons. M sê: Los die meisie. Die volgende dag lees ons in die koerant sy is verkrag en met messe gesteek.”

In die ontleding van die eerste droom, volgens die model vir droomontleding, het adolescent A die bruin vlekke op die wit klere as die helderste moment van die droom uitgewys. Dit verteenwoordig dan ook die kontrasterende elemente van die droom: wit klere en bruin vlekke. Die assosiasies wat met hierdie elemente gemaak is, is “skoon” en “vuil”. Adolescent A se oorheersende gevoel in die droom is “kwaad”: “Ek was kwaad vir myself! Ek is mal oor my wit klere! Want hoe kon ek dit nou doen?”

Hierdie droom kan gesien word as ‘n uitbeelding van dít wat adolescent A tot die self ervaar: sy is kwaad vir haarself, want haar skoon lewe is nou vuil. Dit word bevestig deur haar opmerking tydens die ongestrukteerde onderhoud waar sy na die verkragting verwys: “Ek het vuil gevoel”. Dit is belangrik om daarop te let dat die opmerking in die verlede tyd is, want sy het te kenne gegee dat sy die verkragting “aanvaar” het. Die ander gevoelsaspek wat aandag verdien, is ‘n gevoel van afsku: “gril” vir die vuil klere. In die verkenning van die droominhoud het adolescent A die “bang” geassosieer met ‘n bekommernis oor dít wat haar vriendin van haar dink. Dit mag op ‘n vrees vir verwerping dui – dat sy nie net vir haarself nie, maar ook vir ander onaanvaarbaar is.

Hierdie aanbieding van die self is insiggewend: hoewel adolescent A op ‘n bewustevlak glo dat sy die verkragting aanvaar het, dui hierdie droom daarop dat die fokuskonflik, naamlik die verkragting, nog nie geïntegreer is nie.

Die tweede droom sluit by die vorige droom aan. Adolescent A het die vriendin wat aan haar lot oorgelaat is as die helderste moment van die droom uitgesonder. Die assosiasies wat met “los die meisiekind” gemaak is, is “in die steek laat” en “verwerp”. Haar wakker-ego was ontsteld oor haar vriendin se optrede:

Adolescent A: “Hoe kon sy? Ek het haar nie vermy nie, maar was half versigtig.”

Terapeut: “In die droom of in die werklikheid?”

Adolescent A: “In die werklikheid.”

Die opmerking is betekenisvol: dit impliseer dat adolescent A se wakker-ego haar vriendin se optrede in die droom op haarsel geprojekteer het, terwyl dit in die droom ‘n ander meisie was. Dit wil dus voorkom asof adolescent A onbewustelik bang vir verwerping is. Haar slaap-ego het egter ingestem om die meisie aan die genade van die “wrede mense” oor te laat. Indien die droom as ‘n refleksie van die self gesien word, blyk dit dat adolescent A haarsel op ‘n onbewustevlak verwerp.

Die gevoelsaspekte in die droom wat aandag verdien, is “bang” en “geskok”. “Bang” word met die “wrede mense” in die droom geassosieer en “geskok” word met “verkrag” verbind. Die feit dat die meisie aangeval en verkrag is, is beduidend. Hieruit kan die afleiding gemaak word dat adolescent A se verkragting en die voorval waar sy aangeval is steeds onopgeloste kwessies is. Die negatiewe emosies wat hiermee saamhang, mag dui op ‘n ventilasie van gevoel.

Die assosiasies wat met die telefoon en die koerant gemaak is, is “kommunikasie”. Adolescent A sê dat sy in die droom veilig gevoel het nadat sy haar ma gebel het. Hierdie veilige gevoel wat sy in die droom by haar moeder ervaar het, is kontrasterend met die werklikheid. Sy beskryf haar moeder as “‘n moeilike mens” en dat sy “koud en afsydig” is. “Ons het nog nooit ‘n verhouding gehad nie.” Die droom kommunikeer dus ‘n behoefte om veilig te voel en dat sy dit by haar moeder soek.

Die volgende droom verdien ook vermelding:

“Ek is by ‘n nagklub. Ek loop daar rond en iemand druk ‘n naald so teen my. Ek bel my pa en hy sê: ‘Los dit net! So what!’ ”

In die ontleding van die droom blyk dit dat ook hierdie gebeure in die droom na die verkragting verwys. Vir adolescent A is die helderste moment in die droom haar pa wat sê: “ Los dit net! ”. Die assosiasie wat sy hiermee gemaak het, is soos volg:

“My pa het met die hele verkragtingstorie ook gesê: ‘Los dit – dit is verby! ’ Baie keer in my lewe het ek ook agtergekom ek is net soos my pa.” Hieruit kan die afleiding gemaak word dat sy die onaangename voorval van haar wil wegskuif, hoewel dit op ‘n onbewustevlak steeds ‘n onopgeloste kwessie is. Sy het dit ook in haar drome agtergekom:

Terapeut: “Sou jy sê dat jy iets uit jou drome leer – dat jy iets wys geraak het?”

Adolescent A: “Ja, ek het regtig gedink dat ek oor dit is, maar dit kom nog aanmekaar uit.”

Die ontleding van adolescent A se drome het insig in die emosionele probleem aan die terapeut gegee. Haar depressie is gesetel in die verkragting wat nog nie uitgesorteer is nie. As gevolg van die verkragting huisves sy gevoelens van verwering en onveiligheid met ‘n lae selfagting as uitvloeisel. Hoewel sy vir haarself sê dat sy “oor dit” is, kommunikeer haar drome aan haar dat die fokuskonflik, naamlik die verkragting, nog nie geïntegreer is nie.

5.4.1.2 Adolescent B

Die aanmeldingsprobleem vir adolescent B, ‘n veertienjarige meisie, is sosiale isolasie (tabel 5.1). Tydens die eerste ongestructureerde onderhoud, gee sy die volgende beskrywing van haarself:

“Ek is ‘n skaam persoon. Ek is nie regtig iemand wat met enige iemand sal praat nie. Ek is nogal ‘n emosionele persoon en ek raak gou hartseer en kwaad.”

Die “skaam” verwoord sy soos volg:

“Partykeer as ek met iemand praat, en ek ken nie die persoon nie, dan stres ek. Ek weet nie altyd waaroor om met hulle te gesels nie – weet nie regtig wat om te sê nie.”

Die hartseer wat sy ervaar, kan hoofsaaklik toegeskryf word aan die feit dat sy van haar portuurgroep uitgesluit voel, omdat sy nie vriende het nie:

“Partykeer as die ander kinders saam is en ek staan alleen dan raak ek hartseer.”

Hieruit kan dus afgelei word dat ‘n negatiewe selfkonsep en die onvermoë om behoorlik te kommunikeer, onderliggend aan haar sosiale onttrekking is. Dit het ook duidelik geword dat adolescent B ‘n skyf van verbale teistering vir sommige seuns in haar graadgroep is:

“Die seuns soos C sê ek lyk soos ‘n ‘broodkop’. ‘n Ander seun by die skool noem my ‘acid face’ en ‘bedpan’. Hulle hou nie van my nie. Dit maak my kwaad en hartseer. Ek verstaan dit nie lekker nie – kwaad en hartseer op dieselfde tyd, en deurmekaar.”

Die emosionele probleme van adolescent B is verder verken deur die inskakeling van die EPI. Die toetsresultate bevestig dít wat tydens die ongestructureerde onderhoude vasgestel is: haar besondere hoë telling in die Behoedsaam-dimensie (percentiel 95) duï daarop dat sy skugter en introspektief is. Sy is ook baie ingestel op ander se goedkeuring en afkeuring. Hierdie eienskappe word bevestig deur haar baie lae telling in die Wankontrole-dimensie (percentiel 5): sy is baie eensaam, stil en afsydig en skram weg van sosiale verkeer. Haar toetstelling van 42 in die Sosiaal-dimensie verifieer hierdie aannames.

Soos reeds vermeld, is identiteitsvorming ‘n ontwikkelingstaak tydens adolessensie (afdeling 2.2.4).

As gevolg van haar sosiale onttrekking, kan ‘n positiewe vriendin-identiteit dus nie gevestig word nie. Vroeë adolescente is ook intens van hul liggaamsbeeld bewus (afdeling 2.2.2). Haar interaksie met die teenoorgestelde geslag is ‘n negatiewe ervaring wat sy as verwerping beleef: die onsensitiewe opmerkings dien as verdere versterking van haar negatiewe liggaamsbeeld:

“Ek hou nie van my hare nie – my hare staan so ‘n krulbos. Ek is nie mal daaroor nie. Ek sal graag my puisies wil verander.”

Haar drie wense projekteer dan ook ‘n behoefté aan sosialisering:

- “Meer vriende en dat ek met hulle kan gesels.”
- “Mooier hare.”
- “My eie troeteldier wat my eie kan wees.”

Adolescent B is ‘n aangename kind. Hoewel haar verhouding met die stiefvader positief is, blyk dit dat sy nie ‘n sterk gehegtheidsband met die moeder het nie:

“Ek voel ek het nie ‘n sterk verhouding met my ma nie. Ek dink ek het haar lief, maar ek het nie regtig ‘n verhouding met haar nie. Ek kan nie regtig met haar gesels nie.”

Dit blyk dus dat sy onseker is oor haar gevoelens vir die moeder. Dit wil ook voorkom asof adolescent B skuldgevoelens hieroor het:

“As my ouers baklei, maak dit my ongelukkig, omdat ek half voel dat dit my skuld is.”

In die verdere verkenning van die skuldgevoelens, is dit duidelik dat hierdie skuldgevoelens die gevolg van irrasionele betekenisgewing en haar onsekerheid is:

“Ek kan nie ‘n rede gee nie. Hulle baklei ook nie oor my nie – ek weet nie.”

Haar skuldgeneigdheid word bevestig deur haar toetstellings in beide die Sosiaal en Wankontrole dimensies van die EPI. Die afleiding kan dus gemaak word dat adolescent B ook ‘n negatiewe dogteridentiteit het. Hierdie negatiewe identiteite lei tot die vestiging van ‘n negatiewe selfkonsep.

Adolescent B se emosionele probleme is verder deur middel van droomontleding onder die soeklig geplaas. Dit blyk dat sy ontvlugting in slaap en dagdrome vind:

Adolescent B: “As ek hartseer is, sal ek op my bed gaan lê en my teddie vashou. As ek hartseer is, sal ek gaan slaap. As jy slaap, het jy mos jou eie drome. Jou drome is soos in jou eie wêreld ingaan.”

Terapeut: “Vertel my van jou eie wêreld.”

Adolessent B: "Partykeer maak ek my eie drome. My eie wêreld – dit sou so Middeleeus wees, maar almal sal gelukkig wees. Ek sou graag gered wou word. Partykeer is ek die heldin wat ander help."

Terapeut: "Watter een is jy eintlik – die heldin of die een wat gered moet word?"

Adolessent B: "Ek sien myself meer as die een wat gehelp moet word."

Laasgenoemde opmerking figureer sterk in die volgende droom:

"Ek is in hierdie woud. Dis nie heeltemal 'n woud nie – dis so half 'n 'magical' woud. Ek is half soos 'n Indiaan aangetrek en ek is in hierdie 'tribe'. Ek skuld my lewe vir 'n ander 'tribe' se god, want hy het my lewe gered. Ek word gevang deur die ander 'tribe'. Hierdie 'warrior' kom en red my. Ek raak half verlief op hom."

Die manifeste inhoud van hierdie droom stem ooreen met die hoof tema van haar dagdrome waar sy in haar verbeeldingsvlugte gered moet word. Hoewel adolessent B sê dat sy beslis gedroom het, maak sy die volgende insiggewende opmerking:

"Dit was nogal eienaardig, want die droom sou meer iets wees wat ek sou opmaak om my uit hierdie wêreld te laat ontsnap as ek hartseer voel."

Bostaande opmerking bevestig die vermoede dat adolessent B in die SGS-fase was toe sy gedroom het. Hierdie droom onderskryf die navorsing van Hobson *et al.* (afdeling 3.2) wat nie-REM drome as 'n wakker bewustheid beskryf met die eienskappe tussen dié van REM-drome en dagdrome.

In die ontleding van die droom het adolessent B die "warrior" wat tot haar redding kom as die helderste oomblik van die droom uitgesonder. Assosiasies met die woud is "huis", "die plek waar ek gebly het", "asof ek daar hoort". Die gevoelsaspekte wat aandag verdien, is "vasgevang", "bedreig" en "magteloos". "Verlief" is geassosieer met "opgewonde" en "gelukkig". Die woud wat die agtergrond skep vir die droomgebeure, kan gesien word as die onderbewussyn wat 'n boodskap aan haar wil kommunikeer: sy voel vasgevang en magteloos in haar onvermoë tot verhoudingstigting en onbewustelik word 'n sterk behoeftelik daartoe geprojekteer. Die "warrior" kan ook gesien word as 'n refleksie van die self: soos die "warrior" moet sy tot aksie oorgaan om

haar as't ware uit hierdie ongelukkige situasie te red om gelukkig te kan wees. Die volgende droom sluit hierby aan:

“Ek is by die trappe buite die skool. Ek sien ‘n grafsteen met ‘n inskripsie daarop, maar ek kan dit nie verstaan nie. Waar die deur is, kom skielik twee vampiere, ‘n man en ‘n vrou. Ek sien in die vaalheid van hul gesigte en die donkerte in hul oë hulle is nie normaal nie. Die vrou val my aan en toe val die man haar aan. Ek skrik wakker.”

Die helderste moment in die droom is die vampier wat haar help, terwyl die vreemdste element die grafsteen is. Die oorheersende gevoelsaspek is “bang”. In die ontleding van die droomelemente, het adolescent B laat blyk dat sy die vorige aand ‘n video oor vampiere gekyk het. Dit bevestig Alfred Adler se droomteorie dat die inhoud van drome afkomstig is uit emosioneel gelade gedagteprosesse, ervaringe en herinneringe van die dag wat die droomnag voorafgaan (3.3.5). Hoewel die inhoud van die video in haar droom verweef is, is hier weer eens sprake van die herhalende tema: die behoefte dat iemand tot haar redding kom, word geprojekteer. Dit is betekenisvol dat in beide hierdie drome die persoon wat tot haar redding kom van die teenoorgestelde geslag is. Indien die drome as ‘n refleksie van die self gesien word, kan dit die meer aggressiewe deel van haar persoonlikheid verteenwoordig wat op ‘n onbewustevlak wil intree om haar te red. ‘n Vergelyking kan hier getref word met die Jungiaanse teorie waar die animus die manlike deel van die vroulike psige verteenwoordig (Jung 1970:296). Haar behoefte aan verhoudingstigting word ook deur die volgende droom geprojekteer:

“Ek sit in die klas langs M. Ek kan nie ophou giggel nie en ek is heeltemal mal.”

“Ek sit langs M” is vir adolescent B die helderste oomblik van die droom: “Sy is een van die ‘cool’ meisies. Ek sal nie eintlik langs haar sit nie, want ek voel ongemaklik by haar. Ek voel hulle is op ‘n hoër vlak as ek. Ek weet hulle is nie, maar ek voel hulle is.”

Terapeut: “Kan jy ‘n rede gee waarom jy so voel?”

Adolescent B: “Seuns is mal oor hulle. Elke seunskind wil met hulle uitgaan, maar hulle loop tien myl draaie om my. Dit voel of ek ‘n kiem is of iets.”

Haar siening van “cool” berus dus hoofsaaklik op die aandag wat die meisies van seuns kry. Die oorheersende gevoel is “bly”, “vrolik” en “gelukkig”. Hierdie droom het ‘n kompenserende

funksie: die atmosfeer is aangenaam en lig en teenstellend met dít wat adolescent B in die werklike lewe ervaar. Die vreemdste element in die droom is dat sy baie giggel en “heeltemal mal” is. Die assosiasie met “giggel” is “laf”, “bly” en “vrolik”.

Terapeut: “Jy giggel baie in die droom ...”

Adolescent B: “En ek weet nie hoekom ek giggel nie.”

Terapeut: “Gestel jy sou kon sê sy is jou beste maat – sy wil hê jy moet langs haar sit ...”

Adolescent B: “Ek weet nie, ek het half ‘n begeerte – ek wil een van die ‘cool’ meisies wees van wie die seuns hou.”

Terapeut: “Watter boodskap dink jy wil jou onderbewussyn vir jou gee?”

Adolescent B: “Ek wil graag ‘cool’ wees.”

Die terapeut kon vir adolescent B daarop wys dat drome ‘n duidelike boodskap kommunikeer en dat sy dit ‘n doelwit kan maak om ‘cool’ te wees. Sy is gevra om aan maniere te dink hoe om hierdie doelwit te bereik.

Deur middel van droomontleding kon die terapeut insig in die emosionele probleme van adolescent B verkry. Daar is vasgestel dat daar onderliggend aan die aanmeldingsprobleem, naamlik sosiale isolasie, ‘n negatiewe selfkonsep is. ‘n Sterk behoefte aan verhoudingstigting, veral met die teenoorgestelde geslag, is deur die drome geprojekteer. Die oorheersende tema in haar dagdrome, wat sy as verdedigingsmeganisme aanwend, figureer ook sterk in haar drome. Hoewel dit gesien kan word as ‘n onbewustelike uitreik na hulp, bestaan die bekommernis dat adolescent B hierdie rol van hulpeloosheid in so ‘n mate vir haarself kan toe-eien dat dit haar relasies juis negatief mag beïnvloed. (Sien bylae A vir uittreksels uit die rou data wat met adolescent B ingesamel is.)

5.4.1.3 Adolescent C

Adolescent C, ‘n dertienjarige meisie, het ‘n negatiewe selfkonsep en ‘n depressiewe gemoed (tabel 5.1). Uit die eerste ongestructureerde onderhou en die terugvoering van die toetsresultate van die EPI, blyk dit dat verskillende faktore bydra tot haar hartseer gemoed. Kollaterale inligting dui op verhoudingsprobleme tussen die ouers en geldelike probleme weens ‘n ernstige finansiële terugslag. Tydens die onderhoude was sy verskeie kere tranerig. Dit is duidelik dat adolescent C ‘n negatiewe relasie met haar portuurgroep het:

“Die kinders van die skool skinder van my en versprei stories wat nie waar is nie en so aan. Dan raak ek kwaad en haal my kwaad op ander mense uit.” (Trane wel op in haar oë.)

Die “hartseer” en die “kwaad” is verder verken:

Terapeut: “Ek kan sien dat jy hartseer voel ... ”

Adolessent C: “As ek diep daaroor nadink, maak dit my ongelukkig.”

Terapeut: “Is daar tye dat jy neerslagtig voel?”

Adolessent C: “Ja, ek het al baie so gevoel. Oor die stories en die goed en as almal teen my draai.”

Die “almal” in die laaste opmerking is betekenisvol. Daar is vasgestel dat sy nie slegs verwering deur haar portuurgroep beleef nie, maar dat dit ook na betekenisvolle ander in haar lewe verwys. In die bespreking van haar hoe telling in die Aggressief-dimensie van die EPI (persentiel 90), blyk dit dat adolessent C kwaad is en verontreg voel omdat haar broers voorgetrek word, veral deur die inwonende ouma:

“By die huis maak my broer my kwaad, want hy kry al die aandag. My broers word baie bederf. Ek is die middelste kind. My ouma hou nie van my nie. Sy sê dit nie, maar sy gee altyd geld vir P-hulle, geld en so, maar dan los sy vir my.”

Terapeut: “En dit pla jou baie ... ”

Adolessent C: (Heftig) “Ja, dit pla my! As ek net iets doen, dan hoor ek dit!”

Terapeut: “Het jy al met jou ma daaroor gepraat?”

Adolessent C: “Ek het al, maar sy doen niks daaraan nie. Sy sê dis nie so nie. As ek daaroor praat, loop sy net weg.”

Dit is duidelik dat adolessent C kwaad is en opstandig voel weens die verwering wat sy ook tuis ervaar. Sy voel dat sy alleen staan en geen ondersteuning kry nie: “Ek raak hartseer, maar ek hou dit vir myself.”

Die verwering wat adolessent C beleef, vind gestalte in ‘n negatiewe selfkonsep. Tydens die eerste onderhoude beskryf sy haarself soos volg:

Adolessent C: "Ek is skaam en partykeer is ek nors."

Terapeut: "Vertel my van die 'skaam'."

Adolessent C: "Uhm, ek het nie baie selfvertroue en so aan nie – ek weet nie."

Dit is dus duidelik dat sy aan haarself twyfel en onseker voel. Adolessent C se drie wense projekteer dan ook 'n behoefté dat verhoudings asook haar omstandighede sal verbeter:

- "Ek wens vir vrede – vir almal. Dan sal alles regkom."
- "Dat daar vastigheid in ons familie sal kom – uit die skuld uit."
- "Seker maar dat alles vlot sal verloop in die toekoms."

Haar eerste twee wense weerspieël die onsekerheid wat sy in haar relasies ervaar – beide wat haar ouers se verhouding en haar relasie met haar portuurgroep betref. Dit is ook duidelik dat die finansiële probleme haar onveilig laat voel. Die "seker maar" en die derde wens projekteer haar onsekerheid en depressiewe gemoed: dit wil voorkom asof sy nie baie oortuig is van 'n rooskleurige toekoms nie.

Die toetsresultate van die EPI is insiggewend. Adolessent C het in verskeie dimensies uitsonderlike hoë en lae tellings behaal. In die Somber-dimensie is haar persentiel 82. Dit bevestig wat tydens die onderhoudvoering vasgestel is: daar is bepaalde aspekte in haar lewe waarmee sy ontevrede is en dit maak haar depressief. Haar hoë telling in die Aggressief-dimensie (persentiel 90) gee 'n aanduiding van die graad van haar aggressie. In die bespreking van haar besondere lae telling in die Gehoorsaam-dimensie (persentiel 4), blyk dit dat sy opstandig is:

Terapeut: "Sou jy sê dat reëls jou aan bande lê – dat jy soms rebels is?"

Adolessent C: "Ja, ek is so. Reëls is so 'uptight'. Jy kan niks doen nie."

Haar hoë telling in die Wankontrole-dimensie (persentiel 98) het die volgende reaksie uitgelok: "Ja, dis soos ek is. Die meeste van die tyd is ek so. Ek hou nie daarvan om te dink oor iets en te beplan nie."

Uit haar lae telling in die Sosiaal-dimensie (persentiel 3) kan afgelei word dat adolessent C van sosiale verkeer wegskram. Hierdie ontvlugting dien as 'n verdedigingsmeganisme teen verdere seerkry:

“Dit pla my om baie vriende te hê, want die stories lek altyd uit.”

Haar baie lae telling in die Vooroordeel-dimensie (persentiel 5) is betekenisvol. Dit wil dus voorkom asof sy haarself op sosiaal onaanvaarbare maniere beskryf.

Adolescent C se drome weerspieël op ‘n onbewustevlak die verwerping wat sy in die werklike lewe beleef. Dit blyk duidelik uit die volgende twee drome wat volgens die model vir droomontleding ontleed is:

Droom 1

“In die bus steel die kinders die heeltyd my briewesak. Die bus laai my af en daar staan ‘n bordjie: Wind 150 km/h. Die wind skep my in die lug op. Ek kom op die grond te lande en ‘n kar jaag my. Toe ek om die hoek is, is die kar skielik weg.”

Adolescent C het die kinders wat haar briewesak steel as die helderste moment van die droom uitgesonder. Die briewesak is geassosieer met “briewe in ‘n sak”, “privaat” en “my persoonlike sake”. Die kinders wat haar “persoonlike sake” steel, is geassosieer met die kinders wat in die werklike lewe haar privaatheid skend deur stories oor haar te versprei. Die wind wat haar in die lug opskep, is as die vreemdste element in die droom uitgesonder. “In die lug skep” is geassosieer met “opstyg”, “bokant”, “oplig”. Adolescent C kon daarop gewys word dat die wind wat haar “opskep” haar as’t ware uitlig uit die situasie wat sy in die bus beleef het. Die droom dwing haar om haar omstandighede te ondersoek en logies daaroor na te dink. Die motor wat haar jaag, kan gesien word as ‘n refleksie van die self. Die gevoel wat met “jaag” geassosieer is, is “bang” en “angstig”. Die motor wat skielik weg is en nie meer jaag nie, is geassosieer met “verlig” en “verbaas”. Adolescent C kon insig in hierdie droom verkry deurdat sy haar situasie moet heroorweeg: sy “jaag” haarself as gevolg van die stories en in die proses raak sy angstig. Die boodskap wat die droom wil kommunikeer, is dat dit nodig is om die situasie in perspektief te stel: sy moet besin oor die betekenis wat sy daaraan toeken. Dit kan ook ‘n aansporing wees om haar verhouding met die portuurgroep te heroorweeg.

Droom 2

“Ek het ‘n ‘girl party’. C-hulle raak onbeskof met my. Ek hardloop voor ‘n kar in. My ‘body parts’ spat hier en daar.”

Indien die droom gesien word as ‘n refleksie van die self, kan die motor wat haar raak ry sodat haar liggaamsdele uitmekaarspat, dui op die botsende emosies in adolescent C se psige wat as’t ware wil ontploff. Haar dagboekinskrywing is insiggewend: “Vandag is my emosies op hol. Die kinders skel nog steeds vir my en mekaar oor J. en M. se stories.”

Die funksie van die droom is aan adolescent C verduidelik: die angs wat sy tydens die droom ervaar het, dien om die naspanning van die dag te ventileer. Die navorsing van Cartwright en Loyd (afdeling 3.5) kom hier ter sprake: drome vervul ‘n belangrike rol in gemoedsregulering. Adolescent C se drome reflektereer die graad van haar aggressie soos dit ook deur die toetsresultate van die EPI (tabel 5.2) aangedui is. Die manifeste inhoud van die volgende twee drome dien as voorbeeld:

“Ek en S. baklei dat die stof so staan. Later begin ons skel. Sy het ‘any way’ verloor.”

“Ek en A. het ‘n groot ‘fight’. Hy slaan my met ‘n blou oog en ‘n af knie. Ek slaan hom met twee af arms en ‘n blou oog.”

Die manifeste inhoud van hierdie twee drome mag letterlik verwys na die konflik wat adolescent C in haar verhouding met die portuurgroep ervaar. In die ontleding van die drome is daar egter vasgestel dat adolescent C nie handgemeen in die werklike lewe raak nie. Indien hierdie drome as ‘n refleksie van die self gesien word, mag dit dui op ‘n innerlike worstelstryd wat ‘n hoë graad van aggressie projekteer. Die regulerende funksie van drome geld ook hier: ventilasie van intense gevoelens is noodsaaklik vir geestesgesondheid.

Soos dit uit die bostaande bespreking blyk, kon die terapeut deur middel van droomontleding insig in adolescent C se emosionele probleme verkry. Die verwerping wat sy in die werklike lewe ervaar, manifesteer in haar drome. Die graad van aggressie, soos wat dit deur haar drome geprojekteer word, is insiggewend. Deur middel van droomontleding is adolescent C se intrapsigiese leefwêreld blootgelê waaruit die dringendheid vir terapie duidelik blyk.

5.4.1.4 Adolescent D

Adolescent D is ‘n vyftienjarige meisie met min selfvertroue (tabel 5.1). Sy toon ‘n sterk behoefte om deur haar portuurgroep aanvaar te word, hoewel sy negatiewe terugvoering kry: “Ek weet nie eintlik nie, maar die ding is net, ek wil met almal vriende wees en almal op ‘n manier gelukkig hou. Ek wil net op my manier vriendelik wees en ek dink ander vat dit anders op.”

Hieruit blyk dit dat sy oorkompenseer in haar verhoudings wat ‘n negatiewe reaksie tot gevolg het. Tydens die onderhoudvoering het dit duidelik geword dat adolescent D se ouers te hoog verwagtings van haar koester. Hierdie druk wat sy ervaar, manifesteer in gevoelens van moedeloosheid en magteloosheid:

“My pa wil baie graag hê dat ek goed moet doen. Partykeer as ek swak doen, is hy onbeskof met my. Dan voel ek weer eens moedeloos – ek kan dit nie doen nie en ek is – partykeer sê ek vir myself: ‘Nee, ek is dom, ek kan dit nie doen nie’.”

Hierdie negatiewe selfspraak het reeds op ‘n vroeë ouerdom begin:

“Toe ek jonger was, het ek vir myself gesê: ‘Ek kan nie, ek is hopeloos’.”

Uit die literatuur blyk dit dat adolescente wie se ouers te hoog eise stel en min ondersteuning bied, depressief kan raak (afdeling 2.2.5). Dit is duidelik dat adolescent D ‘n hartseer gemoed het:

“Ek huil nogals redelik maklik. Partykeer as ek net voel, ja maar ek kan dit nie doen nie, dan huil ek.”

Dit wil ook voorkom asof adolescent D se lae selfagting ‘n swak waaginstelling tot gevolg het: “Ek is bang vir nuwe dinge – ek is skrikkerig vir nuwe situasies.”

Adolescent D gebruik ontvlugting as ‘n verdedigingsmiddel om haar ongelukkigheid te hanteer:

“Soms sit ek alleen voor die TV – net om my brein van alles weg te kry. Partykeer slaap ek.”

Die druk wat haar ouers op haar plaas, word dan ook deur haar drie wense geprojekteer:

- “Ek wil eerstens my eksamen goed slaag. Ek leer en ek weet ek kan, maar partykeer maak ek dom foute en goed.”
- “Ek sal baie graag my verhouding met my ouers wil verbeter.”
- “Ek wil baie graag ook goed doen deur my hele skoolloopbaan en ek wil ‘n goeie werk hê.”

Op navraag waarom dit vir haar so belangrik is om altyd goed te doen, het sy soos volg gereageer:

“Ek wil – ek dink dis my ouers wat vir my sê as ek nie goed doen nie, ek meen, as ek nie goed doen nie, gaan ek nie ‘n goeie werk kry nie.”

Adolessent D se behoeftte aan aanvaarding word ook deur haar hoë tellings in die Gehoorsaam en Behoedsaam dimensies van die EPI bevestig (persentiel 99 en 77 onderskeidelik). Haar besondere hoë telling in die Sosiaal-dimensie (persentiel 99) duï eerder op ‘n behoeftte om sosiaal te wees:

“Ek weet nie of ek so sosiaal is nie. Ek wil eerder so wees. Ek het nie eintlik ‘n vaste pêl nie, ek is met almal pêlle.”

Haar lae telling in die Somber-dimensie (persentiel 18) is teenstrydig met haar hartseer gemoed en kan dus op ontkenning duï. Soos wat dit uit die voorafgaande bespreking blyk, is daar bepaalde aspekte in haar lewe waarmee sy ontevrede is. In die bespreking van haar hoë telling in die Vooroordeel-dimensie (persentiel 98) is hierdie aanname bevestig: “Ek het soms die beter een gekies van die twee.” Ook hieruit is dit duidelik dat sy haarself op ‘n meer aanvaarbare wyse wil beskryf, omdat sy glo dat sy nie goed genoeg is nie.

Droomontleding is ingeskakel om adolessent D se emosionele probleme verder te ondersoek. Dit is opvallend dat daar herhalende temas in haar drome voorkom. Haar gevoelens van alleenheid en verwerping deur die portuurgroep word deur die volgende twee drome uitgebeeld:

“Dit is my verjaardag. Ek is baie opgewonde, maar almal praat met my asof ek nie verjaar nie. Ek kry geen presente of oproepe nie.”

Ongeveer 'n maand later droom sy byna dieselfde droom:

“My ma reël vir my ‘n partytjie omdat ek verjaar. Ek het baie maats genooi, maar niemand daag op nie.”

Die helderste oomblikke in beide drome is: “... almal praat met my asof ek nie verjaar nie” en “... niemand daag op nie”. Die gevoelsaspekte in altwee drome is “teleurgesteld”, “hartseer” en “alleen”. Hierdie drome projekteer haar vrees vir verwerping in haar relasie met die portuurgroep wat dan ook deur die volgende opmerking bevestig word: “Ek wil nie hê almal moet so onbeskof wees met my of iets nie.”

Dit blyk dat adolescent D se drome op ‘n onbewustevlak angstigheid projekteer:

“Ek en my broer en twee van sy pêlle gaan ry met die fietse. Dit is ‘n styl afdraand en my fiets het skielik nie remme nie. Ek rol en rol en dit voel asof ek vir ewig gaan rol.”

Adolescent D beskryf die helderste oomblik van die droom as “Ek rol en rol en dit voel asof ek vir ewig gaan rol.” Die oorheersende gevoelsaspek van die droom is “bang” en “angstig”. Haar assosiasie met “Ek rol en rol ... ” is “geen beheer nie”. Indien die fokus van affek op die werklike lewe van toepassing gemaak word, maak sy die volgende assosiasie:

“Ek is bang dat ek my ouers in die steek kan laat. As ek voel ek kan dit nie doen nie – ‘n magtelose gevoel soms.”

Dit is duidelik dat adolescent D voel dat sy nie aan haar ouers se verwagtinge voldoen nie. Haar gevoelens van ontoereikendheid en magteloosheid vind uitdrukking in die volgende drome:

“ ‘n Leeu jaag my en ek is vasgekeer by mure. Ek kan nie uit nie. Ek gil!”

Hierdie droom projekteer intense gevoelens van vrees en angs. Die leeu is geassosieer met “kwaai”, “wil verskeur”, “wil doodmaak”. Die mure is geassosieer met “vasgekeer” en “magteloos”. Adolescent D is dus vasgekeer in haar gevoelens van magteloosheid en ontoereikendheid. Indien die droom gesien word as ‘n refleksie van die self, kan die leeu die meer

aggressiewe deel van haar persoonlikheid simboliseer wat tot aksie wil oorgaan en ontslae wil raak van hierdie gevoelens van hopeloosheid. Die droom kommunikeer dus die boodskap dat sy haar potensiaal onderskat. Die volgende droom sluit hierby aan:

“Iemand het my op ‘n treinspoor vasgemaak. Die trein kom nader en nader en ry bo-oor my. Dit is baie erg!”

Hierdie droom projekteer die angs wat adolescent D op ‘n onbewustevlak beleef: die gevoel van magteloosheid word met intense gevoelens van angs verbind. Die drome kommunikeer dus haar behoefte om los te breek van haar gevoelens van ontoereikendheid.

In die ontleding van haar drome kon die terapeut insig in adolescent D se emosionele probleme verkry. Die verwerping wat sy in haar relasie met die portuurgroep beleef, vind herhaaldelik uitdrukking in haar drome. Dit dui daarop dat die fokuskonflik nog nie geïntegreer is nie: haar drome dwing haar as’t ware om ag te slaan op haar interpersoonlike verhoudings. Die druk wat sy van haar ouers ervaar, manifesteer op ‘n onbewustevlak in angsgevoelens. Adolescent D se drome kommunikeer ‘n behoefte om weg te breek van haar gevoelens van hopeloosheid en ontoereikendheid waarin sy vasgevang is. Sy kon insig in haar innerlike prosesse verkry: deur middel van droomontleding kan sy daarop gewys word dat sy haar potensiaal onderskat en dat sy realistiese doelwitte moet stel. Hierop het sy soos volg gereageer: “Ek verstaan nou beter – hoe drome jou help en vir jou iets wil sê.”

5.4.1.5 Adolescent E

Adolescent E, ‘n dertienjarige meisie in graad sewe, het te kenne gegee dat sy baie graag deel van die navorsingstudie wou wees. Sy droom meestal ontstellende drome wat hoofsaaklik handel oor mense wat haar jaag en wil doodmaak: “As ek wakker skrik, is die bang daar.” As gevolg van haar ooglopende gespannenheid en die vermoede dat daar ‘n probleem onderliggend aan haar herhalende angsdrome mag wees, is sy by die navorsingstudie betrek. Soos dit uit die volgende bespreking duidelik sal blyk, kon droomontleding suksesvol aangewend word om insig in haar emosionele leefwêreld te gee.

Die toetsresultate van die EPI het aan die lig gebring dat sy angstig is, geneig tot skuldgevoelens is en bekommernis is oor wat ander van haar dink. In die verkenning van haar besondere lae telling in

die Somber-dimensie (persentiel 4), blyk dit dat sy nie neerslagtig voel nie. Hierdie toetsresultaat dien dus nie as ‘n ontkenning van depressiwiteit nie. Oor haar lae telling in die Aggressief-dimensie (persentiel 39) was haar reaksie soos volg:

“Ek dink dit moet hoër wees, want ek word nogals kwaad vir mense, maar ek het nie die moed om vir hulle te gaan sê nie. Dan bly die kwaad binne-in my.”

Dit wil dus voorkom asof sy onderdrukte woede het en dat sy dit moeilik vind om haarself te laat geld. Adolescent E is in die ontwikkelingsfase vroeë adolesensie waar die menings van die portuurgroep baie belangrik is, soos dit duidelik uit die volgende opmerking blyk:

“As almal byvoorbeeld teen my is, sal ek stilbly, want dan dink ek hulle gaan my uitskuif.”

Hierdie opmerking dien as ‘n bevestiging van haar toetsresultaat in die Wantrouig-dimensie. Adolescent E se gevoeligheid oor ander se goedkeuring of afkeuring vind ook uitdrukking in haar drie wense:

- “Dat die seuns nie so onbeskof moet wees en vir die meisies lelike goed sê nie.”
- “Dat almal gelukkig moet wees.”
- “Dat siektes en sulke goed moet weggaan.”

Uit die ongestructureerde onderhoude is dit duidelik dat adolescent E ‘n positiewe verhouding met haar moeder het. Dit blyk egter dat sy nie ‘n hegte band met die vader het nie:

“As my pa met my raas, voel ek angstig. My pa is half stil en dit werk nie altyd lekker nie. Ek en hy gesels nie so baie nie.”

Adolescent E se drome is oorwegend nagmerries met herhalende temas: “jaag”, “val”, “byt” en skerp voorwerpe waarmee iemand haar wil doodmaak, kom baie in haar drome voor. Die tema wat die meeste herhaal, is “jaag”. Die volgende drome dien as voorbeeld:

“ ‘n Man op ‘n ‘skateboard’ jaag my in ‘n donker gang wat nooit ophou nie. Ek word moeg, maar ek bly hardloop. Ek word lam, ek val en hy vang my. Ek sien iets in sy sak blink.”

“ ‘n Gemaskerde man jaag my met ‘n ‘baseball bat’. Hy slaan my elke keer net-net mis. Hy keer my toe vas in ‘n hoekie en slaan na my met die ‘bat’. Ek skrik wakker.”

In die ontleding van haar drome was die oorheersende gevoelsaspek vrees en angs: “Ek het benoud gevoel” en “Ek kan nie asem kry nie”. Indien die manifeste inhoud van haar drome ontleed word, kan die afleiding gemaak word dat adolescent E innerlike konflik ervaar – dat sy vasgekeer voel in ‘n sekere situasie, intern of ekstern. Dit wil ook voorkom asof iets op ‘n onbewustevlak aan haar knaag. Die volgende drome dien as voorbeeld van die “byt”-tema wat herhaaldelik voorkom:

“Ek is in die winkel. Skielik spring ‘n apie op my. Hy grynsdag toe vir my en byt my arm. Hy wil nie ophou byt nie. Hy byt my hele lyf stukkend.”

“Ek is ‘n branderplankryer en ek is goed. Toe ek nog so branderplank ry, hap iets my voet. Dis ‘n krokodil. Hy wil nie los nie en byt toe my hele voet af.”

Die fokuskonflik is verder verken deur die angstige gevoelens wat haar drome oorheers met die werklike lewe te assosieer. Die “bang” en “benoud” is soos volg verwoord:

Adolescent E: “Ek is bang dat as ek alleen in die straat stap, iemand my sal gryp.”

Terapeut: “Vertel my meer ...”

Adolescent E: “Soos hulle slaan of steek jou met ‘n mes of maak jou seer.”

Terapeut: “Vertel van die ‘hulle.’ ”

Adolescent E: “Ek is bang dat as ek hoëskool toe gaan, kom daar matriekseuns wat ‘n mens sal gryp. (Sug). Dit laat my stres. Ek wil nie hoëskool toe gaan nie, want ek is bang daarvoor. Hulle kan dalk vir my inspuit met goed ... ”

Terapeut: “Is ek reg as ek sê dat as jy alleen is met seuns jy beangs raak?”

Adolescent E: “Ja, ek sal magteloos voel, want ek kan niks teen ‘n klomp seuns doen nie.”

Terapeut: “Sou jy sê dat die bang erger raak soos jy ouer word?”

Adolescent E: “Ja, ek sal altyd mense om my moet hê sodat ek nie alleen is nie.”

Terapeut: “Sou jy dink dat alle seuns daarop uit is om jou leed aan te doen – dat dit ‘n normale reaksie van seuns is?”

Adolessent E: "Ja, alle seuns."

Hieruit blyk dit dat adolessent E irrasionele vrese het wat in haar drome neerslag vind. Haar onrealistiese betekenisgewing wat seuns betref mag 'n aanduiding daarvan wees dat haar ontluikende seksualiteit konflik en spanning op 'n onbewuste vlak veroorsaak. 'n Ander tema in haar drome wat hierby aansluit, is messe en skerp voorwerpe waarmee mense haar wil doodmaak.

Die volgende twee drome dien as voorbeeld:

"Ek lê op 'n tafel met my kop wat aan die een kant afhang. 'n Boer met 'n groot, skerp mes kom nader. Hy lig dit hoog op en swaai dit deur die lug en kap my kop af. My kop val in 'n mandjie en begin gil."

"Iemand gryp my toe ek in die hospitaal is en sny my been af. Die persoon het 'n masker op, maar die oë lyk bekend. Ek kan nie uitmaak wie dit is nie."

Die messe en skerp voorwerpe is geassosieer met "afsnij", "afkap", "seermaak" en "doodmaak". Hierdie drome bring twee baie belangrike aspekte na vore: enersyds kan dit daarop dui dat 'n deel van haar lewe as't ware afgesny word (haar laerskoolloopbaan word afgesluit) en dat 'n nuwe fase in haar lewe ingelui word – haar hoërskoolloopbaan wat 'n aanvang neem; andersyds mag dit daarop dui dat daar 'n einde gemaak moet word aan die onderdrukking van 'n bepaalde aspek van die self. In die ontleding van haar drome kon adolessent E daarop gewys word dat haar drome haar bewus wil maak van haar innerlike spanning. Sy moet as't ware agter die masker inkyk en ag slaan op haar onderdrukte gevoelens. Laasgenoemde kon met haar onderdrukte woede in verband gebring word.

Die terapeut kon deur middel van droomontleding insig in adolessent E se emosionele leefwêreld verkry. Dit is duidelik dat daar onderdrukte inhoud in haar onderbewuste is wat in haar bewuste lewe geïntegreer moet word. Die herhalende droomtemas is 'n aanduiding van die intensiteit van die spanning wat sy op 'n onbewuste vlak beleef en die mate waarin die drome nie daarin kan

slaag om dit te integreer nie. Hieruit blyk die noodsaaklikheid vir terapie om haar te help om hierdie gevoelens te erken en daarmee in voeling te kom.

5.5 ADOLESENTE EMOSIONELE PROBLEME: ‘N VERGELYKENDE STUDIE VAN NAVORSINGSBEVINDINGE

Uit die voorafgaande bespreking van die individuele gevalle is dit duidelik dat drome ‘n belangrike bron

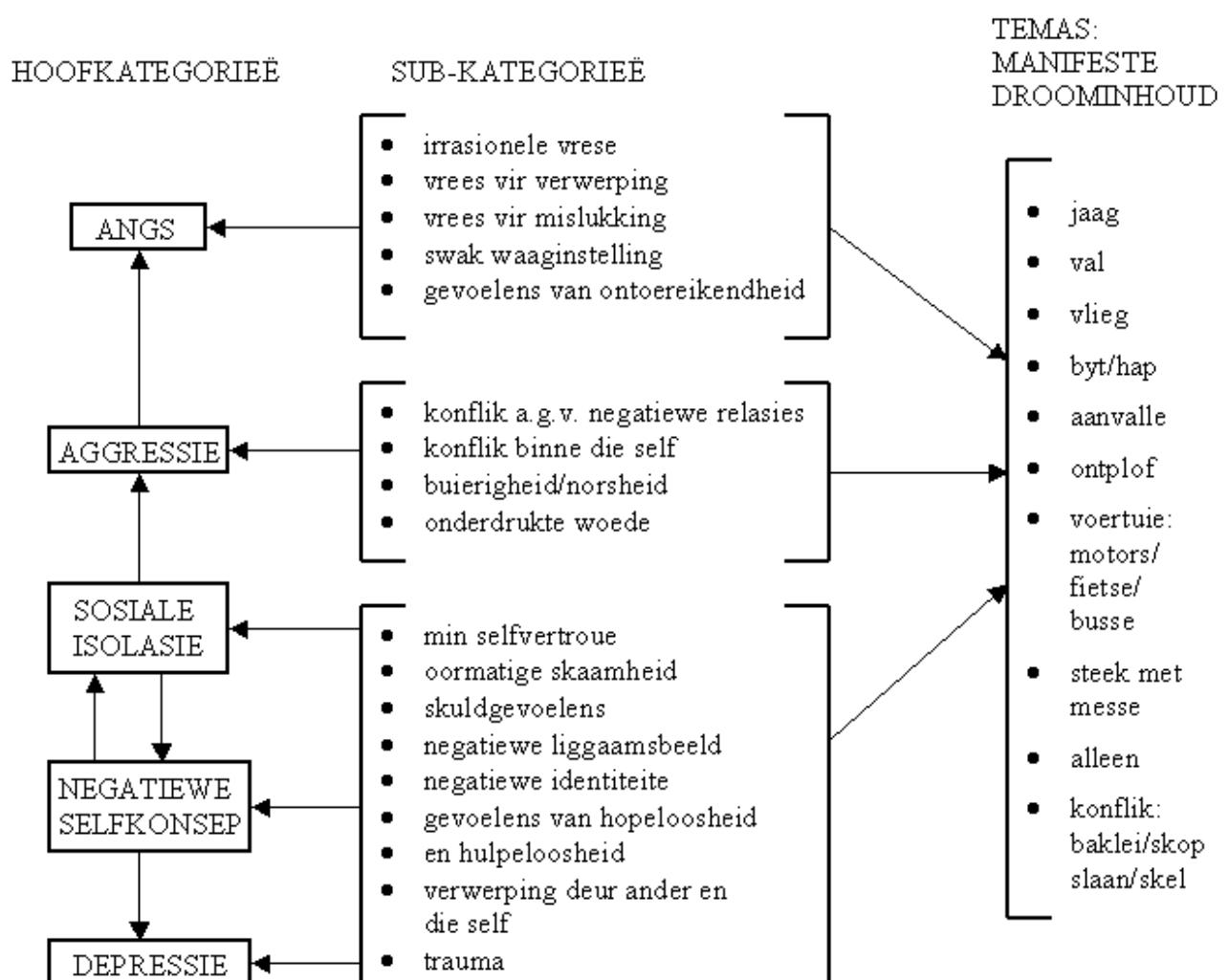
van inligting in die intrapsigiese wêreld van die adolescent is: data-ontleding het aan die lig gebring dat droomontleding ‘n nuttige hulpmiddel is om insig in adolescentse emosionele probleme te gee. In die bespreking wat volg, word die data van die individuele gevallen gesamentlik verken met die doel om verdere insig in adolescentse emosionele probleme aan die hand van droomontleding te verkry. Die volgende diagram verteenwoordig ‘n sintese van die data van die individuele gevallen:

DIAGRAM 5.1 Die manifestasie van adolescentse emosionele probleme in drome

Met verwysing na die bostaande diagram, blyk dit dat daar onderliggend aan die adolessente emosionele probleme 'n interaksie en verweefdheid van oorsaaklike faktore bestaan. Die emosionele probleme soos wat dit deur droomontleding verken is, sal vervolgens ontleed word.

5.5.1 Angs

Tydens die empiriese ondersoek het dit aan die lig gekom dat angus 'n emosie is wat baie geredelik

in die drome van al die onderhawige gevalle voorgekom het. Dit bevestig die navorsing van Fontana (afdeling 1.2.2) wat angus beskou as die mees algemene emosie wat in drome uitdrukking vind. In die ontleding van drome kon daar vasgestel word dat verskeie emosionele probleme angus ten grondslag lê: die vrees vir verwerping, veral deur die portuurgroep, vrees vir mislukking wat voortspruit uit 'n swak waaginstelling, gevoelens van ontoereikendheid, allerlei bekommernisse en irrasionele vrese. Dit wil dus voorkom dat verskillende emosionele probleme in angus en angstige

gevoelens in drome manifesteer. Soos wat dit tydens die empiriese ondersoek duidelik geword het, kan angsdrome as ‘n nuttige hulpmiddel dien in die bepaling van die graad van integrasie van die fokuskonflik. So kan adolescent E se herhalende angsdrome haar irrasionele vrese en onrealistiese betekenisgewing blootlê wat die noodsaklikheid vir terapie aandui.

Die verskillende temas wat in die manifeste inhoud van die angsdrome voorgekom het, was “jaag”, “val”, “vlieg”, “vasgebind”, “vasgekeer”, “steek met messe” en “verdrink”. Soos wat dit uit diagram 5.1 blyk, word hierdie temas nie as sulks gekoppel aan oormatige angs as ‘n emosionele probleem per se nie, aangesien hierdie temas ook verteenwoordigend van ander emosionele probleme is. Onderliggend aan die “val”-tema in adolescent D se drome is haar gevoelens van ontoereikendheid en hulpeloosheid, terwyl die “val”-tema in adolescent E se drome direk verwys na haar oormatige angs weens haar irrasionele vrese.

5.5.2 Aggressie

Met verwysing na Foulkes se navorsing (afdeling 3.6) dat die drome van vroulike adolescentes hoofsaaklik interpersoonlike- en verhoudingsaangeleenthede reflekter, terwyl negatiewe affek en aggressie meer in die drome van manlike adolescentes voorkom, blyk dit uit die empiriese ondersoek dat die drome van vroulike adolescentes met emosionele probleme ‘n hoë graad van aggressie verteenwoordig. Dit is egter opmerklik dat die aggressie in hul drome hoofsaaklik aan negatiewe relasies gekoppel kan word. Onderdrukkte woede, konflik as gevolg van negatiewe relasies, konflikterende emosies binne die self asook sekere aspekte van die self wat onderdruk word, manifesteer in aggressiewe handelinge in drome. Die regulerende funksie van drome tree hier na vore: dit wil voorkom asof die drome pogings verteenwoordig om die heftige impulse te integreer om sodoende ‘n ventilasie van gevoel te bewerkstellig. Dit blyk ook dat die graad van aggressie in die drome ‘n aanduiding gee van die vlakke van aggressie binne die psige. Hier kan verwys word na die hoë graad van aggressie in adolescent C se drome wat positief korreleer met haar toetsresultate van die EPI. Die temas wat in hierdie drome na vore gekom het, is “ontploff”, “skel”, “slaan” en “baklei”.

5.5.3 Negatiewe selfkonsep

In die verkenning van die emosionele probleme, is vasgestel dat die vorming van ‘n negatiewe selfkonsep hoofsaaklik bepaal word deur die adolescent se relasies met die portuurgroep. Die toenemende interaksie met die portuurgroep vervul ‘n belangrike rol in die adolescent se psigosoiale ontwikkeling: dit het weer eens duidelik geword dat adolescente uiters gevoelig is vir die positiewe of negatiewe terugvoering van die portuurgroep. Daar is bevind dat negatiewe identiteite gevestig word by adolescente wat verwerping ervaar in hul relasies met die portuurgroep sowel as betekenisvolle ander. Onderliggend aan ‘n negatiewe selfkonsep kan ‘n gebrek aan selfvertroue, oormatige skaamheid, skuldgevoelens, ‘n negatiewe liggaamsbeeld en lae selfagting gevind word. Die drome van adolescente met ‘n negatiewe selfkonsep reflekter nie slegs die verwerping wat hulle in interpersoonlike verhoudings beleef nie, maar ook verwerping deur die self. In adolescent D se drome was die herhalende tema van alleenheid ‘n weerspieëeling van die verwerping wat sy deur die portuurgroep beleef, terwyl adolescent A se drome verwerping deur die self gereflekter het.

5.5.4 Sosiale isolasie

Ongewilde adolescente onttrek hulle aan die portuurgroep as gevolg van die verwerping wat hulle beleef, met die gevolg dat hul selfvertroue nog verder verminder. Hier kan verwys word na adolescente B, C en D. In die onderhawige gevalle blyk dit dat konflikterende portuurgroepverhoudinge (adolescent C), oorkompensasie (adolescent D) en oormatige skaamheid, swak kommunikasievaardighede en ‘n negatiewe liggaamsbeeld (adolescent B) bydraende faktore tot sosiale isolasie is. Die kompenserende funksie van drome het hier te voorskyn gekom: die droominhoud vergoed as’t ware vir die negatiewe belewing van die werklike lewe.

5.5.5 Depressie

Soos dit uit die bespreking van die individuele gevalle blyk, manifesteer die emosionele probleme,

byvoorbeeld ‘n negatiewe selfkonsep, sosiale isolasie, angstigheid as gevolg van ouers wat te hoog eise stel en verwerping wat in interpersoonlike verhoudings beleef word, in ‘n hartseer gemoed en gevoelens van hopeloosheid en hulpeloosheid. Die mate waarin die adolescent die emosionele probleme as ontwrigtend ervaar en hulle dit nie kan hanteer nie, is bepalend vir die aanwesigheid

sowel as die graad van depressie. Tydens die ondersoek kon daar ook vasgestel word dat adolessente wat depressief is ontvlugting in slaap en dagdrome vind.

5.6 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is die data wat van die individuele gevalle ingewin is eers afsonderlik verken waarna 'n sintese van die navorsingsbevindinge gevolg het. Hierdie hoofstuk sluit die studie oor droomontleding as 'n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel om insig in die emosionele probleme van adolessente te verleen, af. Gevolgtrekkings met betrekking tot die literatuurstudie en die empiriese ondersoek asook aanbevelings oor verdere navorsing sal in die volgende hoofstuk aandag geniet.

HOOFSTUK 6

GEVOLGTREKKINGS, AANBEVELINGS EN BEPERKINGS

**The real voyage of discovery consists
not of seeking new landscapes, but of
seeing through new eyes.**

Marcel Proust

6.1 INLEIDING

Hierdie navorsing spruit voort uit die probleem dat adolessente, wat in ‘n ontwikkelingstadium verkeer wat gepaard gaan met ingrypende veranderings en aanpassings op liggaamlike-, sielkundige- en sosiale gebied, emosionele probleme mag ontwikkel. Hierdie emosionele probleme mag op ‘n onbewustevlak in drome uitdrukking vind. Die vraag wat ontstaan het, is: Kan droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel insig in adolessente emosionele probleme gee? In hoofstukke twee en drie is ‘n literatuurstudie oor adolessente emosionele probleme en drome en droomontleding onderskeidelik gedoen. In hoofstuk vier is ‘n uiteensetting van die navorsingsontwerp gegee, die metodologiese verantwoording is gedoen en die data-insamelingstegniek, naamlik ‘n model vir droomontleding, is voorgestel. In hoofstuk vyf het die bevindinge van die empiriese ondersoek onder die soeklig gekom. Hoofstuk ses fokus op die gevolgtrekkings met betrekking tot die bevindinge uit die literatuurstudie en die empiriese ondersoek. Aanbevelings vir verdere navorsing sal gedoen word en die beperkings van die navorsingstudie sal uitgelig word. Die bydrae van hierdie studie sal ook vermeld word. Vervolgens word daar oorgegaan tot gevolgtrekkings met betrekking tot die navorsingsbevindinge.

6.2 GEVOLGTREKKINGS

In hierdie afdeling word daar gevolgtrekkings gemaak na aanleiding van die literatuurstudie en die empiriese ondersoek. Hierdie gevolgtrekkings word daarna gesamentlik ontleed om sodoende ‘n breër perspektief op die uitkomste van hierdie navorsingstudie te bied.

6.2.1 Gevolgtrekkings met betrekking tot bevindinge uit die literatuurstudie

Die navorsingsprobleem impliseer twee verskynsels, naamlik adolessente emosionele probleme en drome en droomontleding. Literatuurstudie is oor beide die verskynsels gedoen. Eerstens is ‘n studie van die emosionele probleme van adolessente gemaak met inbegrip van die kompleksiteit en diversiteit van adolessente ontwikkeling. Dit het aan die lig gekom dat sommige adolessente in die pubertale fase, naamlik vroeë adolessensie, die aanpassing by die veranderende liggaamlike voorkoms moeilik vind. Daar is bevind dat vroeë en laat rypwording emosionele probleme soos angstigheid, depressie en minderwaardigheidsgevoelens tot gevolg het. Navorsingsbevindinge duï daarop dat adolessente uiters gevoelig vir die menings van die portuurgroep ten opsigte van hul

liggaamsbeeld is. Dit is hoofsaaklik in hul relasies met die portuurgroep waar 'n positiewe of negatiewe liggaamsbeeld gevestig word.

Die adolescent se kognitiewe ontwikkeling het analitiese denke en abstrakte redeneervermoë tot gevolg. Hierdie vermoë tot abstraksie stel hulle in staat om krities oor die self te dink wat tot selfkritiek mag lei. Dit is ook tydens adolesensie waar identiteitsvorming 'n ontwikkelingskrisis is wat opgelos moet word. Daar is bevind dat die vorming van 'n negatiewe selfkonsep aanleiding kan gee tot die ontstaan van emosionele probleme soos depressie en sosiale isolasie. In die adolescent se sosiale ontwikkeling is vasgestel dat 'n gebrek aan positiewe, ondersteunende interpersoonlike verhoudings positief korreleer met die ontstaan van emosionele probleme. Uit die literatuurstudie het dit aan die lig gekom dat sommige adolescentte storm-en-drang mag ervaar, hoewel dit nie die reël is nie.

Die bostaande bevindinge dui dus daarop dat adolescentte ontwikkeling aanleiding mag gee tot die ontstaan van emosionele probleme. Die gevolgtrekking kan ook gemaak word dat emosionele probleme mag ontwikkel na gelang van die adolescent se unieke gesitueerdheid binne die gesin en die gemeenskap.

In 'n tweede literatuurhoofstuk is verskeie klassieke en kontemporêre teorieë oor drome en droomontleding nagevors. Daar is bevind dat die meeste sielkundiges dit eens met Freud is dat drome die koninklike weg na die onbewuste is. In die ontleding van die verskillende teorieë oor drome en droomontleding, het dit duidelik geword dat dit tot op hede 'n steeds debatteerbare onderwerp is en dat die menings van teoretici soms radikaal verskil en uiteenlopend is. Ten spyte van hierdie ooglopende verskille, is daar egter ook raakpunte: sielkundiges stem saam dat droomontleding 'n potensieel belangrike faset van psigoterapie is en dat drome 'n belangrike rol in geestesgesondheid vervul. Daar is bevind dat drome 'n tweeledige funksie het, naamlik bemeesterung of regulerung en kompensasie. Drome wat bemeesterung ten doel het, inkorporeer die herhaling van ontstellende gebeure om intense gevoelens te ventileer. Kompenserende drome dien as plaasvervangers vir onaangename gebeure en teleurstellings tydens die wakker toestand.

In die navorsing oor kinderdrome is vasgestel dat vroulike adolescentte se drome oorwegend aangeleenthede oor interpersoonlike verhoudings verteenwoordig, terwyl aggressie en negatiewe affek kenmerkend van manlike adolescentte se drome is. Na aanleiding van die bostaande bevindinge uit die literatuur, kan die gevolgtrekking gemaak word dat adolescentte emosionele

probleme in drome reflekteer. Droomontleding kan dus beskou word as ‘n potensieel nuttige hulpmiddel om insig in adolessente emosionele probleme te gee.

6.2.2 Gevolgtrekkings met betrekking tot bevindinge uit die empiriese ondersoek

Die terapeut kon daarin slaag om ‘n vertrouensverhouding met die proefpersone op te bou en het sodoende toegang verkry tot hul drome en dagboekinskrywings. In die toepassing van die model vir droomontleding, kan die volgende gevolgtrekkings met betrekking tot die navorsingsbevindinge gemaak word:

- In al die gevalle het die adolessente se emosionele probleme (angs, aggressie, belewing van sosiale isolasie, negatiewe selfkonsep en depressie) in hul drome gemanifesteer (afdeling 5.5). Drome lê dus die innerlike prosesse van die individu bloot wat aan die terapeut toegang verleen tot die intrapsigiese wêreld van die kliënt.
- Daar is bevind dat adolessente met emosionele probleme ontvlugting in slaap en dagdrome vind. Die oormatige aanwending van hierdie verdedigingsmeganisme mag dus op die aanwesigheid van emosionele probleme duif.
- Onderliggend aan die emosionele probleem lê ‘n netwerk van oorsaaklike faktore: daar is vasgestel dat negatiewe interpersoonlike verhoudings, veral die relasie met die portuurgroep, emosionele probleme tot gevolg het. Die sosiale isolasie van adolescent B en die aggressie van adolescent C word ten grondslag gelê deur die verwerping wat hierdie adolessente deur die portuurgroep ervaar. Hieruit kan die gevolgtrekking gemaak word dat ‘n emosionele probleem ‘n gemene deler van die oorsaaklike faktore van ander emosionele probleme kan wees.
- Die emosionele probleme van die adolessente, soos wat dit deur die drome gereflekteer is, het in die meeste gevalle met die aanmeldingsprobleem gekorreleer. Drome kan egter emosionele probleme blootlê waarvan die kliënt oënskynlik nie bewus is nie of op ‘n bewuste vlak ontken. Hier kan verwys word na die geval van adolescent E wat onderdrukte spanning het omdat sy haar laerskoolloopbaan voltooi en met haar hoërskoolloopbaan begin. Sy het ook ‘n irrasionele vrees vir seuns (afdeling 5.4.1.2). Die gevolgtrekking kan dus

gemaak word dat droomontleding ‘n belangrike projeksiemedium is om die aanwesigheid van emosionele probleme te bevestig.

- In al die gevalle het die drome van die adolessente in ‘n meerdere of mindere mate aggressie en negatiewe affek getoon. Die gevolgtrekking hier is dat die drome van vroulike adolessente met emosionele probleme aggressie en negatiewe affek reflekteer (afdeling 5.5.2).
- Die temas wat in drome voorkom, kan met ‘n bepaalde emosie verbind word, hoewel dit ‘n unieke betekenis verteenwoordig. So kan die “val”-tema in adolessente D en E se drome aan die angsemosie gekoppel word, hoewel dit adolescent D se gevoelens van hopeloosheid en ontoereikendheid reflekter en adolescent E se irrasionele vrese blootlê (afdelings 5.4.1.4 en 5.4.1.5).
- Waardevolle inligting aangaande die emosionele probleme van adolessente is ingewin deur die toepassing van ander verkenningsmedia as die drome, naamlik die ongestructureerde onderhoude, die Drie Wense en die EPI. Droomontleding kon hierdie data verifieer. Dit was egter veral die graad van integrasie van die fokuskonflik wat insig in die emosionele probleme verleen het. Vir die doel van hierdie navorsingstudie kan laasgenoemde funksie van drome as die kern van droomontleding uitgesonder word.

6.2.3 Gevolgtrekkings met betrekking tot die literatuurstudie en die empiriese ondersoek

In hierdie afdeling sal die navorsingsbevindinge van die empiriese ondersoek ontleed word aan die hand van die bevindinge uit die literatuurstudie waarna daar tot bepaalde gevolgtrekkings gekom sal word.

Die navorsingsbevindinge wat in die literatuur oor adolessente emosionele probleme en drome en droomontleding bestaan, kon deur hierdie navorsingstudie bevestig word. So kon daar bewyse gevind word vir die navorsing van Connor wat beweer dat ongewilde adolessente hulself isoleer, emosioneel ontwrig is en ‘n negatiewe selfbeeld toon (afdeling 2.2.5). Hier word verwys na die gevalle van adolessente B, C en D. In die geval van adolescent D is gevind dat te hoë verwagtinge van ouers die adolescent met gevoelens van hopeloosheid en ontoereikendheid asook depressiewe

simptome laat. Die navorsing van Aydin en Öztütüncü word dus onderskryf (afdeling 2.2.5). Daar kon ook vasgestel word dat ‘n negatiewe selfidentiteit ‘n negatiewe selfkonsep ten grondslag lê. Hier kan verwys word na adolescent B se negatiewe evaluering van die self. Die siening van Vrey word dus onderskryf (afdeling 2.2.4). Hieruit blyk dit dat die vorming van ‘n negatiewe selfkonsep hoofsaaklik bepaal word deur die adolescent se relasies met die portuurgroep en betekenisvolle ander.

Wat drome en droomontleding betref, kon daar ook bevestiging in die literatuur vir die navorsingsbevindinge van die onderhawige studie gevind word. Adolf Adler se droomteorie, dat drome die naspanninge verteenwoordig van die dag wat die droomnag voorafgaan (afdeling 3.3.5), is deur adolescent B se drome bevestig. Haar drome dien verder as ‘n bevestiging van Hobson *et al.* se navorsing dat drome ook tydens die SGS-fase voorkom (afdeling 3.5). Daar is ook vasgestel dat hoewel algemene temas, byvoorbeeld “val” en “vlieg”, in drome voorkom, hierdie temas vir verskillende individue verskillende betekenis inhoud. Die siening van Jung en Freud in hierdie verband word dus onderskryf (afdeling 3.3.2). In hierdie navorsingstudie is bevind dat die assosiasies wat die kliënt met die droomelemente vorm en veral dít wat as die helderste moment van die droom uitgesonder word, deurslaggewend vir die betekenis van die droom is. Die veralgemening van droombeelde en droomtemas is derhalwe onwetenskaplik.

Die kompenserende en regulerende funksies van drome het ook tydens die empiriese ondersoek na vore gekom. Dit dien as ‘n bevestiging van die navorsing van Punamäki (afdeling 3.5). Daar kon ook vasgestel word dat indien drome as ‘n refleksie van die self gesien word, die boodskap wat die droom wil kommunikeer duidelik na vore kom. Hierdie navorsingsbevinding bou dus voort op die navorsing van Eiznitz (afdeling 3.4). Wat die navorsing oor kinderdrome betref, blyk dit dat navorsers aggressie en negatiewe affek hoofsaaklik tot die drome van seuns beperk (afdeling 1.2.2 en 3.6), terwyl dit in hierdie navorsingstudie aan die lig gekom het dat die drome van meisies met emosionele probleme ‘n hoë graad van aggressie en negatiewe affek reflekter.

Met verwysing na die bestaande bespreking blyk dit dat, hoewel daar afdoende bewyse in die literatuur bestaan vir die navorsingsbevindinge van die huidige studie, daar ook nuwe inligting aan die lig gekom het. Dit is dus duidelik dat die doel van hierdie studie bereik is en dat die navorsingsvraag beantwoord kan word: Droomontleding kan beskou word as ‘n belangrike instrument in die hand van die opvoedkundige sielkundige om insig in adolescentiese emosionele probleme te verkry.

6.3 LEEMTES IN HIERDIE ONDERSOEK

- Navorsing is slegs op ‘n beperkte aantal proefpersone toegepas. Hoewel ‘n kwalitatiewe ondersoek hom daartoe leen om ‘n diepgaande deurgronding van die proefpersoon moontlik te maak, het dit min segswaarde ten opsigte van algemene geldigheid. Die bevindinge van hierdie studie kan derhalwe nie tot die populasie/universum van adolessente met emosionele probleme veralgemeen word nie.
- Die afbakening van die ondersoek tot die vroulike geslag (die ondersoek is beperk tot vyf adolessente meisies) kon dit moontlik eensydig beïnvloed het, omdat dit ‘n mate van verskraling meebring.
- Weens die beperkte omvang van hierdie navorsingstudie, kon droomontleding nie as terapeutiese hulpmiddel ingeskakel word nie. Die navorsingsbevindinge was egter van so ‘n aard dat aanbevelings in hierdie verband gedoen kon word.

6.4 AANBEVELINGS

Hierdie navorsingstudie benadruk die belangrikheid en die waarde van droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulpmiddel om adolessente emosionele probleme te verken. Die volgende riglyne kan van nut vir die opvoedkundige sielkundige wees:

6.4.1 Aanbevelings vir die opvoedkundige sielkundige

- Dit is belangrik dat die terapeut die kliënt bewus maak van die belangrike rol wat drome vervul. Deur die gereelde optekening van drome raak die kliënt ingestel op sy/haar drome. Kliënte moet aangemoedig word om hul drome met ander (ouers of vriende) te deel. Die blote oorvertel van drome is op sigself terapeuties.
- In die toepassing van die model vir droomontleding (afdeling 4.3.6) moet die terapeut veral ingestel wees op die heersende gevoelsaspek. Die graad van integrasie van die fokuskonflik dien as ‘n barometer vir onopgeloste kwessies.

- In die ontleding van drome moet die droom soveel moontlike konneksies met die werklike lewe vorm. ‘n Goeie, betroubare interpretasie vereis ‘n rykdom van assosiasies tussen die droombeeld en die realiteit in die kliënt se werklike lewe.
- Dit is noodsaaklik dat die dromer saamstem met die interpretasie van die droom. Die terapeut moet daarteen waak om sy/haar verklaring van die droom op die kliënt af te dwing. Dit is per slot van sake die dromer wat direkte toegang tot die droombeeld en die gevoelens het en derhalwe in ‘n gunstige posisie is om die korrektheid van die interpretasie te bevestig al dan nie.
- Die terapeut moet daarop bedag wees dat drome nuwe insigte bring. Indien dit nie die geval is nie, mag dit daarop dui dat daar iets met die verklaring van die droom skort.

6.4.2 Aanbevelings vir verdere navorsing

- Droomontleding kan as ‘n terapeutiese hulptegniek ingeskakel word in die begeleiding van adolessente met emosionele probleme. Voortspruitend hieruit kan die doeltreffendheid van droomontleding in groepterapie nagevors word.
- Uit hierdie studie het dit aan die lig gekom dat drome in ‘n mindere of meerdere mate die individu se besondere eienskappe en diepste behoeftes en begeertes blootlê. Die effektiwiteit van droomontleding as ‘n projeksiemedium kan nagevors word deur dit aan ander projeksiemedia te toets.

6.5 BYDRAE VAN HIERDIE STUDIE

- Die belangrikheid en waarde van droomontleding as ‘n opvoedkundig-sielkundige hulptegniek is aangetoon.
- Die model wat vir droomontleding opgestel is (afdeling 4.3.6) dien as ‘n praktiese en nuttige hulpmiddel vir die opvoedkundige sielkundige. Dit kan ook in verdere navorsing aangewend word.
- Hierdie navorsingstudie en die data-insamelingstegnieke wat gebruik is, dien as ‘n rigtingwyser vir verdere navorsing in die veld van droomontleding.
- Op die gebied van die literatuur is ‘n vergelykende studie van die klassieke sowel as kontemporêre teorieë oor drome en droomontleding gedoen (tabel 3.2) wat ooreenkomsste en verskille tussen teorieë aantoon.

6.6 SLOTOPMERKING

Te midde van snel veranderende sosiaal-maatskaplike en wetenskaplik-tegnologiese strukture, wat tiperend van ons tyd is, staan die mens deur die eeue heen steeds verwonderd oor die misterie van die menslike psige. In sy soeke na waarheid en sin in die lewe is die mens se intrapsigiese wêreld wyd nagevors. Ook drome is ingespan om hierdie mistieke dimensie van menswees te verken en so het baie teorieë die lig gesien. Ek wil graag aansluit by die skare navorsers wat dit eens met Freud is dat drome die koninklike weg na die onbewuste is. Hierdie navorsingstudie het my bewus gemaak van drome as 'n potensiële bron van insig in die mens se psige: deur middel van droomontleding word die sluier momenteel gelig en verkry die terapeut toegang tot die onbewuste met sy onmeetlike reservoir van inligting. Met hierdie navorsingstudie het ek op 'n beskeie wyse gepoog om die aandag op die moontlikhede van droomontleding te vestig. Deur op die regte manier na die kliënt se drome te kyk, verkry nie slegs die terapeut nie, maar ook die kliënt insig in die verskuilde prosesse van die psige wat nuwe perspektiewe open en die weg na selfkennis baan. Ek hoop dat ander navorsers hierdie fassinerende en insiggewende bron van inligting verder sal ontgin.

Vir die adolessente wat deel van hierdie navorsingstudie was, wil ek graag vir hul lewensreis toerus met die woorde van professor Kobus Maree (1999:20):

Met die Woord van God in jou hand, en die Heilige Gees in jou hart, kan jou drome soms 'n helder prisma wees waarmee God die lewenslig, wat soms onsamehangend kan raak en moeilik is om te deurskou, vir jouself opnuut in helder riglyne omskep.

BYLAE A

UITTREKSELS UIT ONDERHOUDE: ADOLESCENT B

EERSTE ONGESTRUCTUREERDE ONDERHOUD: ‘N UITTREKSEL

Terapeut: “Vertel my van jouself – ek sal jou graag beter wil leer ken.”

Adolessent B: “Ek is ‘n skaam persoon. Ek is nie regtig iemand wat met enige iemand sal praat nie. Ek is nogal ‘n emosionele persoon en ek raak gou hartseer en kwaad.”

Terapeut: “Wil jy vir my meer van die ‘skaam’ vertel?”

Adolessent B: “Partykeer as ek met iemand praat, en ek ken nie die persoon nie, dan stres ek. Ek weet nie altyd waaroor om met hulle te gesels nie – weet nie regtig wat om te sê nie.”

Terapeut: “Is ek reg as ek sê dat dit vir jou moeilik is om met mense te praat?”

Adolessent B: “Ja, ek sou meer met mense wou gesels en hulle beter wou leer ken.”

Terapeut: “Jy sê jy is ‘n emosionele persoon. Vertel my meer.”

Adolessent B “Ek raak gou hartseer. Ek kan goeters inhou, maar as iemand my terg, soos as die seuns my terg, kan ek dit inhou vir ‘n ruk, maar as hulle aanhou, sal ek begin huil.”

Terapeut: “Vertel my van die terg.”

Adolessent B: “Die seuns soos C sê ek lyk soos ‘n ‘broodkop’. ‘n Ander seun by die skool noem my ‘acid face’ en ‘bedpan’. Hulle hou nie van my nie. Dit maak my kwaad en hartseer. Ek verstaan dit nie lekker nie – kwaad en hartseer op dieselfde tyd, en deurmekaar.”

Terapeut: “Ek kan sien dat dit jou ongelukkig maak. Behalwe vir die geterg, is daar ander dinge ook wat jou ongelukkig maak?”

Adolessent B: (Stilte 12 s) “Partykeer as ander kinders saam is en ek staan alleen dan raak ek hartseer.”

Terapeut: “Het jy al gedink wat jy daaromtrent kan doen?”

Adolessent B: “Dalk met die kinders gaan praat of so ... ”

Terapeut: “Maar jy voel dit is moeilik ... ”

Adolessent B: “Ja, soos die een Maandag toe ons atletiek gedoen het, toe was ek alleen en toe het ek gehuil. Dit was oor die seuns. Toe vra die kleiner kinders wat is fout met my. Toe sê ek dat ek nie vriende het nie. Toe sê hulle: ‘Gaan praat met die ander kinders.’ ‘R’ sê toe ek moet by hulle kom staan. Maar die meeste van die tyd staan ek alleen.”

Terapeut: “Sê nou jy is byvoorbeeld tussen klasmaats – sou jy sê dat jy ten spyte daarvan nog alleen voel?”

Adolessent B: “Ek weet nie ... as hulle rondom my ... maar ek is baie stil en dan voel ek uitgesluit.”

Terapeut: “Hoe voel jy oor seuns?”

Adolessent B: “Ek ken nie regtig seuns nie.”

Terapeut: “Sou jy hulle graag beter wou leer ken?”

Adolessent B: “Ek sou graag seunsvriende wou hê. Party seuns soos G is vriendelik en so, maar dan kry jy seuns soos C en L-hulle. Hulle is gemeen en als.”

Terapeut: “Pla dit jou dat jy nie seunsvriende het nie?”

Adolessent B: “Nogals, ja, want ek sien hoe R en A-hulle en almal met die seuns kan gesels,

maar ek voel uitgesluit, want hulle hou nie van my nie.”

Terapeut: “Ek kan sien dat jy hartseer is. Sou jy kon dink dat dit ander se skuld is?”

Adolessent B: “Nee, ek dink nie dat dit ander se skuld is dat ek alleen en hartseer is nie – nie regtig nie.”

Terapeut: “Die alleen voel – kom dit al van lank af aan?”

Adolessent B: “Ja, dit kom van lank af aan. Ek sou nie so oor-emosioneel wil wees nie, maar ek weet nie hoe om dit te verander nie.”

Terapeut: “Vertel my van die oor-emosioneel-wees.”

Adolessent B: “As ek so hartseer is – my ma sal vir my vra wat is fout en vir my probeer help, maar ek sal verkies om alleen te wees in my kamer en so aan. Selfs as ek musiek luister dan raak ek hartseer.”

Terapeut: “Jy is baie fyngevoelig. Huil jy baie?”

Adolessent B: “Ek raak eers kwaad dan huil ek.”

Terapeut: “Vertel van die kwaad.”

Adolessent B: “Ek kan nie in die persoon se gesig sê hy is ‘n lelike persoon nie, maar ek sal dit in my kop dink. Maar in my binneste weet ek hy bedoel dit nie. Hy is maar so om by sy vriende in te pas.”

Terapeut: “Ek kan sien dat jy insig en begrip het vir ander se optrede. Is dit al wat jou kwaad maak? Wat maak jou by die huis kwaad?”

Adolessent B: “Daar’s nie regtig iets wat my by die huis kwaad maak nie.”

Terapeut: "En hartseer? Wat maak jou ongelukkig by die huis?"

Adolessent B: (Stilte 17s)

Terapeut: "Ek kan sien dat dit vir jou moeilik is om daaroor te praat."

Adolessent B: (Stilte 21s) "Ek kan nie nou daaroor praat nie... "

Terapeut: "Sou jy jouself kan sien as iemand wat gelukkig kan wees?"

Adolessent B: "Nie regtig nie. Ek is nie juis baie gelukkig nie."

Terapeut: "As jy mooi dink – wat sou jy sê is die hoofrede vir jou ongelukkigheid?"

Adolessent B: (Baie sag) "Alleenheid."

Terapeut: "Behalwe vir die alleenheid – sou jy dink dat daar ander dinge ook is wat jou ongelukkig maak?"

Adolessent B: "Ek hou nie van my hare nie – my hare staan so 'n krulbos. Ek is nie mal daaroor nie.
Ek sal graag my puisies wil verander."

Terapeut: "Voel jy skaam oor hoe jy lyk?"

Adolessent B: "Partykeer ja. Dis my hare. Ek hou nie van my hare wat so staan nie."

Terapeut: "As ek vir jou drie wense gee – wat sou jy graag wou wens?"

Adolessent B: "Meer vriende en dat ek met hulle kan gesels."

"Mooier hare."

"My eie troeteldier wat my eie kan wees."

Terapeut: "Kom ons gesels so 'n bietjie oor jou slaappatrone. Slaap jy goed?"

Adolessent B: "Ja."

Terapeut: "Hou jy van slaap?"

Adolessent B: "Dis lekker, ja. As ek hartseer is, sal ek op my bed gaan lê en my teddie vashou. As ek hartseer is, sal ek gaan slaap. As jy slaap, het jy mos jou eie drome. Jou drome is soos in jou eie wêreld ingaan."

Terapeut: "Vertel my van jou eie wêreld."

Adolessent B: "Partykeer maak ek my eie drome. My eie wêreld – dit sou so Middeleeus wees, maar almal sal gelukkig wees. Ek sou graag gered wou word. Partykeer is ek die heldin wat ander help."

Terapeut: "Watter een is jy eintlik – die heldin of die een wat gered moet word?"

Adolessent B: "Ek sien myself meer as die een wat gehelp moet word."

Terapeut: "Eintlik is dit ook 'n wens – 'n ontvlugting van dít wat nou nie lekker is nie."

Adolessent B: (Baie sag) "Ja, ek dink so."

TWEEDE ONGESTRUKTUREERDE ONDERHOUD: ‘N UITTREKSEL

Terapeut: “Dit was die vorige keer vir jou moeilik om oor iets te gesels wat jou by die huis ongelukkig maak. Jy sê jy is nou gereed om daaroor te praat. Vertel vir my daarvan.”

Adolessent B: “As my ouers baklei, maak dit my ongelukkig, omdat ek half voel dat dit my skuld is.”

Terapeut: “Kan jy vir my ‘n rede gee waarom jy so dink?”

Adolessent B: “Ek kan nie ‘n rede gee nie.”

Terapeut: “Jy voel dat jy die oorsaak van hul rusies is. Het jy al gehoor dat as hulle rusie maak dat dit oor jou gaan? Het jy miskien al gehoor dat hulle jou naam noem?”

Adolessent B: “Nee, hulle baklei ook nie oor my nie – ek weet nie.”

Terapeut: “Tog is dit vir jou ‘n groot bekommernis. Jy voel jy kan miskien die oorsaak van hul rusies wees.”

Adolessent B: (Stilte 16s) “Ek is aangeneem en ek dink dit is dalk daaroor dat ek voel dis my skuld.”

Terapeut: “Voel jy soms om met jou ma hieroor te praat?”

Adolessent B: “Ek weet nie – ek weet nie regtig of ek met haar daaroor kan gesels nie.”

Terapeut: “Hoe sou jy jou verhouding met jou ma beskryf?”

Adolessent B: “Ek voel ek het nie ‘n sterk verhouding met my ma nie. Ek dink ek het haar lief, maar ek het nie regtig ‘n verhouding met haar nie.”

Terapeut: “Is daar iets in haar optrede teenoor jou wat jou pla – dinge wat sy doen of sê?”

Adolessent B: "Nie regtig nie."

Terapeut: "Dit wil vir my voorkom asof dit moeilik vir jou is om met haar te praat ... "

Adolessent B: "As die seuns vir my terg by die skool en sy vra waарoor ek ongelukkig is, sal ek met haar daaroor praat, maar nie as dit dieper is nie."

Terapeut: "Is ek reg as ek sê dat jy nie die vrymoedigheid het om met haar te praat nie?"

Adolessent B: "Ja."

Terapeut: "Sou jy sê dat jy half skrikkerig is vir haar?"

Adolessent B: "Nee, nie regtig nie."

Terapeut: "Kan jy sê wat dit is wat jou laat terughou?"

Adolessent B: "Ek weet nie – ek voel net ek het nie 'n sterk verhouding met haar nie."

Terapeut: "Hoe sou jy jou verhouding met jou pa beskryf?"

Adolessent B: "Ek sal met my pa gesels. My pa is baie vriendelik."

Terapeut: "Is jou pa iemand met wie jy 'n probleem kan bespreek?"

Adolessent B: "Ja, hy sal my help en so aan."

DROOMONTLEDING: ‘N UITTREKSEL

Adolessent B

Terapeut: “Vertel die droom in die teenwoordige tyd.”

Adolessent B: “Ek is in hierdie woud. Dis nie heeltemal ‘n woud nie – dis so half ‘n ‘magical’ woud. Ek is half soos ‘n Indiaan aangetrek en ek is in hierdie ‘tribe’. Ek skuld my lewe vir ‘n ander ‘tribe’ se god, want hy het my lewe gered. Ek word gevang deur die ander ‘tribe’. Hierdie ‘warrior’ kom en red my. Ek raak half verlief op hom.”

Terapeut: “Ons moet na al die elemente van die droom kyk. Kom ons kyk watter assosiasies ons met die woud kan vorm. Waaraan laat dit vir jou dink – herinner dit jou aan iets in die alledaagse lewe?”

Adolessent B: “Die woud het vir my half soos ‘n huis gevoel – die plek waar ek gelewe het, asof ek daar hoort.”

Terapeut: “Hoe het jy in die droom gevoel? Wat was die gevoel wat jy in hierdie woud gehad het?”

Adolessent B: “Ek het bedreig en vasgevang gevoel – half magteloos.”

Terapeut: “So jy voel vasgevang en magteloos in hierdie woud wat vir jou ‘n bedreiging is ...”

Adolessent B: “Dis meer die goed wat in die woud is wat ‘n bedreiging is.”

Terapeut: “Jy sê die woud is half soos die plek waar jy gelewe het. Kom ons assosieer dit nou met die werklike lewe: wie of wat ervaar jy as ‘n bedreiging in jou daaglikse lewe?”

Adolessent B: “Ek kan net dink aan die seuns wat my terg.”

Terapeut: “En dit laat jou magteloos voel ...”

Adolessent B; “Ja, want hulle hou nie op nie.”

Terapeut: “En die ander dinge wat jou vasgevang en magteloos laat voel?”

Adolessent B: “Die alleenheid.”

Terapeut: “Wat sou jy sê is die helderste oomblik van die droom – dit wat vir jou die meeste uitstaan?”

Adolessent B: “Die ‘warrior’ wat my red.”

Terapeut: “Kom ons kyk nou na hierdie ‘warrior’...”

Adolessent B: “Die ‘warrior’ is amper soos ‘n ‘knight’.”

Terapeut: “Sou daar miskien iemand wees soos ‘n ‘knight’ aan wie jy hierdie assosiasie kan koppel?”

Adolessent B: (Stilte 7s) “Miskien my broer wat gesê het ek moet vir hom sê as die seuns my weer spot.”

Terapeut: “In die droom raak jy verlief op die ‘warrior’. Watter assosiasies kan jy met verlief maak, byvoorbeeld die gevoel wat jy in die droom gehad het?”

Adolessent B: “Miskien ‘opgewonde’ en ‘gelukkig’.”

Terapeut: “Jy sê miskien....”

Adolessent B: “Dit was nogal eienaardig, want die droom sou meer iets wees wat ek sou opmaak om my uit hierdie wêreld te laat ontsnap as ek hartseer voel.”

Terapeut: "Soos 'n dagdroom? Was dit werklik 'n droom?"

Adolessent B: "Ja, ek het beslis gedroom, want na die tyd het ek wakker geword."

Terapeut: "In jou dagdrome wil jy van die hartseer ontsnap. In die droom is jy ook vasgevang en wil jy ontsnap. Is ek reg as ek sê dat jy vasgevang voel en 'n behoefté het om uit die situasie te kom van die seuns wat jou terg, van die skaam-wees en die alleen-wees?"

Adolessent B: "Ja."

Terapeut: "Kom ons kyk na al die assosiasies wat jy met die droomelemente gemaak het. Jy het gesê die dinge wat jou bang of bedreig laat voel, is in die woud. In die werklike lewe kan ons dit assosieer met die gevoel van alleenheid, dat jy skaam is en die seuns wat jou terg. Soos die dinge wat jou in die woud bedreig en vasgevang laat voel, is hierdie dinge ook binne jou. Ons moet altyd onthou dat drome vir ons iets wil sê; 'n boodskap wil gee. Hierdie boodskap kom vanuit ons onderbewussyn. Al hierdie dinge wat jou bedreig laat voel, al hierdie gevoelens, is in jou onderbewussyn vasgelê. Jy het 'n sterk gevoel dat iemand jou moet red. In die droom is dit die 'warrior'. Baie keer in 'n droom, is die ander persoon eintlik 'n deel van jouself. Watter boodskap dink jy wil hierdie droom vir jou gee?"

Adolessent B: "Ek wil gered word en ek wil loskom."

Terapeut: "In die droom is die een wat jou red die 'warrior' wat ons ook kan assosieer met die self. Wie dink jy kan jou red?"

Adolessent B: (Stilte 5s) "Ekself?"

Terapeut: "Dis reg. Ons kan sê dat die droom vir jou die boodskap wil gee dat jy self iets aan die situasie moet probeer doen. Soos die 'warrior' moet jy probeer om jou uit hierdie situasie te red om gelukkig te wees."

TERUGVOERING VAN DIE TOETSRESULTATE VAN DIE EPI: ‘N UITTREKSEL

Adolessent B

Wantrouig (persentiel 44)

Terapeut: “Hoewel hierdie telling nie baie laag is nie, wil dit voorkom asof jy ander mense nie wantrou nie. Stem jy saam? Vertrou jy mense?”

Adolessent B: “Iets wat baie persoonlik is, sal ek nie maklik oor praat nie.”

Terapeut: “Dit is moeilik om oor jouself te praat.”

Adolessent B: “Ja, oor sekere goed. Soos baie persoonlike goed.”

Sosiaal (persentiel 42)

Terapeut: “Hierdie telling sê vir ons dat jy nie so baie daarvan hou om tussen mense te wees nie.”

Adolessent B: “Tussen ‘n klomp mense – ek is nie mal daaroor om tussen ‘n klomp mense te wees nie. Ek is baie skaam en hou my terug. Ek is ‘n stil persoon.”

Somber (persentiel 49)

Terapeut: “Hierdie telling is nie baie hoog nie, maar tog wys dit dat daar sekere dinge in jou lewe is waarmee jy nie tevrede is nie en wat jou ongelukkig maak. Wil jy daaroor praat?”

Adolessent B: “My voorkoms is ek nie baie mee tevrede nie – soos my hare en so aan. Ek sal meer sosiaal wil wees om met kinders te gesels.”

Terapeut: “En dit is moeilik vir jou ...”

Adolessent B: “Sekere kinders. Hulle is al lank saam met my in die klas, maar ek ken hulle nie regtig

nie. Dit voel ongemaklik, want ek weet nie waarvan hulle hou nie en hoe om met hulle te praat nie.”

Terapeut: “Sou jy dink dat hulle beter is as jy?”

Adolessent B: “Die seuns hou van hulle. Die seuns hou nie van my voorkoms nie. Nou terg hulle vir my en dan voel ek ek bring hulle waarde teenoor die seuns half af as ek met hulle speel.”

Behoedsaam (persentiel 95)

Terapeut: “Die baie hoë telling sê vir ons dat jy skugter is en bekommerd is oor wat mense van jou dink.”

Adolessent B: “Partykeer is ek bekommerd oor wat ander mense van my dink. Ek wil nie hê hulle moet sleg dink van my nie en so aan.”

Wankontrole (persentiel 5)

Terapeut: “Hierdie baie lae telling wys weer eens daarop dat jy nie baie daarvan hou om sosiaal te wees nie. Dit wil ook voorkom asof jy nie impulsief is nie; dat jy nie daarvan hou om nuwe dinge te probeer nie.”

Adolessent B: “Ek hou nie daarvan om dinge impulsief te doen nie.”

DAGBOEKINSKRYWINGS: UITTREKSELS OOR ‘N TYDPERK VAN DRIE WEKE

Adolescent B

Maandag 19 Augustus

Terug skool toe. Hoe vervelig. Weer ‘n Maandag waar L-hulle nie kan ophou om my te terg nie.

Dinsdag 20 Augustus

Vandag hoef ek ten minste nie te worrie oor ‘n geterg nie.

Woensdag 21 Augustus

Weer ‘n dag van alleen rondloop. Hoe vervelig.

Donderdag 22 Augustus

Nog ‘n Donderdag. Vanmôre het ek gestres omdat ek my L.O.-klere vergeet het.

Vrydag 23 Augustus

‘n Rustige dag by die skool.

Saterdag 24 Augustus

Vanmôre was ek nie lus om op te staan nie. Ek voel net lus om verder te slaap.

Sondag 25 Augustus

Weer 'n dag waar ek nie lus is om skool toe te gaan nie.

Maandag 26 Augustus

Ek raak nou rerig moeg vir die tergery en die kuns juffrou doen niks.

Dinsdag 27 Augustus

Weer 'n gewone alleenloop dag by die skool.

Woensdag 28 Augustus

Vandag het ek weer een van daai dae wat alles deurmekaar is.

Donderdag 29 Augustus

Gisteraand het ek die snaakste droom gehad. Ek het gedroom dat ek langs M in die klas sit en die hele tyd gegiggel het. Toe kom meneer in en raas met my.

Vrydag 30 Augustus

'n Rustige Vrydag by die skool.

Saterdag 31 Augustus

Vandag het V weer kom kuier. Dit maak my bly as sy kom kuier.

Sondag 1 September

Nog 'n rustige Sondag. Vandag was ek opgewonde omdat S-hulle by ons kom eet het.

Maandag 2 September

Ag alweer ‘n vervelige voorspelbare Maandag.

Dinsdag 3 September

Die dae raak al hoe meer vervelig.

Woensdag 4 September

Nog ‘n vervelige Woensdag. Wanneer verander die dae ‘n bietjie?

Donderdag 5 September

*Dit maak my woedend as die kinders met my fiets lol. Dit het vandag weer gebeur dat my band pap is.
Ek voel net dieselfde as gister. Moeg vir dieselfde storie oor en oor.*

Vrydag 6 September

A-hulle het gesê ek kan saam speel, maar ek voel asof ek die “odd one out” is.

Saterdag 7 September

‘n Hardwerkende Saterdag.

Sondag 8 September

Nog ‘n rustige vervelige Sondag.

Bibliografie

Ackroyd, E. 1997. *A dictionary of dream symbols*. London: Vista.

Adler, A. 1969. *Understanding human nature*. New York: Fawcet.

Angel, V.T. 1999. The dream unbound. *International Forum of Psychoanalysis*, 8: 41-48.

Aydin, B., & Öztütüncü, F. 2001. Examination of adolescents' negative thoughts, depressive mood and family environment. *Adolescence*, 36 (141): 78-82, Spring.

Azzone, P., Salvatore, F., Freni, Maggiolini, A., Provantini, K. & Viganó, D. 1998. How early adolescents describe their dreams; a quantitative analysis. *Adolescence*, 33 (29): 229-244.

Boss, M. 1974. *Der Traum und Seine Auslegung*. (S.L.): Kindler.

Braun, A.R., Balkin, T.J., Westensen, N.J., Gwody, F., Carson, R.E., Varga, M., Baldwin, P., Belenky, G. & Hersovitch, P. 1998. Dissociated pattern of activity in visual cortices and their projections during human rapid-eye-movement sleep. *Science*, 279: 91-95.

Bruni, O., Lo-Reto, F., Recine, A., Ottaviano, S. & Guidetti, V. 1999. Development and validation of a dream content questionnaire for school age children. *Sleep and Hypnosis*, 1(1): 41-46.

Bulkeley, K. 2000. Dream interpretation: Practical methods for pastoral care and counselling. *Pastoral Psychology*, 49 (2): 95-104.

Cartwright, R.D. & Lloyd, S.R. 1994. Early REM sleep: a compensatory change in depression? *Psychiatry Research*, 51: 245-253.

Clement, S. & Rosen, T.L. 2000. *Dreams: Working interactive*. USA: Llewellyn Publications.

Connor, L. 1994. Peer relations and peer pressure. *Educational Psychology in Practise*, 9: 207-215.

Cooper, P. 1999. *Understanding and supporting children with emotional and behavioural difficulties*. United Kingdom: Jessica Kingsley Publishers Ltd.

Creswell, J.W. 1998. *Qualitative inquiry and research design: choosing among five traditions*. Thousand Oaks, California: Sage.

Creswell, J.W. 1994. *Research design. Qualitative and quantitative approaches*. London: Sage.

Crijnen, A.A., Achenbach, T.M., Verhulst, F.C. 1999. Problems reported by parents of children in multiple cultures: the Child Behavior Checklist syndrome constructs. *American Journal of Psychiatry*, 156: 569-574.

De Haan, L.G. & MacDermid, S. 1998. The relationship of individual and family factors to the psychological well-being of junior high school students living in urban poverty. *Adolescence*, 33 (129): 73-89, Spring.

Delport, C.S.L. & Fouché, C.B. 2002. The qualitative research report. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: For the social sciences and human service professions*. (2e Uitgawe.) Pretoria: Van Schaik, 356-359.

De Vos, A.S. 2002. Qualitative data analysis and interpretation. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: For the social sciences and human service professions*. (2e Uitgawe.) Pretoria: Van Schaik, 339-355.

De Vos, A.S. & Fouché, C.B. 1998. Data analysis and interpretation: univariate analysis. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: A primer for the caring professions*. Pretoria: Van Schaik, 202-223.

Dubas, J.S., Graber, J.A. & Peterson, A.C. 1991. The effects of pubertal development on achievement during adolescence. *American Journal of Education*, 99: 444-460.

Eisnitz, A. 1987. *The perspective of self representation in dreams*. Madison: I.U.P. Inc.

Erikson, E.H. 1977. *Childhood and society*. St. Albans: Triad & Paladin.

Erikson, E.H. 1974. *Identity: Youth and crisis*. London: Faber & Faber.

Erikson, E.H. 1968a. *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.

Erikson, E.H. 1963. *Childhood and Society*. New York: Norton.

Erikson, E.H. 1959. *Identity and the life cycle*. New York: International Press.

Erman, M. 1999. Telling dreams and transference: the international function of dreams as free associations. *International Forum of Psychoanalysis*, 8 (2): 75-86.

Evans, D.R., Hearn, M.T., Uhlemann, M.R & Ivey, A.E. 1998. *Essential interviewing. A programmed approach to effective communication*. (5^e Uitgawe.) USA: Brooks/Cole Publishing Company.

Fiss, H. 2000. A 21st century look at Freud's dream theory. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 28 (2): 321-340.

Fiss, H. & Fosshage, J. 1998. Dream interpretation revisited. *Frontiers in Self Psychology*, 161-175.

Fontana, D. 2001. *The secret language of dreams*. London: Duncan Baird Publishers Ltd.

Fordham, F. 1953. *An introduction to Jung's psychology*. Suffolk: Richard Clay Ltd.

Fouché, C.B. 2002. Research strategies. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: For the social sciences and human service professions*. (2e Uitgawe.) Pretoria: Van Schaik, 270-277.

Foulkes, D. 1999. *Children's dreaming and the development of consciousness*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Freud, S. 1971. *The interpretation of dreams*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Freud, S. 1953. *Remarks on the theory and practice of dream interpretation*. London: Hogarth Press.
- Garnefski, N. & Dieckstra, R.F.W. 1997. Comorbidity of behavioral, emotional and cognitive problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 26 (3): 321-338.
- Gordon, J. & Grant, G. 1997. *How we feel*. London: Jessica Kingsley Publishers Ltd.
- Haim, P.P. 1998. The communication of aggression in dreams. *Modern Psychoanalysis*, 23 (1): 63-69.
- Hartmann, E. 2000. We do not dream of the 3 R's: implications for the nature of dreaming mentation. *Dreaming*, 10: 103-110.
- Hartmann, E. 1999a. *Dreams and nightmares: the new theory on the origin and meaning of dreams*. New York: Plenum Press.
- Hartmann, E. 1999b. Dreams contextualize emotion – a new way of understanding dreams and dream symbolism. *Psychoanalytic Dialogues*, 9 (5): 779-788.
- Hartmann, E., Kunzendorf, R., Rosen, R. & Gazells Grace, N. 2001. Contextualizing images in dreams and daydreams. *Dreaming*, 11 (2): 97-104.
- Hartmann, E., Zborowski, M. & Kunzendorf, R. 2001. The emotion pictured by a dream: an examination of emotions contextualized in dreams. *Sleep and Hypnosis*, 3(1): 33-43.
- Helsen, M., Vollenbergh, W. & Meeus, W. 2000. Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29 (3): 319-335.
- Hobson, J.A. 1994. *The chemistry of consciousness: how the brain changes its mind*. New York: Little Brown.

Hobson, J.A., Pace-Schott, E.F., Stickgold, R. & Kahn, D. 1998. To dream or not to dream. Relevant data from new neuroimaging and electrophysiological studies. *Current Opinion in Neurobiology*, 8: 239-244.

Johnson, B. & Christensen, L. 2000. *Educational research. Quantitative and qualitative approaches*. Boston: Allen & Bacon.

Jung, C.G. 1986. *Dreams*. London: Routledge & Kegan Paul.

Jung, C.G. 1970. Volume Sixteen. *The practice of psychotherapy*. (2^e Uitgawe.) London: Routledge & Kegan Paul.

Kahn, D., Combs, A. & Krippner, S. 1998. The dreaming brain as a self-organizing system. *Tuscon* 3: 94.

Kramer, D.A., Kahlbaugh, P.E. & Goldstone, R.B. 1992. A measure of paradigm beliefs about the social world. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 47 (3): 180-189.

Krippner, S. & Combs, A. 2000. Self-organization in the dreaming brain. *Journal of Mind and Behavior*. 21 (4): 399-412.

Labuschagne, F.J. & Eksteen, L.C. 1992. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Louw, D.A., Van Ede, D.M. & Louw, A.E. 1999. *Menslike ontwikkeling*. (3e Uitgawe.) Kaapstad: Kagiso Tersiér.

Mancia, M. 1999. Psychoanalysis and the neurosciences: a topical debate on dreams. *International Journal of Psycho Analysis*, 80 (6): 1205-1213.

Maree, J.G. 1998. Kennis van die taal van drome as kritiese aspek van droomontleding: enkele gevalllestudies. *Journal of Education and Training*, 19 (1): 31-45.

Maree, K. 1999. *Praat God nog deur drome?* Kaapstad: Lux Verbi.

Maquet, P. 1996. Functional neuroanatomy of human rapid-eye-movement sleep and dreaming. *Nature*, 383: 163-166.

McMillan, J.H. & Schumacher, F. 1997. *Research in education: a conceptual introduction*. New York: Harper Collins Publishers.

Mwamwenda, T.S. 1995. *Educational Psychology: An African Perspective*. (2^e Uitgawe.) Durban: Butterworth Publishers (Pty) Ltd.

Nofzinger, E. 1997. Forebrain activation in REM sleep: a FDG PET study. *Brain Research*, 770: 192-201.

O'Dea, A. & Abraham, S.M. 1999. Association between self-concept and body weight, gender and pubertal development among male and female adolescents. *Adolescence*, 34 (133): 69-79, Spring.

Odendal, F.F. & Gouws, R.H. 2000. *HAT, Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. (4^e Uitgawe.) Midrand: Perskor.

Panksepp, J. 1999. *Affective neuroscience*. Oxford: University Press.

Perls, F.S. 1972. *Gestalt therapy now*. New York: Harper & Row.

Perls, F.S. 1969. *Gestalt therapy verbatim*. Utah: Real People Press.

Piaget, J. 1972. Intellectual evolution from adolescence to adulthood. *Human Development*, 15: 1-12.

Plug, C., Louw, D.A.P., Gouws, L.A. & Meyer, W.F. 1997. *Verklarende en Vertalende Sielkundewoordeboek*. (3^e Uitgawe.) Johannesburg: Heinemann.

Punamäki, R.L. 1998. The role of dreams in protecting psychological well-being in traumatic conditions. *International Journal of Behavioral Development*, 22 (3): 559-588.

Qouta, S., Punamäki, R.L. & El Sarraj, E. 1995. Relations between traumatic experiences, activity and cognitive and emotional responses among Palestinian children. *International Journal of Psychology*, 30: 289-304.

Richards, M.H. & Larson, R. 1993. Pubertal development and the daily subjective states of young adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 3: 145-169.

Rierdan, J. & Koff, E. 1997. Weight, weight-related aspects of body image and depression in early adolescent girls. *Adolescence*, 32: 615-623.

Rierdan, R.W. & Koff, E. 1980. Depressive symptomatology among very early maturing girls. *Journal of Youth and Adolescence*, 20: 415-426.

Roeser, R.W., Eccles, J.S. & Sameroff, A.J. 1998. Academic and emotional functioning in early adolescence: longitudinal relations, patterns and prediction by experience in middle school. *Development and Psychopathology*, 10: 321-352.

Roeser, W., Van der Wolf, K. & Strobel, K.R. 2001. On the relation between social-emotional and school functioning during early adolescence. *Journal of School Psychology*, 39 (2): 111-139.

Rycek, R.F., Stuhr, S.L., McDermott, J., Benker, J. & Swartz, M.D. 1998. Adolescent egocentrism and cognitive functioning during late adolescence. *Adolescence*, 33 (132): 745-749, Winter.

Schredl, M., Schaefer, G., Hoffman, F. & Jacob, S. 1999. Dream content and personality: Thick vs thin boundaries. *Journal of the Association for the Study of Dreams*, 9 (4): 257-263.

Schumacher, F. & McMillan, J.H. 1993. *Research in education: a conceptual introduction*. New York: Harper Collins Publishers.

Schurink, E.M. 1998. Deciding to use a qualitative research approach. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: A primer for the caring professions*. Pretoria: Van Schaik, 239-251.

Schurink, E.M. 1998. The methodology of unstructured face-to-face interviewing. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: A primer for the caring professions.* Pretoria: Van Schaik, 297-312.

Schwartz, S. 2000. A historical loop of one hundred years: similarities between 19th century and contemporary dream research. *Dreaming*, 10 (1): 55-66.

Solms, M. 2000. Freudian dream theory today. *Psychologist*, 13 (12): 618-619.

Steward, D.W. & Koulack, D. 1993. The function of dreams in adaption to stress over time. *Dreaming*, 3: 259-268.

Strauch, I. & Lederbogen, S. 1999. The home dreams and waking fantasies of boys and girls between ages 9 and 15: a longitudinal study. *Journal of the Association for the Study of Dreams*, 9 (2-3): 153-161.

Strydom, H. 2002. Ethical aspects of research in the social sciences and human service professions. In: De Vos, A.S. (Ed.) *Research at grass roots: For the social sciences and human service professions.* (2^e Uitgawe.) Pretoria: Van Schaik, 62-76.

Strydom, I. 1999. *Emosionele intelligensie in sielkundige opvoedkundige perspektief.* MEd-Verhandeling. Pretoria: UNISA.

Sue, D., Sue, D. & Sue S. 1997. *Understanding abnormal behavior.* (5^e Uitgawe.) USA: Houghton Mifflin Company.

Terr, L. 1991. Childhood traumas: an outline and overview. *American Journal of Psychiatry*, 148: 10-20.

The National PTA Magazine, Our children 1999. *Warning signs.* United Kingdom: The British Library Document Supply Centre.

Van Beest, M. & Baerveldt, C. 1999. The relationship between adolescents' social support from

parents and from peers. *Adolescence*, 34 (133): 193-201, Spring.

Van den Deale, D. 1992. Direct interpretation of dreams: some basic principles and technical rules. *The American Journal of Psychoanalysis*, 52 (2): 99-118.

Van Niekerk, M. 2001. *Monster busting*. Pretoria: UNISA.

Van Rensburg, C. 2000. *Jou drome*. Kaapstad: J.L. van Schaik.

Varga, C. & Makubalo, L. 1996. Sexual non-negotiation. *Agenda*, 28: 31-38.

Verhulst, F.C., Achenbach, T.M., Althaus, M. & Akkerhuis, G.W. 1998. A comparison of syndromes derived from the Child Behavior Checklist for American and Dutch girls aged 6-11 and 12-16. *Journal of Child Psychology*, 29: 879-895.

Vockell, E.L. & Asher, J.W. 1995. *Educational research*. New Jersey: Prentice Hall Inc.

Vrey, J.D. 1979. *Die opvoeding in sy selfaktualisering*. Pretoria: Unisa.

Widen, H.A. 2000. Using dreams in brief therapy. *Psychoanalytic Social Work*, 7 (2): 1-24.

Winegar, R. & Levin, R. 1997. Sex differences in the object representations in the dreams of adolescents. *Sex Roles*, 36 (718): 503-516.

Winkley, L. 1996. *Emotional problems in children and young people*. Great Britain: Biddles Ltd, Guildford and King's Lynn.

Wood, J.M., Bootzin, R.R., Kihlstrom, J.F. & Schacter, D.L. 1992. Implicit and explicit memory for verbal information presented during sleep. *Psychological Science*, 3: 236-239.

Zadra, A. & Donderi, D.C. 2000. Nightmares and bad dreams: their prevalence and relationship to well-being. *Journal of Abnormal Psychology*, 109 (2): 273-281.

Zadra, A., O'Brien, S.A. & Donderi, D.C. 1998. Dream content, dream recurrence and well-being: a replication with a younger sample. *Imagination, Cognition and Personality*, 17 (4): 293-311.

BYLAE B